

DRUGA MISIJA DR DAVIDA ALBALE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA 1939-1942. GODINE*

Apstrakt. Na osnovu do sada neistraženog, izuzetno vrednog izvora, dnevnika dr Davida Albale, arhivskih fondova Kraljevske jugoslovenske vlade i Jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu, objavljenih britanskih izvora, kao i memoara i literature, u radu je istražena misija dr Albale u SAD-u od 1939. do njegove iznadanke smrti aprila 1942.

Ključne reči: Jevreji, Jugoslavija, Srbija, SAD, politika.

Februara 1939. knez namesnik Pavle umesto Milana Stojadinovića na mesto predsednika vlade postavio je politički beznačajnog Dragišu Cvetkovića stavivši pod svoju neposrednu kontrolu kako spoljnu, tako i unutrašnju politiku zemlje. To se videlo već i prilikom stvaranja Banovine Hrvatske krajem avgusta iste godine. Postavljanje diplomate od karijere Aleksandra Cincar-Markovića za ministra inostranih poslova¹ jasno je ukazivalo da knez namesnik neće ni u spoljnoj politici trpeti nikakva osporavanja svoje autokratske vlasti. U spoljnopolitičkim akcijama knez Pavle se, i pored toga, rado koristio uslugama posebnih emisara bez konsultacija sa vladom i resornim ministrom, što je izazivalo njihovo nezadovoljstvo.²

Među najvažnijim problemima sa kojim se suočavala Jugoslavija bili su zastarelo naoružanje i nedovoljna opremljenost vojske, što je njen međunarodni položaj činilo još ranjivijim. Nestankom Čehoslovačke marta 1939. Jugoslavija je izgubila svog tradicionalnog isporučioaca vojnog materijala, a nove nabavke bile su ili nemoguće, ili jasno politički

---

* Članak je napisan u okviru projekta Istorija srpskih (jugoslovenskih) državnih institucija i znamenitih ličnosti u 20. veku, koji je odobrilo i finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije (projekat broj 1.194).

1 Konstantin Fotić, *Rat koji smo izgubili. Tragedije Jugoslavije i pogreška Zapada*. Memoari, Beograd 1995, str. 17–18.

2 Ministar Cincar-Marković požalio se prilikom posete patrijarhu Gavrilu januara 1941. da "takvi delegati imaju više snage da ovo rade, nego ja kao ministar. Ne znam kako onda može da bude dobra naša spoljna politika pod ovakvim uslovima", *Memoari Patrijarha srpskog Gavrila*, Beograd 1990, str. 199-201; Jacob Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, str. 196-197, 214-217.

uslovljene. Jedan od načina za prevazilaženje ovakvog stanja bio je pokušaj vlade da nabavi moderno naoružanje u Sjedinjenim Američkim Državama.

Vašington dugo nije smatran naročito značajnim za jugoslovensku spoljnu politiku.³ Politika neutralnosti i izolacionizma SAD-a tek posle izbijanja rata u Evropi početkom septembra 1939. počela je postepeno da se menja. Pojačano interesovanje SAD-a za Jugoslaviju i njen nezavidan položaj uočljivije je tek od kraja 1940. godine, u sklopu pružanja podrške britanskim nastojanjima da se na Balkanu oformi antiosovinski blok.⁴

Pokušaj jačanja odnosa sa SAD-om, a od proleća 1940. i uspostavljanje privrednih veza sa Sovjetskim Savezom, govorili su o sve težem spoljnopolitičkom položaju Jugoslavije i o njenim naporima da se izvuče iz diplomatske i vojne izolacije. Veze sa SAD-om trebalo je da ojača i misija specijalnog delegata pri Jugoslovenskom kraljevskom poslanstvu u Vašingtonu dr Davida Albale.⁵

I

Knez Pavle nije slučajno izabrao dr Davida Albalu za misiju koja je tri meseca ostala u punoj diskreciji čak i za njegove najbliže saradnike i prijatelje⁶. David Albala bio je jedan od najistaknutijih jevrejskih javnih delatnika u Srbiji, kao i u jugoslovenskoj državi. Rođen je u Beogradu 1886. godine u siromašnoj sefardskoj porodici. Odlazak na studije medicine u Beču označio je prekretnicu u njegovom životu: postao je vatreni sledbenik osnivača jevrejskog nacionalno-političkog pokreta Teodora Hercla (Theodor Herzl). Njegova cionistička aktivnost skladno se dopunjavala sa srpskim patriotizmom. Svoje rodoljublje i veliku ličnu hrabrost dokazao je u Balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu. U njima je učestvovao i kao lekar sa svojom poljskom bolnicom, i kao borac u prvim

---

3 K. Fotić, *Rat koji smo izgubili, Memoari*, str. 15; Nataša Miličević, *Konstantin Fotić – diplomata od karijere*, Istorija 20. veka, br. 1, 1998, str. 150.

4 Vojislav G. Pavlović, *Od monarhije do republike. SAD i Jugoslavija (1941–1945)*, Beograd – Banja Luka 1998, str. 9.

5 Od dobijanja uputstava za svoju misiju od kneza Pavla 16. novembra 1939. do 18. septembra 1941. godine D. Albala je vodio dnevnik, koji je odskora dostupan istraživačima. Jevrejski istorijski muzej, Beograd (JIM), Zaostavština dr Davida Albale (ZDA). Zaostavština se sastoji iz fascikle sa ličnim dokumentima i sedam svezaka (jednoobraznih, proizvedenih u SAD-u, gde ih je Albala sigurno i kupio) dnevnika naslovljenog sa: "Moj dnevnik Dr David Albala c/o Yugoslav Legation 1520-16th Str. N.W. Washington, D.C." Pisan je ćirilicom, a priloženi su i brojni isečci iz američkih novina, koji dodatno uvećavaju izvornu vrednost dnevnika. Sveske 5, 6 i 7 su oštećene odsecanjem donjih ivica većine stranica, a u 7. svesci pri kraju, izgleda, nedostaje bar jedan list.

6 Jim, ZDA, pismo dr Davida Albale Davidu A. Alkalaju, Vašington 29. marta 1940. U njemu je Albala objasnio razloge svog iznenadnog odlaska i zamolio za kratak izvještaj o radu Opštine. Vrhovni rabin dr Isak Alkalaj mesec dana ranije, 29. februara 1940, javio se pismom D. Albalu; JIM, ZDA.

redovima. Preživio je tešku kontuziju, pegavi tifus i koleru.⁷ U javnoj delatnosti Albali je od velike pomoći bio njegov izuzetan govornički dar; mogao je da govori dugo i bio je veoma ubedljiv u iznošenju argumenata. Već u novembru 1913. godine dr David Albala imao je prvu "zvaničnu" misiju; na poziv srpske vlade, zajedno sa dr Isakom Alkalajem, vrhovnim rabinom Srbije, držao je govore Jevrejima novooslobođenih krajeva i propagirao srpsko rodoljublje preko koga će oni uzdići svoj nacionalni ponos.⁸

Posle tegobnog povlačenja preko Albanije u jesen i zimu 1915/1916, D. Albala je na Krfu predložio predsedniku srpske vlade Nikoli Pašiću da ga uputi u misiju u SAD. Izložio mu je svoju nameru da upozna američku javnost sa ratnim ciljevima Srbije i da zatraži pomoć za njihovo ostvarenje, što je Pašić rado prihvatio. U svojstvu člana Srpske vojne misije u SAD-u 26. novembra 1917. D. Albala stigao je u Njujork, a zatim u Vašington. Nešto više od godinu dana ranije, 14. oktobra 1916, u američkoj prestonici bilo je otvoreno Srpsko poslanstvo a prvi poslanik bio je Ljubomir Mihajlović. Kapetan dr David Albala odmah je započeo intenzivnu delatnost na tri polja: za okupiranu otadžbinu, za pobedu saveznika i za cionističku ideju.⁹

Neposredno pre dolaska D. Albale u SAD, 2. novembra 1917, britanski ministar inostranih poslova lord Artur Balfur (Balfour) uputio je lordu Lajonelu V. Rotšildu (Rothschild) zvanično pismo. U njemu je citirana deklaracija vlade Njegovog veličanstva kojom se priznaje pravo jevrejskom narodu na "narodni dom" ("national home") u Palestini. Za vatreneog cionistu D. Albalu ovo je bila velika radost, ali i prilika da deluje: sugerisao je srpskom opunomoćenom ministru Milenku Vesniću da u ime srpske vlade javno podrži Balfurovu deklaraciju, što je on ubrzo i učinio. U ime Srpske vojne misije u SAD-u Vesnić je 27. decembra 1917. godine uputio Srpskom poslanstvu za kapetana Albalu pismo sa izrazima simpatija srpske vlade i naroda njegovoj jevrejskoj braći "za pravedno nastojanje na uskrsnuću njihove voljene zemlje u Palestini" ("beloved country in Palestine").¹⁰

-
- 7 JIM, ZDA, Uverenje pukovnika u penziji Dimitrija Pavlovića rezervnom sanitetskom potpukovniku dr Davidu Albali o učešću u ratu protiv Austro-Ugarske 1914. godine, Beograd, 28. novembra 1939. godine; isto, "Bilten Jugoslovenskog informacionog centra, Njujork, april 1942, Čitulja: Dr David Albala. Pisac čitulje verovatno je Albalin prijatelj, jugoslovenski konzul u Njujorku dr Oskar Gavrilović; vidi i: Paulina Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, Jevrejski almanah, 1957-1958, str. 95-96; Nebojša Popović, *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, Beograd 1997, str. 191-192; Haniel Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community, Philadelphia 5740/1979*, str. 145-146; Mihailo B. Milošević, *Jevreji za slobodu Srbije 1912-1918*, Beograd 1995.
- 8 *Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije*, urednik Cvi Loker, Jerusalim 5748/1988 (prevod sa hebrejskog Eugen Verber, rukopis u JIM), str 204-205, 300-302, 926.
- 9 Supruga i biograf D. Albale, Paulina Albala, navela je da je on upućen u SAD kao "delegat Srbije", P. Albala, n. č, str. 96. U stvari, Albala je upućen kao član Srpske vojne misije u SAD-u pri poslanstvu u Vašingtonu i u tom svojstvu je dobio pismo od Milenka Vesnića, srpskog poslanika u Parizu. To potvrđuje i sam D. Albala u svom dnevniku (sv. 1, str. 11). Vidi i: Đorđe Đ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1984, str. 189-192.
- 10 Zoran Pejašinić, *Cionistički pokret od Bazelske do Balfurove deklaracije*, Beograd 1997, str. 100-107.

Tako je vlada malene, okupirane Srbije bila prva koja je posle britanske vlade podržala obnavljanje jevrejske države u Palestini. To je učinjeno sasvim eksplicitno, za razliku od same Balfurove deklaracije, koja je izazvala brojne kontroverze i nedoumice.¹¹

Vesnićevo pismo nije slučajno napisano na engleskom jeziku. Ono je zahvaljujući D. Albali ubrzo objavljeno u svim važnijim američkim novinama, iznoseći Srbiju na glas kao tolerantnu, širokogrudu i demokratsku zemlju, naročito u uticajnim jevrejskim krugovima. Sam Albala smatrao je ovo pismo krajnjim dometom svog političkog rada, i srpskog i jevrejskog, jer je postigao trojak uspeh: pridobio je američko javno mnjenje za Srbiju, od Srbije je dobio izraze blagonaklonosti prema Jevrejima, kao i za srpske Jevreje, a dobio je podršku i za cionističku ideju.¹²

Tokom boravka u SAD-u D. Albala je uspostavio veze i saradnju sa istaknutim jevrejskim javnim ličnostima: rabinom Stivenom Vajsom (Stephen Weis)¹³, Sajrusom Adlerom (Cyrus Adler) i drugima. Među njima je najuticajniji bio član Vrhovnog suda Luis Brandajs (Louis Brandeis) sa kojim se i sprijateljio. Albala je na razne načine pomagao svojoj zemlji: u brojnim javnim istupanjima pred auditorijumom od preko hiljadu ljudi prikazivao je američkoj javnosti žrtve srpskog naroda, stav Srbije i njene zahteve.¹⁴ Njemu su od velike koristi bile novouspostavljene veze koje su se često pokazivale delotvornijim od zvaničnih kanala. Srpskom poslaniku Lj. Mihailoviću nije polazilo za rukom da dobi zajam u SAD-u, ali D. Albala je uspeo preko L. Brandajsa da predsednik Vudro Vilson odobri Srbiji zajam od milion dolara.¹⁵ Istovremeno, on je smatrao svojom dužnošću da pomogne i Jevrejima u okupiranoj Srbiji. Na osnovu njegovog memoranduma američka vlada je preko jevrejske potporne organizacije Zduženi distributivni komitet (Joint Distribution Committee of the American Funds for the Jew War Sufferers) i Srpskog jevrejskog potpornog komiteta u Lozani, uputila Jevrejima u okupiranom Beogradu pomoć od tri hiljade dolara.¹⁶

U isto vreme kada i D. Albala, 1917/1918. godine, na propagandnom zadatku u SAD-u bio je i veliki rabin Srbije dr Isak Alkalaj. Ne zna se kakav je bio njihov međusobni odnos, ali verovatno su saradivali na istom zadatku, kao i 1913. u Južnoj Srbiji (Makedoniji). Ve-

11 JIM, ZDA, kopija Vesnićevog pisma; H. P. Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*, str. 179-180; Z. Pejašinović, n. d., str. 101-107.

12 P. Albala, n. č., str. 97-98. Prilikom posete Palestini 1935. godine D. Albala je predao ovo pismo Jevrejskom univerzitetu u Jerusalimu.

13 Weis, Stephen Samuel, u: *Encyclopedia of the Holocaust*, ed. Israel Gutman, New York, London, 1990, knj. 4, str. 1655-1656 (Henry L. Feingold).

14 JIM, ZDA, "Bilten Jugoslovenskog informacionog centra", Nju Jork, april 1942, Čitulja: Dr David Albala.

15 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 10, Petak, 1. decembar (1939). Ovo je Albala pomenuo knezu Pavlu prilikom njihovog razgovora tog dana.

16 Ubavka Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914-1918*, Beograd 1994, str. 109-110.

liki rabin Alkalaj je tada uspostavio veze sa pojedinim osobama i organizacijama sa kojima je ostao u vezi i kasnije – što mu je, kao i samom Albali, bilo od velike pomoći tokom njegove druge misije u SAD-u za vreme Drugog svetskog rata.¹⁷

Radi ostvarivanja glavnog cilja jevrejskog nacionalizma, nezavisne države u Palestini, D. Albala se u SAD-u angažovao i na stvaranju dobrovoljačkih jedinica u čijem su sastavu bili američki Jevreji. Verovao je da će zahvaljujući njihovoj borbi protiv Turske, koja je tada vladala Bliskim istokom i bila saveznica Centralnih sila, Antanta dozvoliti stvaranje jevrejske države. Albalina upornost dala je rezultate: njujorškom Petom avenijom marta 1918. u svečanom defileu prošla je prva jevrejska brigada koja je krenula da se bori u Palestini. Predvodili su je srpski kapetan dr David Albala i američki major Vajt (White). Međutim, umesto nezavisne jevrejske države, Palestina je postala britanska mandatna teritorija, a do stvaranja Izraela trebalo je da prođu još tri decenije. U vreme druge misije D. Albale u SAD-u, krajem 1941. godine, u promenjenim okolnostima, obnovljeni su naponi za stvaranje jevrejske vojske pri čemu njegove zasluge nisu bile zaboravljene.¹⁸

Posle završetka Prvog svetskog rata vlada je imenovala D. Albalu za eksperta za jevrejska pitanja na mirovnoj konferenciji u Parizu. Kada se konačno vratio u Beograd u jesen 1919. godine, on je postao jedna od centralnih figura jevrejskog javnog života u jugoslovenskoj državi. Osnovao je cionističko Jevrejsko nacionalno društvo u Beogradu, bio je član Izvršnog odbora Saveza cionista Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavije) od njegovog osnivanja i član Izvršnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, jedno vreme i njegov potpredsednik. Bio je predsednik Jevrejskog nacionalnog fonda, a 1938. izabran je za predsednika beogradske Sefardske opštine. Dolazak Davida Albale na njeno čelo označio je konačno prevladavanje cionističke ideje i među beogradskim Sefardima. David Albala bio je neumoran i na drugim poljima delovanja: pokrenuo je i uređivao tri jevrejska lista ("Jevrejski glasnik", "Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije" i "Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine"), organizovao je brojne akcije, među njima i one koje su jačale veze između jugoslovenskog Jevrejstva i zametka buduće jevrejske države u Palestini. Organizovao je prikupljanje novca za otkup zemljišta za Jevrejski univerzitet u Jerusalimu, za jugoslovensko naselje u Palestini, posle atentata u Marseju inicirao je i organizovao sakuplja-

17 Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), fond Emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije (oznaka fonda: 103), 93-359, telegram Kraljevskog poslanstva iz Ankare, poslanik Šumenković, vladi u London, Ankara, 26. juna 1941; isto, prvi izveštaj vrhovnog rabina dr Isaka Alkalaja ministru pravde dr Milanu Gavriloviću o svome radu u SAD-u, New York, 19. avgusta 1942. Vidi i: Milan Ristović, *U potrazi za utočištem, Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941-1945*, Beograd 1998, str. 293-295.

18 P. Albala, n. č, str. 98-100; "American Weekly Jewish News", March 29, 1918, objavio je na naslovnoj strani prizor sa defilea sa kapetanom Albalom i majorom Vajtom u prvom planu; JIM, ZDA. Posle smrti D. Albale njegova supruga Paulina je umnožila ovu sliku, a jugoslovenski konzul u Njujorku dr Oskar Gavrilović ju je uneo u svoju brošuru koju je objavio u leto 1942. godine u Njujorku; P. Albala, isto.

nje priloga za Šumu kralja Aleksandra u Palestini. U znak počasti prema D. Albali, prvo drvo u ovoj spomen-šumi 1935. godine zasadio je upravo on. U Palestini je već od 1928. postojala spomen-šuma posvećena jednom srpskom, odnosno jugoslovenskom vladaru, kralju Petru Prvom Oslobodiocu.

Cilj D. Albale bio je da približi i okupi Jevreje nove države koji su do tada živeli u raznim (pa i međusobno neprijateljskim i zaraćenim) državama, imali različita shvatanja i mentalitet i govorili različitim jezicima. Smatrao je da bi Jevreji trebalo da izgrađuju tu novu državu, ali da budu i borci za obnovu države u Palestini. Drugim rečima, smatrao je da Jevreji treba da izgrade jugoslovenski nacionalni identitet i, uporedo, jevrejsku nacionalnu svest. I njegov brak sa Paulinom Lebl simbolički je uklanjao jaz između sefardske i aškenaske jevrejske zajednice¹⁹. Bez većih potresa i relativno brzo Jevreji su se snašli u novoj državi koja je prema njima bila blagonaklona, a pružala je podršku i cionističkim težnjama. Međutim, za jevrejsku zajednicu pojavila se nova opasnost – opasnost od asimilacije u obliku jugoslovenskog nacionalizma, koja je zamenila ranije kulturne identifikacije²⁰.

David Albala, osim svoje glavne aktivnosti vezane za život jevrejske zajednice, angažovao se i van nje: od 1919. godine bio je član Radikalne stranke, kao rezervni sanitetski potpukovnik bio je član Centralne uprave Udruženja rezervnih oficira i ratnika kao i Nosilaca Albanske spomenice. Zbog brojnih radova objavljivanih u stručnim časopisima bio je uvažavan i u naučnim krugovima. Njegov veliki rad "Tuberkuloza pluća" nagrađen je od strane Srpske kraljevske akademije, a zatim i objavljen²¹. On je predlagao istaknute Jevreje za državna odlikovanja i bio je blizak Dvoru²². Prilikom audijencije početkom maja 1938, knez Pavle je potpredsedniku Saveza jevrejskih veroispovednih opština D. Albali "izrazio iskrene simpatije za jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji, a nije propustio da izrazi i svoje simpatije za stvaranje jevrejske države i jevrejski narod uopšte".²³ Albala je bio ne samo protivnik nemačkog imperijalizma i nacionalsocijalizma (veoma negativno mišljenje imao je i o celom nemačkom narodu), nego i boljševizma. Delio je veliko knežvo nepoverenje prema sovjetskoj politici na Balkanu, naročito posle sovjetsko-nemačkog sporazuma 23. avgusta 1939. godine. S obzirom na celokupnu aktivnost D. Albale, ne iznenađuje da je knez namesnik smatrao da je član Srpske vojne misije u SAD-u u vreme Prvog svetskog rata, prava ličnost za novu misiju u Vašingtonu u vreme kada su oblaci novog rata počeli da prekrivaju horizont.

---

19 P. Albala, n. č, str. 100-102, H. Pass Freidenreich, n. d, str. 139-170, poglavlje 8: Crisis of Identity. O delatnosti profesorke Pauline Lebl-Albale vidi: M. B. Milošević, *Jevreji za slobodu Srbije 1912-1918*, str. 122-125.

20 *Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije*, str. 60-64

21 Kao napomena 14.

22 N. Popović, n. d, str. 192.

23 M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 28.

II

Iz prvog zapisa u dnevniku Davida Albale²⁴ vidi se da mu je tokom proleća 1939. godine knez namesnik poverio jednu unutrašnjopolitičku misiju. O njoj nije naveo nikakve pojedinosti, ali može se zaključiti da mu nije bila naročito prijatna. Kada je 16. novembra 1939. godine pozvan od ministra Dvora Milana Antića u audijenciju kod kneza Pavla, D. Albala je u razgovoru sa suprugom Paulinom pretpostavio da se radi o novoj, ali ovog puta "spoljnoj" misiji. *"Mora da Knez ima neku muku, neke neprijatnosti. On rado sluša moje mišljenje po mnogim pitanjima. To mi je mnogo puta rekao."* Iako je već tri puta odlazio knezu Pavlu, ovaj put imao je naročit osećaj odgovornosti.

Na početku audijencije u Belom dvoru, D. Albala je čestitao knezu na sporazumu sa Hrvatima. Knez mu se požalio da ga je zaključenje sporazuma koštalo velikih muka i da je to njegovo delo, a da ga neki ipak kritikuju. U razgovoru o spoljnopolitičkoj situaciji, nasuprot Albalinom zalaganju da se ide sa Italijom kao sa manjim zlom, knez je izneo mišljenje da je celo današnje zlo u Evropi *"delo Musolinija, a ne Hitlera"*. Knez namesnik izložio je dr Albali tešku situaciju u pogledu naoružanja jugoslovenske vojske. Engleska i francuska proizvodnja oružja nedovoljna je i za njih same. Iz SAD-a se ništa nije moglo dobiti ni za 20 meseci, o čemu je poslanik Fotić poslao iscrpan izveštaj²⁵. Nema ni strane valute za plaćanje, a u Americi se ne mogu dobiti zajmovi, jer država nije plaćala svoje ratne dugove ni otplate Blerovog zajma. D. Albala je uveravao kneza da ne treba gubiti nadu i da bi trebalo ponovo pokušati.

Zamolivši D. Albalu za saradnju i punu diskreciju, knez Pavle prešao je zatim na glavnu temu razgovora. Ispostavilo se da je knez namesnik nezavidan jugoslovenski spoljnopolitički položaj nameravao korenito da izmeni oživljavanjem jedne stare ideje zasnovane na slovenskoj, posebno južnoslovenskoj solidarnosti²⁶. Plan kneza Pavla, kako ga je zabeležio D. Albala, sastojao se u sledećem:

"Vidite, doktore, da sve male države sada brzo stradaju. Ukoliko je koja država jača, sigurnija je. Sad saveznici rade na tome da posle rata obrazuju jednu državu, spajajući Čehoslovačku sa Poljskom, kako bi obruč oko Nemačke bio jači. Moja je ideja da se mi spojimo sa Bugarskom, tako da to bude jedna jedina, snažna država, Jugoslavija. Kako Vi mislite o tome?" Albala je svesrdno podržao tu ideju jer je i sam delio takve poglede. Iz daljeg razgovora videlo se da je knez nameravao da ukloni nepopravljivog germanofila kralja Borisa, verovatno i vladu Kjoseivanova, da je već izdao potrebne naloge za izvo-

24 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sveska 1, str. 4, Petak, 1. decembar (1939). Sadržaj razgovora sa knezom Pavlom od 16. novembra Albala je zapisao najverovatnije odmah posle razgovora da bi ga po dolasku u SAD prepisao u dnevnik pod datumom 1. decembar (1939).

25 K. Fotić, *Rat koji smo izgubili*, Memoari, str. 21-23.

26 Šire u: Milan Koljanin, *Jedan pokušaj ujedinjenja Jugoslavije i Bugarske (1939-1940)*, Istorija 20. veka, br. 1, 2001, str. 55-63

đenje državnog udara i da je prethodno dobio saglasnost velikih sila, razume se zapadnih. Albala je na to primetio da bi ostvarenje ovog plana bilo veliki udar nemačkoj osvajačkoj politici na Balkanu, sa čim se i knez složio: "*Mi bismo postali najmoćnija država na Balkanu i sa mnogo više izgleda mogli bismo pružiti otpor osvajačkim prohtevima, ma s koje strane oni dolazili.*" Očigledno je knez Pavle, kao i Britanci, bio zabrinut što je i na Balkanu došlo do podele interesnih sfera između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Time ne bi bile ugrožene samo balkanske zemlje, nego i britanski imperijalni interesi u istočnom Sredozemlju i na Bliskom istoku.

Knez je zatim izložio D. Albali šta očekuje od njega: "*Želeo bih da pođete u Ameriku i da tamo postupno pripremite najuticajnije ljude, bez obzira što bi to bio maleni broj, za taj događaj, i uopšte da vršite propagandu za našu zemlju. Ne javno, na zborovima, konferencijama i preko štampe, no od jednog uticajnog čoveka do drugog, u četiri oka.*" Albala se zahvalio knezu na poverenju i obećao je da će učiniti sve što može u najvišem interesu zemlje. Pri tome se pozvao na svoje iskustvo stečeno prilikom misije u SAD-u tokom Prvog svetskog rata, što je bilo poznato i samom knezu. Zbog različitog položaja u kom su se dve zemlje našle, Albala je predviđao da će njegova nova misija biti teža nego pređašnja, ali je obećao da će učiniti koliko god može. Nije prihvatio knežev predlog da sa istim zadatkom otputuje u London i Pariz, smatrajući da može mnogo više da učini u Americi, sa čim se knez složio. Zatim su se dogovorili oko nekih detalja i rastali se posle sat i po razgovora²⁷. Pre odlaska u misiju u SAD još dva puta bio je kod kneza Pavla 21. novembra i 8. decembra 1939. godine, ali o tome je ostavio samo kratku belešku u dnevniku²⁸.

Iako je knez Pavle rekao D. Albali da ima "*prethodni pristanak*" velikih sila za svoju akciju prema Bugarskoj, to se ne bi moglo zaključiti po britanskim diplomatskim izveštajima iz Jugoslavije. Knez namesnik vršio je diplomatske pripreme za akciju u Bugarskoj preko specijalnih delegata u najmanje dve prestonice: u Vašingtonu preko dr Davida Albale i u Londonu preko dr Milana Ćurčina. Njegov prijem u Londonu početkom februara 1940. godine pokazao je da Velika Britanija ne daje podršku kneževim planovima²⁹. Sa sve manjom nadom u uspeh činjeni su pokušaji da se Bugarska uvuče u Balkansku antantu, ali 15. februara 1940. godine, nova vlada u Bugarskoj na čelu sa Bogdanom Filovim još više se orijentisala prema Nemačkoj³⁰.

Pokušaj kneza Pavla da ujedinjenjem sa Bugarskom zaustavi nepovoljan razvoj događaja bio je neuspešan. Nisu poznati nikakvi detalji o sprovođenju njegovog plana i samo

27 JIM, ZDA, *Moj dnevnik*, sv. 1, str 5-11, Petak 1. decembar (1939).

28 Isto, str. 2, Utorak, 21. novembar 1939; isto, str. 3, Petak, 8. decembar (1939).

29 Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, knjiga 3. (1939-1941)*, Beograd 1996, str. 377-388, Službena beleška P. Nichols/a sačinjena u Foreign Officeu o razgovoru sa Milanom Ćurčinom, London, 8. februar 1940.

30 Živko Avramovski, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd 1986, str. 340-353.

jedan zapis u dnevniku D. Albale od 13. januara 1940. može se dovesti s njim u vezu³¹. Izostanak podrške velikih sila, pre svega Velike Britanije, verovatno je bio glavni razlog da knez Pavle odustane od njega. U mnogo nepovoljnijim uslovima od onih iz vremena Prvog svetskog rata, druga misija Davida Albale u SAD nije mogla mnogo da utiče na tok događaja u vezi sa ovim planom. Njegov glavni zadatak, povezan za prevrat u Bugarskoj, ubrzo po dolasku u SAD postao je bespredmetan. Tim su više na značaju dobili drugi zadaci njegove misije.

III

U subotu, 23. decembra 1939. dr David Albala, specijalni delegat pri Jugoslovenskom kraljevskom poslanstvu u Vašingtonu, iskrcao se u njujorškoj luci. Dočekao ga je njegov prijatelj jugoslovenski konzul u Njujorku Oskar Gavrilović. Pokazalo se da je veliki uticaj na Albalu ostavio kontrast između prilika u Evropi i života sa kojim se sreo u SAD-u: *"Njujork je življi no pre 20 godina. Iskreno se zabavlja. Njega rat nije kosnuo. Za njega je rat senzacija. Ali on i dalje živi svojim tempom. Radi i noću se ludo zabavlja; blago njima"*³². Sa velikim razočarenjem 27. decembra 1939. zabeležio je u dnevniku: **"Niko ne želi da Amerika bude uvučena u evropski rat"**³³. Na više mesta u svom dnevniku D. Albala će izražavati nezadovoljstvo, pa i gnev, zbog činjenice da SAD, zbog svoje neutralnosti, ali i interesa, mirno posmatraju širenje ratnog požara i tragediju tolikih država i naroda.

Dva dana po dolasku u SAD, David Albala se sastao sa jugoslovenskim poslanikom u Vašingtonu Konstantinom Fotićem. Poslanik je odmah zatražio od Albale da mu objasni cilj svog, kako se izrazio, *"misterioznog dolaska. Ja sam samo izvešten da ćete doći. Ništa više"*. Albala mu je objasnio cilj svoje misije i opisao mu prilike u zemlji. Pri tom, najverovatnije, ništa nije rekao o planu kneza Pavla i glavnom zadatku misije. K. Fotić ga je upoznao sa svojim saradnicima u poslanstvu: savetnikom dr Vladimirom Ribaržem, prvim sekretarom i pesnikom Rastkom Petrovićem³⁴, dr Božidarom Sarićem i Dušanom Sekulićem. D. Albala je zabeležio svoj utisak da ga je poslanik primio dobro. Istog dana

31 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 40, Subota 13. januar (1940): *"Senzacionalno je odjeknula vest da je naš poslanik u Sofiji, Jurišić, smenjen, a tako isto i šef našeg generalštaba Simović na čije je mesto postavljen Kostić, a sve to u vezi sa događajima u Bugarskoj. Ja znam u čemu je stvar."*

32 Isto, str. 19, Subota, 23. decembar (1939). Konzul dr Oskar Gavrilović poticao je iz ugledne jevrejske porodice Fišer. Kao službenik ministarstva inostranih poslova Oskar je 14. decembra 1936. promenio porodično prezime Fišer u Gavrilović. Od kraja aprila 1938. bio je na dužnosti konzula u Kraljevskom generalnom konzulatu u Njujorku; AJ, fond Ministarstva inostranih poslova (oznaka fonda: 334), Personalna arhiva, Oskar Gavrilović. Više o Oskarovom bratu, Otu Gavriloviću-Fišeru, ekonomisti i političaru, vidi u: M. B. Milošević, *Jevreji za slobodu Srbije 1912-1918*, str. 126-132.

33 Isto, str. 23, Sreda, 27. decembar (1939).

34 O diplomatskoj delatnosti velikog pesnika vidi: Rastko Petrović, *Diplomatski spisi*, Priredio, predgovor i komentare napisao Miladin Milošević, Beograd 1994.

po podne ponovo je razgovarao sa poslanikom o zadacima svoje misije, ali ga je on pret-
hodno, po Albali bezrazložno, pustio da čeka u foajeu na prijem pola sata³⁵.

U svom prvom izveštaju ministru inostranih poslova A. Cincar-Markoviću, 1. februara 1940, Albala je izvestio da se odmah sporazumeo sa poslanikom Fotićem u pogledu na-
čina svoga rada i da je "u stalnoj vezi i u punoj saglasnosti s njime, a uz to potpomognut
njegovim savetima..."³⁶ Odnosi između specijalnog delegata dr Davida Albale i posla-
nika Konstantina Fotića, ubrzo se pokazalo, nisu bili tako skladni. Sudeći po prvom su-
sretu, njega je povredila tajnovitost kojom je bila obavijena Albalina misija. Poslanik je,
čak, smatrao da ova misija čini skoro izlišnim njegovo bavljenje u Vašingtonu. Sam Albala
nije imao visoko mišljenje o metodama diplomatije; nije uvek vodio računa o koordinaciji
rada sa poslanikom i o protokolu i umeo je da ga dovede u nezgodan položaj. Sa svoje
strane, Fotić je odbio da ga stavi na diplomatsku listu pod izgovorom da nije diplomata od
karijere, a nije obaveštavao Albalu ni o vladinim stavovima o važnim pitanjima. Sve ovo
nije moglo da ne ostavi traga na njihove međusobne odnose i na samu Albalinu misiju.

Nepovoljni utisci koje je Albala poneo iz prvog susreta sa poslanikom, ubrzo su se izme-
nili. Bio je to rezultat njegovog rada na obnavljanju starih i stvaranju brojnih novih veza
među američkim zvaničnicima i uticajnim ljudima. "Osetio sam da je naš poslanik počeo
da ceni moj rad, iako to rečima ne pominje. Ali, očigledno je, da je sad daleko ljubazniji
prema meni, no kad sam došao."³⁷ Međutim, već mesec dana po dolasku, Albala se prvi
put sukobio sa poslanikom jer mu nije najavio svoju posetu predsedniku "Eksport-Im-
port banke" Vorenu Pirsonu (Warren Peerson). Fotić je zahtevao od Albale da mu ubu-
duće najavljuje svoje korake primetivši uvređeno: "Vi treba da radite na zajmu, vi treba
da radite na naoružanju, pa šta ću ja tu – šta ja treba da radim?" Albalin komentar u
dnevniku bio je: "Ljubomora i zavist".³⁸ Nesporazum je izglađen, a D. Albala je otada na-
stojao da o svojim aktivnostima obaveštava poslanika. Međutim, on se nije toga strogo
pridržavao i to će postati razlog ozbiljnjih nesuglasica.

Tokom svog boravka u SAD-u od 1. februara 1940. do 8. februara naredne godine D. Al-
bala je uputio ministru inostranih poslova A. Cincar-Markoviću ukupno dvanaest izvešta-
ja, od toga osam do 10. maja 1940. Svoje izveštaje Albala je preko poslanika upućivao mi-
nistru inostranih poslova, moleći da izveštaji budu dostavljeni knezu Pavlu. U svom dnev-
niku kneza naziva "moj zaštitnik", što je on nesumnjivo i bio. Iako D. Albala o tome nije ni-

35 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 21, Ponedeljak, 25. decembar (1939).

36 Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), fond Poslanstva (Ambasade) Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu (ozna-
ka fonda: 371), fascikla 190, dosije dr Davida Albale. K. Fotić u svojim memoarima nigde ne pominje ni D.
Albalu ni njegovu misiju.

37 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 40, Subota, 13. januar (1940).

38 Isto, str. 51, Sreda, 24. januar (1940).

šta zabeležio, po svemu sudeći, samo je kneževa intervencija mogla kasnije izmeniti dve odluke ministra A. Cincar-Markovića o prekidu njegove misije i povratku u zemlju.

Odmah po dolasku u Vašington i posle dogovora sa poslanikom K. Fotićem, D. Albala je počeo da obnavlja veze iz vremena svoje prve misije u SAD. Prvo je obnovio vezu sa nekadašnjim članom Vrhovnog suda L. Brandajsom, koji mu je dao preporuke za dalje kontakte. Uspostavio je vezu sa predsedavajućim u komitetu spoljnih poslova Predstavničkog doma Kongresa Solom Blumom (Sol Bloom), sudijom Vrhovnog suda Feliksom Frankfurterom i drugima. Početkom februara 1940. svojim najvećim dotadašnjim uspehom smatrao je razgovor sa ministrom finansija (Secretary of Treasury Department) Henrijem Morgentauom (Henry Morgenthau)³⁹. U dužem razgovoru Albala mu je ukazao na značaj koji SAD i Ruzvelt imaju za male evropske narode, kao i na potrebu Jugoslavije da se naoruža i kreditima potrebnim za to. Morgentau je obećao da će se Jugoslaviji pomoći koliko je to moguće i da će o sadržaju razgovora obavestiti predsednika Ruzvelta. Neposredno pre prijema kod Morgentaua Albala je razgovarao sa visokim činovnikom u Ministarstvu inostranih poslova (Stejt departmentu) Herbertom Fejsom (Feis). Na Fejsovo pitanje uz koga će biti Jugoslavija, Albala je odgovorio: "*Svakako protiv Nemačke i boljševičke Rusije!.../ Mi se nalazimo između klješta: jedan krak je Nemačka, a drugi Italija, da ne govorimo o manjim zupcima: Mađarska i Bugarska.*" I od njega je dobio obećanje da će učiniti sve što može za njegovu zemlju. Albala se najviše uzdao u obećanje da će njegove reči stići do predsednika Ruzvelta u koga je polagao velike nade. Zadovoljan rezultatima postignutim tog dana, zabeležio je u dnevniku: "*Ja sam zadovoljan, što mi se dala prilika da nešto stvarno i korisno postignem za svoju zemlju, a zatim da iznesem pravu sliku evropskih neprilika pred ljude koji će sutra imati takođe da kažu jednu reč pri rešavanju svih tih zamršenih problema.*" O svojim razgovorima odmah je referisao poslaniku Fotiću⁴⁰.

Albala je kasnije uspostavio veze i sa predstavnicima velikih i uticajnih američkih listova i časopisa ("*The New York Times*", "*The New York Herald Tribune*", "*Foreign Affairs*"). Na ručku u Klubu štampe u Njujorku, 5. aprila 1940, Albala nije mogao otvoreno da se zalaže da SAD uđu u rat, ali je apelovao na američku javnost da pomogne onima koji se bore protiv Hitlera ili su ugroženi od njega. Za njega nije bilo dileme o tome da rat koji se vodi neće biti kao dotadašnji ratovi i da nikoga neće mimoići. On se skupu obratio i sledećim rečima: "*Obaveštavajte široke narodne mase da se rat danas u Evropi ne vodi za ovu ili onu pokrajinu, no za održanje morala i reda u celom svetu, za nezavisnost mnogih država, čak i onih koje pogrešno sude da su bezbedne!...*"⁴¹

39 Morgenthau, Henry jr., u: *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. 3, str. 989-991 (Henry L. Feingold). Kao sekretar Trezora, odnosno ministar finansija, Morgentau je, posle državnog sekretara Hola, bio drugi po rangu predsednikov saradnik i najviše rangiran Jevrejin u Ruzveltovoj vladi.

40 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 52-53, Četvrtak, 25. januar (1940).

41 Isto, str. 123, Petak, 5. april (1940); AJ, 371-190, Dr David Albala, specijalni delegat, Aleksandru Cincar-Markoviću, Ministru inostranih poslova, Vašington, 12. april 1940, Izveštaj broj 6.

D. Albala je obnovio svoje stare veze i uspostavio nove sa istaknutim jevrejskim ličnostima i organizacijama. Jedan od prvih susreta imao je sa S. Adlerom, članom Odbora trojice, imenovanim od strane predsednika Ruzvelta za uspostavljanje svetskog mira. Od ovog svog starog prijatelja, koji nije bio cionista, saznao je da u Americi antisemitizam podstaknut nemačkom propagandom dobija maha. Adler mu je dao preporuke za istaknute Jevreje u Vašingtonu i Njujorku, a Albala se nadao da će i on njegove reči preneti predsedniku Ruzveltu⁴².

Preko rabina Breslawa D. Albala je ubrzo ušao u uže cionističke krugove u Vašingtonu. Na njegovu veliku žalost, vašingtonski cionisti su delili opšte mišljenje američke javnosti: "*Dobar narod, ali nesvestan svoje sreće i evropske nesreće*"⁴³. To je bio početak njegove cionističke aktivnosti u SAD-u, koja će uporedo sa nesrećnim razvojem prilika u Evropi i svezu, a naročito sa tragedijom jevrejskog naroda, s vremenom dobijati sve veći značaj.

Susret sa prvim čovekom Svetske cionističke organizacije (World Zionist Organization) dr Haimom Vajcmanom (Chaim Weizmann)⁴⁴ početkom februara 1940. godine bio je za Albalu posebno značajan. Od njega je čuo mišljenje da britanska vlada neće praviti teškoće tokom rata i da će pobjeda saveznika u ratu biti od velike koristi za cionističku stvar. U razgovoru je pomenuto i pitanje jugoslovensko-palestinskih odnosa. "*Znate li, Vaša zemlja i balkanske zemlje stoje sa nama u Pal./estini/, Egiptom i Sirijom, u istoj liniji. Imamo istu politiku*". Albala je predložio Vajcmanu da poseti Jugoslaviju i da se vidi sa knezom Pavlom, što je on rado prihvatio. "*Pozdravite ga s moje strane i kažite Mu da Pal./estina/ i Jugosl./avija/ imaju mnoge zajedničke dodirne tačke i da će posle rata ti odnosi nesumnjivo postati prisniji*". Albala je ponudio Vajcmanu da mu bude od koristi u cionističkoj stvari bilo u "*jevr./ejskim/*, bilo u "*nejevr./ejskim/ krugovima*" dok je u Americi⁴⁵. Prvoj sednici Američkog jevrejskog kongresa (American Jewish Congress) 10. februara 1940. prisustvovao je i David Albala. To je bila prilika i za susret sa Nahumom Goldmannom (Goldmann)⁴⁶. Objavljivanje "Bele knjige" britanske vlade, sa ograničenjem kupovine zemlje u Palestini za Jevreje nije pokolebalo Albalinu veru u cionistički pokret i je-

42 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 33, Subota, 6. januar (1940); isto, str. 42, Ponedjeljak, 15. januar (1940); isto, str. 44, Sreda, 17. januar (1940).

43 Isto, str. 62, Nedelja, 4. februar (1940).

44 Weizmann, Chaim, u: *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. 4, str. 1641-1643 (Jehuda Reinharz).

45 Isto, str. 64-65, Utorak, 6. februar (1940); AJ, 371-190, Dr David Albala, specijalni delegat, Aleksandru Cincar-Markoviću, Ministru inostranih poslova, Vašington, 7. februar 1940, Izveštaj broj 2.

46 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 68, Subota, 10. februar (1940); Goldmann, Nahum, u: *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. 2, str. 594-596 (Elizabeth E. Eppler). Goldman je bio predsedavajući administrativnog komiteta Svetskog jevrejskog kongresa (World Jewish Congress) u čijem sastavu je bio i Američki jevrejski kongres, a predstavljao je i Jevrejsku agenciju (Jewish Agency) u SAD-u.

vrejski narod. Beležio je i proteste američkih Jevreja protiv "Bele knjige" uz komentar: "sve muke sveta sručile su se na glavu jevr./ejskog/ naroda/..."⁴⁷

Pomno prateći događaje u svetu i u Jugoslaviji Albala je polagao velike nade u spoljno-političku delatnost kneza namesnika. Ipak, zaključci Beogradske konferencije Balkanske antante 4. februara 1940. godine, nisu bili naročito ohrabrujući. Na osnovu vesti iz američke štampe u svom dnevniku beležio je vesti o nemačkim zverstvima u okupiranoj Poljskoj, nad katolicima i Jevrejima. Osuđivao je i one koji to nemo posmatraju: "Zverovi! I još ima 'neutralnih', koji samo posmatraju divljaštva 'modernih' i 'civilizovanih' dželata!"⁴⁸. Istovremeno, divio se borbi Finaca protiv daleko nadmoćnijeg Sovjetskog Saveza, osuđujući zapadne sile što im ne pomažu.

Napori za dobijanje kredita i modernog naoružanja pokazali su se bezuspešnim. Poslanik je 9. februara 1940. obavestio Albalu da je dobio odgovor iz "Eksport-Import banke" da nema ništa od kredita, a i da se Kongres tome protivi. Albala je u svom dnevniku, ipak, primetio da se SAD ne drže principa neutralnosti, jer istovremeno prodaju savremeno oružje Švedskoj⁴⁹. Velika prepreka za dobijanje zajma, čega se i pribojavao knez Pavle, bila je činjenica da Jugoslavija nije otplaćivala svoje ratne dugove SAD-u niti Blerov zajam.

Na zauzimanje H. Vajcmana, Albala se 16. februara 1940. sreo sa savetnikom britanske ambasade u Vašingtonu Batlerom (Butler). Na njegovo pitanje, kakav će biti stav Jugoslavije u slučaju da je Nemačka i Rusija napadnu preko Rumunije, Albala je odgovorio da će se braniti. Albali je bilo jasno da se Britanija pribojavala toga da je između Nemačke i Sovjetskog Saveza došlo do podele sfera interesa na Balkanu, što je iskoristio u svom zahtevu za isporuku modernog naoružanja: "Kad bismo to oružje mogli dobiti, onda bi situacija u slučaju napada bila mnogo povoljnija po nas, a sledstveno i po vas Engl./eze/ i Franc./uze/, jer bismo Nemc./ima/ i Rus./ima/ sprečili put ka Sredozemnom moru." Ovaj nezvanični razgovor završio se bez ikakvih rezultata i pored Albaline upornosti i uverljivosti⁵⁰.

Sve ovo nije obeshrabrilo specijalnog delegata pri Jugoslovenskom kraljevskom poslanstvu u Vašingtonu. Adlerova preporuka pomogla je D. Albali da ga 28. februara 1940. primi Luis Strous (Lewis Strauss) iz bankarske kuće Kun, Leb i ko." (Kuhn, Loeb and Co.). Albala mu je prvo predložio da se izvrši finansijski pritisak na Rumuniju i Ma-

47 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 87-88, Četvrtak, 29. februar (1940); str. 89-90, Subota 2. mart (1940).

48 Isto, str. 56, Ponedeljak, 29. januar (1940); isto, str. 62, Nedelja, 4. februar (1940); str. 95, Petak, 8. mart (1940). U četvrtak, 14. marta, str. 101, zabeležio je: "Papa je branio Jevreje pred Ribentropom. Moralani čovek."

49 Isto, str. 68.

50 Isto, str. 74-76, Petak, 16. februar (1940).

đarsku ne bi li se popravio politički status Jevreja u tim zemljama. "Najzad pitam ga, da li bi zajam uspeo na "Barter" ("Razmena dobara") osnovi. On mi odmah reče: da, i to jedno vrlo odlučno da. On je bio taj koji je na istoj osnovi stvorio ovde Fincima prvi zajam od 10 mil./iona/ dolara. Zatim mi priča šta je on sa Hoover-om još za Fince učinio!.../ Samo neka naša vlada bude elastična i brza u svojim odlukama.⁵¹

Ubrzo po dolasku u SAD Albala se upoznao i sa uglednim Amerikancima jugoslovenskog porekla, nastojeći da i preko njih ostvari ciljeve svoje misije. Njujorški profesor Pavle Radosavljević, u potpunosti posvećen naučnom radu nije mu mogao biti ni od kakve pomoći. Međutim, poznati violinista Zlatko Baloković, "odličan Jugosloven i veliki obožavalac Kneza", čovek sa razgranatim vezama i uticajnim prijateljima, obećao je Albali svu moguću pomoć za njegov projekat o zajmu. Uz Balokovićevo posredovanje Albala se sastao sa veoma uticajnim predsednikom korporacije IBM (International Business Machines), Tomasom Votsonom (Thomas Watson), koji mu je obećao pomoć. Prilikom razgovora sa Albalom 3. marta 1940. godine, Votson je ocenio da su Britanci napravili veliku grešku jer su dopustili Hitlerovo naoružavanje, a da se sami nisu naoružali. Balkanske zemlje bi trebalo da se što bolje naoružaju i da održe svoju neutralnost. Svojevrsan komentar ovakvih ocena bila je Albalina beleška u dnevniku da Votsonova kompanija ima mnogo fabrika a od njih dve velike u Nemačkoj⁵². Posle dva dana šetnji od jednog do drugog činovnika po Votsonovim preporukama, Albala je zaključio: "Dakle, ceo moj trud preko Watson-a: luk i voda."⁵³ Ipak je nastavio da radi na ostvarenju plana o zajmu u čemu, kako je zabeležio u dnevniku, nije imao podršku poslanika⁵⁴.

Bez mnogo iluzija o velikim silama, Albala je u razgovorima sa njihovim predstavnicima uvek isticao da, pomažući Jugoslaviji ili drugim malim zemljama, one pomažu prvenstveno sebi. Pojačano interesovanje velikih sila za Jugoslaviju od početka 1940, što se ogledalo u otvaranju naučnih instituta, kulturnih centara, brojnim predavanjima nije po Albali obećavalo ništa dobro za zemlju: "Svi se otimaju o njenu ljubav!.../ Teško našoj koži!"⁵⁵

51 Isto, str. 86-87, Sreda, 28. februar (1940).

52 Isto, str. 88, 1. mart (1940); str. 90, 3. mart (1940). Ugovor sa IBM-om, na čijem čelu je bio njen osnivač Tomas Votson, omogućio je nacističkoj Nemačkoj snabdevanje moćnim mašinama sa kartonima za identifikaciju, što je veoma olakšalo organizaciju ubijanja miliona Jevreja; Edwin Black, *IBM and the Holocaust. The Strategic Alliance Between Nazy Germany and the America's most Powerfull Corporation*, New York 2001.

53 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 92, Utorak, 5. mart (1940).

54 Isto, str. 105, Ponedeljak, 18. mart (1940); AJ, 371-190, Dr David Albala, specijalni delegat, Aleksandru Cincar-Markoviću, Ministru inostranih poslova, Vašington, 15. mart 1940, Izveštaj broj 4; isto, Vašington, 29. mart 1940, Izveštaj broj 5.

55 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 82, Subota, 24. februar (1940). O kulturnoj borbi velikih sila u proleće 1940. u Jugoslaviji (u štampi nazvanoj "Vagner protiv Molijera") vidi: Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski "satelit")*, Beograd 1985, str. 427.

Albalina cionistička aktivnost odvijala se kako na humanitarnom, tako i na širokom političkom planu u skladu sa njegovim sagledavanjem međunarodne političke situacije. Bio je uveren da se bez velike i hitne pomoći SAD-a evropskim narodima protivnicima Osovine, oni neće moći odupreti nadmoćnoj sili, i da će to značiti propast i za jevrejski narod. Stoga se zalagao ne samo za pomoć progonjenom jevrejskom narodu i veće angažovanje njegovih predstavnika, nego i za svestranu pomoć SAD-a Velikoj Britaniji i Francuskoj, kao i drugim zemljama koje su na Hitlerovom putu, pre svega, razume se, Jugoslaviji. Njegova osnovna ocena bila je pesimistička: SAD neće ući u rat sve dok ne budu neposredno ugroženi njeni životni interesi. Tok događaja pokazao je da je bio u pravu. Osuđivao je držanje SAD-a kao "u punom smislu nekorektno, ako ne i nemoralno". Blokada Nemačke izigravana je uvećavanjem američkog izvoza preko nemačkih suseda, neutralnih zemalja ili preko Sovjetskog Saveza. "Tako saveznici neće dobiti rat. Sramota!" Za godinu dana američki izvoz porastao je preko 30%, tako da su odlični poslovi "sa zaraćenim zemljama takođe jedan od razloga što SAD ne žele da stupe u rat".⁵⁶

Po dolasku u SAD, D. Albala je započeo prepisku sa suprugom Paulinom, koja ga je obavestavala o novostima u porodici i u jevrejskoj zajednici u Beogradu. Od nje je saznao da su u Savezu ljuti na njega jer su u velikom poslu zbog izbeglica, koji kod Prahova provode "čemerne dane na zaleđenom brodu"⁵⁷. Prilikom susreta sa predstavnikom Džointa (Joint Distribution Committee) Bernardom Kanom (Bernhard Kahn) krajem februara 1940. Albala se zauzeo za pomoć jevrejskim izbeglicama u Jugoslaviji. Tom prilikom je saznao da će Džoint iz Pariza uplatiti 11.000 dolara za izbeglice kod Kladova. I kasnije u nekoliko navrata Albala je beležio u dnevniku šta se događa sa ovom grupom izbeglica. Prema njegovim pouzdanim obaveštenjima za poboljšanje njihovog položaja maja 1940. zaslužan je bio knez Pavle⁵⁸.

56 Isto, str. 119, Ponedeljak, 1. april (1940); str. 134, Utorak, 16. april (1940).

57 Isto, str. 46, Petak, 19. januar (1940). Radi se o poznatom "Kladovskom transportu" jevrejskih izbeglica iz srednje Evrope. Albala je prilikom posete Adleru saznao da je jedna jevrejska delegacija iz Jugoslavije sredinom januara došla u Pariz da moli pomoć za 1.000 Jevreja zarobljenih na zaleđenom Dunavu. O izbeglicama kod Kladova Albalu je obavestio vrhovni rabin Alkalaj pismom od 29. februara 1940; JIM, ZDA. Vidi i: Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust. Illegal Emigration to the Land of Israel 1939-1944*, New York-Oxford 1990, str. 42-68; Gabriele Anderl, Walter Manoschek, *Gescheiterte Flucht. Der juidische "Kladovo-Transport" auf dem Weg nach Palaestina 1939-42*, Wien 1993.

58 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 119, Ponedeljak, 1. april (1940). Albala je predložio predstavnici organizacije "Hadasa" (Hadassah) da velike jevrejske organizacije iz SAD-a pošalju u Beograd svog predstavnika radi organizovanja transporta jevrejskih izbeglica na njihovom putu iz Nemačke i Čehoslovačke ka Crnom moru i Palestini. O "Kladovskom transportu" zabeležio je 24. maja (1940) sledeće: "Kladovske izbeglice najzad su oslobođene apsa na brodovima i nastanili su se u Kladovu i u okolini, na intervenciju Vrhovnog rabina kod Kneza. Knez je krasan kao čovek. Sažalio se na te bednike." Isto, str. 172. O poseti vrhovnog rabina I. Alkalaja knezu Pavlu 25. aprila 1940. kada je bilo reči i o izbeglicama kod Kladova, vidi: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 52.

Albala je nastojao da humanitarni rad na pomoći progonjenim Jevrejima bude ujedno od koristi i njegovoj zemlji. To je bilo i mišljenje njegovog prijatelja, jugoslovenskog konzula u Njujorku dr Oskara Gavrilovića⁵⁹. On je 5. marta 1940. telefonirao Albali da pokuša sa slanjem paketa Jevrejima u Nemačkoj, a da jevrejske organizacije taj iznos plate u dolarima jugoslovenskim predstavnicima u SAD-u. U skladu sa tim predlogom posle tri dana Albala je pisao Bernardu Kanu iz Džointa "o novom predlogu da Jugosl./avija/ šalje hranu Jevrejima u Nem./ačkoj/ i Poljskoj u paketima, a Com./mittee/ da nam protivvrednost isplati ovde u dolarima. To je ideja dr. Oskara Gavrilovića, našeg konzula u Nj./ujorku/. Radoznao sam šta će odgovoriti"⁶⁰. Ovo je, verovatno, trebalo da bude i put da Jugoslavija u SAD-u obezbedi gotovinu radi eventualnog zaključenja kredita. Do aranžmana slanja hrane u paketima iz Jugoslavije poljskim Jevrejima zaista je i došlo, ali detalji nisu poznati, niti je Albala nešto o tome zabeležio. Prema izveštaju o ciljevima i aktivnostima Svetskog jevrejskog kongresa iz 1941. godine, najveći naponi Kongresa bili su usmereni na pomoć poljskom Jevrejstvu pod nemačkom okupacijom. Poljskim Jevrejima upućeno je na hiljade paketa sa hranom, a ta hrana "kupljena je u Jugoslaviji i Portugaliji i prebačena preko štaba Svetskog jevrejskog kongresa u Ženevi"⁶¹.

Iz zemlje Albala je sa većim zakašnjenjem dobijao i štampu, pa je tako pročitao članak klerikalca i antisemite monsinjora Antona Korošeca u "Politici" od 31. decembra 1939 / 1. januara 1940. godine. U ovom članku on se "obara oštro protiv jevrejskih i svih drugih slobodnih zidara i uopšte protiv stranaca. Moj prijatelj Korošec!"⁶² Unoseći ovo u svoj dnevnik Albala je sigurno bio zabrinut zbog razvoja događaja u zemlji i zbog položaja Jevreja. Krajem leta i početkom jeseni iste godine pokazalo se da je bilo mesta toj zabrinutosti.

Iako prilikom razgovora 16. novembra 1939. Albala nije prihvatio predlog kneza Pavla da u SAD otputuje i njegova porodica, ubrzo je po dolasku promenio mišljenje i pozvao je suprugu Paulinu da mu se sa kćerkom Jelenom pridruži. Na Albalinu molbu, poslanik Fotić je 14. januara 1940. poslao telegram Ministarstvu inostranih poslova sa molbom da se gospođi Albala i kćerci olakša putovanje u Ameriku⁶³. Kada su njegova supruga i kćerka konačno stigle u SAD 29. februara 1940, D. Albala je u svom dnevniku zabeležio da je za povoljne uslove oko njihovog dolaska najzaslužniji bio knez Pavle⁶⁴.

59 Konzul Oskar Gavrilović bio je, inače, član beneberitske lože "Srbija"; Andrija Radenić, *Bene Berit u Srbiji i Jugoslaviji 1911-1940*, Zbornik 7, Jevrejski istorijski muzej, Beograd 1997, str. 62.

60 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 92, Utorak, 5. mart (1940); isto, str. 95, Petak, 8. mart (1940).

61 AJ, 103-139-490, "The World Jewish Congress, Aims and Activities", By Dr. Maurice Laserson, Sidney, N.S.W 1941, str. 17.

62 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 47, Subota, 20. januar (1940).

63 Isto, str. 40, Subota, 13. januar (1940); AJ, 371-192, K-17.

64 Isto, str. 87, Četvrtak, 29. februar (1940).

Prošlo je više od dva meseca od njihovog dolaska u SAD kada je Ministarstvo inostranih poslova poverilo Albali prvi zvanični zadatak. Povod za to bila je misija nadvojvode Ota Habzburškog. Pretendent na presto Dvojne monarhije odmah po dolasku u SAD 6. marta 1940. izjavio je da bi se posle rata federativno uređenje moglo primeniti i u Dunavskom regionu. "*Pominje da bi i deo Jugosl./avije/ ušao u tu državu. Opet neka nova intriga*", zabeležio je Albala u dnevniku. Dva dana po dolasku nadvojvodu Ota primio je predsednik Ruzvelt, a doživeo je i počast u američkom Senatu. Sve ovo veoma je uznemirilo jugoslovensku vladu i obnovilo staru bojazan od obnove države Habzburga. Zbog toga je hitno zatraženo angažovanje jugoslovenskih predstavnika u SAD-u, a u tome se računalo i na D. Albalu i njegove razgranate veze. Ministar A. Cincar-Marković uputio je poslaniku K. Fotiću 9. marta 1940. telegram: "*Molim nastojte kako Vi i ostali tamošnji konsuli i organizacije, tako i preko Albale, da se akcija Otona pretstavi kao skroz neozbiljna i apsurdna*". Poslanik je o tome sutradan obavestio Albalu i zamolio ga da u svome krugu i među svojim ljudima tu akciju spreči. On je u svom dnevniku primetio da se radi o ozbiljnoj političkoj stvari: "*Po tonu depeše vidim da su u Min./istarstvu/ sp./oljnih/ posl./ova/ zbog toga jako iritirani*". Albala je obećao da će učiniti sve što može i da je već preduzeo neke korake kod svojih prijatelja u štampi u tom smislu. Istovremeno, obradovao se ovom zadatku, jer ga je doživeo kao priznanje svom radu⁶⁵. Bolji odnosi D. Albale sa poslanikom K. Fotićem ogledali su se i u tome što ga je on, neuobičajeno, 15. aprila 1940. obavestio da je vlada odlučila da u SAD-u hitno nabavi 1.000 velikih kamiona⁶⁶.

D. Albala je sistematski pratio američke javne medije, pre svega njihovo pisanje o Jugoslaviji. Veliko iznenađenje u američkoj javnosti izazvalo je njeno približavanje Sovjetskom Savezu; Jugoslavija se 20 godina borila protiv boljševizma, a sada traži njegovu političku, možda i vojnu potporu. U američkoj štampi "*ružan odjek*" izazvalo je hapšenje bivšeg predsednika vlade Milana Stojadinovića⁶⁷.

Sa sve većom zabrinutošću Albala je pratio početak velike nemačke ofanzive na zapadnu Evropu u proleće 1940. Nemačka pobeda nad Danskom i Norveškom još više je po-

65 Isto, str. 93. Sreda, 6. mart (1940); isto, str. 97, Nedelja, 10. mart (1940); AJ, 371-190. Albala je i kasnije pratio aktivnosti Otona Habzburškog i njegovog mlađeg brata Feliksa. U vašingtonskom hotelu "Shoreham" 28. februara 1941. Albala je prisustvovao predavanju nadvojvode Feliksa Habzburškog na temu "Jesu li moguće Sjedinjene Države Evrope posle rata?"; JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 28, Petak, 28. februar (1941). U dnevniku je 4. maja 1941. zabeležio da nadvojvoda Oto Habzburški očekuje da se za neki dan proglase Sjedinjena Države Evrope; isto, sv. 6, str. 43, Sreda, 4. juni (1941).

66 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 133, Ponedeljak, 15. april (1940); o pregovorima poslanika Fotića sa Dženeral motorsom (General Motors) o nabavci 1.000 kamiona nosivosti 3 tone vidi: AJ, 371-190. Vidi i: Velimir Terzić, *Stom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, Ljubljana – Beograd – Titograd, Knj. 2, str. 140-143.

67 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 136, Četvrtak, 18. april (1940); isto, str. 140, Ponedeljak, 22. april (1940); isto, str. 137, Petak, 19. april (1940).

jačala Albalinu bojazan od novih osvajanja u kojima će kasnije stradati i njegova otadžbina i, posebno, Jevreji. Pri tome je imao jako osećanje griže savesti što se ne nalazi u svojoj zemlji da "sa svojim sugrađanima, Jugoslovenima, a naročito sa našim Srbijancima, sa kojima sam se kroz tolike desetine godina zajedničkog života srodio – da sa njima zajednički popijem 'čašu žuči' boreći se za slobodu svoje zemlje"⁶⁸.

Jugoslovenske stavove i svoje viđenje međunarodne situacije D. Albala je više puta pokušavao da predstavi i samom predsedniku Ruzveltu. Zlatko Baloković je preko svojih privatnih veza uredio da Albalu 8. maja 1940. u Beloj kući primi Stiven Erli (Stephen Early), šef političke kancelarije predsednika Ruzvelta. Kada ga je primio, Albala mu je predočio da su Nemci najveći svetski zavojevači, koji su se uspele naoružati zbog grešaka Britanije i Francuske i da će uskoro biti ugrožene i same SAD. One bi trebalo da uđu odmah u rat i svim sredstvima da pomognu saveznike, među njima i one na Balkanu. Erli mu je odgovorio da i on i predsednik dele to mišljenje, ali da imaju jaku opoziciju u Kongresu. Obećao je Albalu da će njegove reči preneti Ruzveltu i uputio ga na to kome bi trebalo da se obrati za audijenciju kod predsednika. Istog dana Albala se video i sa članom Vrhovnog suda F. Frankfurterom, pa je i njega zamolio da upozori Ruzvelta na akutnu opasnost od Hitlera. I od njega je dobio obećanje da će preneti Ruzveltu ovo upozorenje. Albalin komentar u dnevniku bio je: "Nemoralni egoisti! Evropa za njih krvavi, a oni ne hajul!"⁶⁹

Prilikom da svoje stavove iznese u Beloj kući Albala je dobio i 16. maja 1940, ali ne predsedniku, nego njegovoj supruzi, gospođi Eleonori Ruzvelt. Izneo joj je "karakteristiku nem./ačkog/ naroda, njegova svakojaka nasilja nad Jevr./ejima/ i svima do sada porobljenim narodima". Saveznici, Britanci i Francuzi, su slabi i neće se moći odupreti bez velike pomoći. Tako će u Evropi pasti i demokratsko uređenje, "današnja civilizacija, sloboda svih evr./opskih/ naroda. Evropa, Afrika i vel./iki/ deo Azije postaju novo nem./ačko/ carstvo. Nastaje nov preokret u istor./iji/ sveta i najcrnja reakcija". Zatim će na red doći i obe Amerike. Molio je da predsednik Ruzvelt utiče na to da Italija ne uđe u rat, da se saveznicima pošalju svi raspoloživi avioni, a svim narodima koji ih traže, da se daju krediti i zajmovi. Bilo bi najbolje da SAD odmah stupe u rat. Albala je sve ovo iznosio veoma emotivno: "Dok sam govorio, u jednom času toliko sam se bio uzбудio da za desetak sekundi nisam mogao da govorim. Suze su mi bile u očima. Gđa. R./oosevelt/ se takođe uzбудila, naročito kad sam govorio o nem./ačkim/ zverstvima i o opasnosti za SAD". Gospođa Ruzvelt je povlađivala u svemu Albalu obećavajući mu da će njegove reči preneti predsedniku. "Još sam joj rekao kako je za celu Evropu ona-majka, a

68 Isto, str. 148, Utorak, 30. april (1940).

69 Isto, str. 156, Sreda, 8. maj (1940).

Prets./ednik/-mesija, pred čijom slikom se kleči i moli. To ju je silno uzбудilo. Na kraju mi se gđa R./oosevelt/ zahvalila na izveštaju, a ja njoj na časti /.../ Govorili smo ravno pola sata. Duboko verujem da sam nešto dobro uradio za nas i za sav./eznike/"⁷⁰.

Sav radostan, D. Albala je supruzi Paulini opisao svoj razgovor u Beloj kući, a posle toga se najavio u engleskoj ambasadi gde je obradovao Batlera vestima o mogućim brzim isporukama američkih aviona. Zatim je požurio u poslanstvo i podneo Fotiću detaljan izveštaj o svojoj poseti. Umesto očekivane pohvale, poslanik *"odmah osu žestoke reči prekora na mene, izgovorene sa srdžbom i prezirom za moj rad. 'To niste smeli da učinite. Vi ste tražili sastanak i sa Roosevelt-om. Je li to istina?' Jeste"*. Ispostavilo se da je Albala tražio audijenciju kod Ruzvelta bez znanja poslanstva, što je poslanika dovelo u nezgodan položaj pred američkim Ministarstvom spoljnih poslova. Prebacio je Albali da mu radi iza leđa zahtevajući ponovo da ne opšti sa zvaničnim licima budući da je to dužnost i odgovornost poslanika. Albala se branio da je možda formalno pogrešio, ali ne i stvarno, jer je smatrao da bi trebalo iskoristiti svaku priliku da utiče na *"najmerodavnije i najuticajnije faktore u ovoj zemlji, da hitno pomognu nas i saveznike"*. Fotić mu je prebacio da to radi amaterski i da diplomatija ima svoja pravila. Sledila je oštra prepirka u kojoj je Albala prebacio poslaniku da ga ne obaveštava o prilikama u zemlji i da je prinuđen da se bez njegove podrške bori za nju. Na kraju je rekao Fotiću da, ako smatra da nanosi štetu zemlji, može zatražiti od ministarstva da ga smeni i vrati nazad. Fotić mu je rekao da ubuduće radi sa novinarima, a posle toga su se hladno rastali⁷¹.

Iste večeri poslanik je lično ministru inostranih poslova poslao šifrovano pismo u kom mu je objasnio slučaj sa Albalinim zahtevom za audijenciju kod predsednika Ruzvelta bez obaveštavanja poslanstva. Na kraju je predložio sledeće: *"Smatram da rezultati njegove dosadašnje aktivnosti ne pokazuju potrebu njegovog daljeg ostajanja ovde pošto me je i ranije izlagao neprijatnostima svojim izjavama i razgovorima o našoj politici u kojima najblaže rečeno nedostaje odmerenosti"*⁷².

Poslanik ovo nije pominjao Albali, ali on je osećao da je njegov dalji boravak u SAD-u doveden u pitanje. Bio je svestan svoje odgovornosti oko izdržavanja porodice i raspitivao se o mogućnostima vršenja lekarske prakse. Ispostavilo se da je za to potrebno polaganje državnog ispita, čija bi priprema odnela najmanje godinu dana napornog rada, što je u njegovim godinama bilo teško. Istovremeno je sa velikom zabrinutošću pratio nemačke uspehe u Francuskoj⁷³. Pad Francuske i potpisivanje primirja 22. juna 1940. po-

70 Isto, str. 164, Četvrtak, 16. maj (1940).

71 Isto, str. 165.

72 AJ, 371-190

73 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 1, str. 172, Petak, 24. maj (1940).

sebno ga je pogodilo: "Jedan od glavnih stubova demokratije koja se borila protiv sistema sile, srušio se. Tragedija je bez malo potpuna, i kontinentalna Evropa pala je u sramno ropstvo modernih varvara. Ostala je još samo Engleska da se bori protiv totalitarnih država. Na žalost sama, u tragičnoj splendid isolation".⁷⁴

Sredinom jula 1940. vesti iz zemlje nisu slutile ništa dobro. Zaobilaznim putem stigle su vesti o "očaju naših milih, pa i cele zemlje /.../ Svi znaci govore da se naša zemlja sve više i sve brže orijentiše ka Nemačkoj i ka Italiji. To ne sluti na dobro ni za nju kao naciju, a još manje za nas Jevreje. Još pre desetak dana javili su iz naše zemlje, da će vlada izvesti 'ekonomsku reorganizaciju' zemlje. Šta to treba da znači, videćemo, ali da će pri tome po svoj prilici Jevreji stradati više no drugi, to je nesumnjivo. Ne bih se začudio, ako bi me i iz službe izbacili, možda uskoro. Naročito ako vlada zavede totalitarni režim, ili nešto tome slično". Albalina supruga i kćerka želele su da se vrate u zemlju, ali on je bio protiv toga: "Zar da padnu sutra Hitlerovcima u šake u sred Beograda? Na šta da se vratim? Da se sam naturim dželatuz?" Albalina aktivnost i društveni kontakti skoro su zamrli pa su se on i njegova porodica osećali izolovano: "Niko za nas ne haje. Niko nas ne poziva. Niko za zdravlje da upita. Teško je pod takvim prilikama živeti daleko od svoje zemlje u tuđini"⁷⁵.

Sve ovo osetilo se i u Albalinom dnevniku: dok je ranije svaki dan unosio beleške, sada je prolazilo i po nekoliko dana da ne unese ništa u dnevnik, a najčešće je samo ulagao isečke iz novina. Ipak, u drugoj polovini jula 1940. došlo je do promene nabolje: popravili su se odnosi između Albale i poslanika Fotića, a stigle su i zaostale plate. "Mnogo sam mirniji kad znam da još nisam izbačen na ulicu od strane mojih pretpostavljenih". Svoj deveti izveštaj za ministra i kneza Pavla predao je 5. avgusta, a sutradan ga je u poslanstvu savetnik dr Ribarž dočekaao sa ministrovom depešom da treba da se vrati u Beograd⁷⁶. Sledilo je i nekoliko telegrama poslanika ministarstvu u vezi sa putnim troškovima za Albalin povratak u zemlju.

Iako se pribojavao toga da može biti vraćen u zemlju, ova vest ga je sigurno pogodila. U svoj dnevnik, osim novinskih isečaka, do 11. septembra nije ništa ubeležio, a i posle toga neko vreme samo je povremeno unosio nešto duže beleške. Iz "Njujork Tajmsa" 21. septembra 1940. uneo je isečak sa veću iz Beograda da je donet prvi u nizu propisa kojim se ograničava učešće Jevreja u ekonomskom životu zemlje. Ovim propisom jevrejskim firmama zabranjeno je trgovanje prehrambenim proizvodima, sa izuzećem onih

74 Isto, sv. 2, str. 8, Subota, 15. juni (1940); isto, str. 15, Subota, 22. juni (1940).

75 Isto, str. 36, Subota, 13. juli (1940); isto, str. 37, Nedelja, 14. juli (1940).

76 Isto, str. 36, Subota, 13. juli (1940); isto, str. 41, Četvrtak, 18. juli (1940); isto, str. 59, Ponedeljak, 5. avgust (1940); isto, str. 60, Utorak, 6. avgust (1940). AJ, 371-190, dosije dr Davida Albale, Ministar inostranih poslova A. Cincar-Marković, Kraljevskom jugoslovenskom poslanstvu Vašington, Beograd, 3. avgusta 1940, telegram Str. pov. br. 2461.

koji su bili građani zemlje pre 3. decembra 1918, dakle, pre jugoslovenskog ujedinjenja. Preneti su i napadi na Jevreje iz uvodnika provladinog lista "Vreme" u kom su oni optuženi za povišenje cena, nestašicu namirnica, kao i za to da veliki priliv Jevreja iz susednih zemalja prouzrokuje ozbiljne probleme⁷⁷.

U porodičnom krugu 2. oktobra 1940. D. Albala je proslavio Roš Ašanu, jevrejsku Novu godinu. U svoj dnevnik uneo je i reči svoje supruge Pauline, a takve misli verovatno su i njega samog morile: "*Da li ćemo se mi još ikad vratiti u svoju Otadžbinu i da li ćemo se mi još ikad ponovo sastati sa našim milima i dragima? Često mi izgleda da mi to nećemo više doživeti i onda mi dode teško i mislim da ću da presvisnem od tuge. Već sada živimo kao izbeglice, a to nam možda za ceo život predstoji*"⁷⁸.

Da bi ostao u SAD-u Albala je, pretpostavljamo, intervenisao kod kneza Pavla, verovatno i pre 10. oktobra 1940. kada je poslao svoj deseti izveštaj. U svakom slučaju, najdalje početkom novembra 1940. ministar Cincar-Marković odustao je od svoje odluke o Albalinom povratku u zemlju. Očigledno nezadovoljan time, poslanik Fotić je u pismu ministru 8. novembra 1940, "*ne ulazeći u razloge da li treba da ostane stalno*", izneo mišljenje da bi trebalo smanjiti Albalina primanja sa 1.000 na 400 dolara mesečno. Pošto je zaključio da će Albalina misija biti stalna, Fotić je tražio smanjenje Albalinih primanja da se ne bi izazvalo nezadovoljstvo kod osoblja poslanstva, jer savetnik prima dva puta manje⁷⁹.

Albalina misija u SAD-u posle prvog poslanikovog zahteva za njegovo vraćanje u zemlju sredinom maja 1940, a naročito posle ministrove odluke početkom avgusta iste godine, praktično je prekinuta. Verovatno je tokom oktobra 1940. ministar A. Cincar-Marković promenio odluku, pa je Albalina misija umesto privremene postala stalna. Izveštaji ministru i knezu Pavlu od 10. oktobra (broj 10) i od 11. decembra (broj 11) 1940. godine, kao i raniji izveštaji, bili su iscrpni i pronicljivi, ali Albalini izvori informacija su ipak suženi na američku štampu i na manji broj društvenih veza. Njegov osnovni zaključak i dalje je bio da SAD neće uskoro ući u rat, i pored veće pomoći Britaniji. Od početka februara 1941. Albala je prekinuo da vodi svoj dnevnik u kome nalazimo samo isečke iz novina, tako da se iz njega ne mogu dobiti bliže informacije o njegovom delovanju u tom periodu. Tome je sigurno doprinela i velika briga vezana za nastavak misije i ostanak u SAD-u.

77 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 3, str. 21, Subota, 21. septembar (1940). Vidi: "Vreme", 20. septembar 1940, "Kraljevska vlada odlučno suzbija jevrejsku spekulaciju u zemlji", u: N. Popović, *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, str. 227-228.

78 Isto, str. 32, Sreda, 2. oktobar (1940). Naredna, četvrta, sveska dnevnika sastoji se samo iz novinskih isečaka unetih po datumima u periodu od 16. novembra 1940. do 31. januara 1941. godine.

79 AJ, 371-190, dosije dr D. Albale, Poslanik K. Fotić, Ministru Al. Cincar-Markoviću, Vašington, 8. novembra 1940.

Krajem 1940. godine Albala je ponovo doživeo neprijatno iznenađenje: 26. decembra ministar Cincar-Marković uputio je poslanstvu u Vašingtonu sledeći telegram: "*Saglasni smo da se doktor Albala odmah vrati, inače od prvog januara biće reducirana njegova primanja. Izvestite koliko je najmanje potrebno za povratak*"⁸⁰. Novi predlog da se Albala vrati u zemlju, po svemu sudeći kao i prvi, potekao je od poslanika Fotića. Čim je telegram stigao, poslanik je pozvao Albalu i saopštio mu njegov sadržaj. Posle četiri dana, 31. decembra 1940. Albala je preko poslanika uputio ministru molbu da ostane na svojoj dužnosti, makar i sa smanjenom platom. Ako to nije moguće, zamolio je da mu se za povratak sa porodicom u zemlju stavi na raspolaganje dovoljna suma novca, ali i to da se povratak odloži do proleća, zbog nemirnog mora i rizičnog puta avionom⁸¹. Albala je, očigledno, nastojao da dobije na vremenu i da novom intervencijom otkloni opasnost od povratka u zemlju.

IV

Status dr Davida Albale u jugoslovenskom poslanstvu u Vašingtonu tokom januara 1941. godine na neki način je regulisan. I druga ministrova odluka je sigurno povučena. Ipak, David Albala je i dalje bio u nedoumici oko trajanja svoje misije u SAD-u. Sa približavanjem sudbonosnih događaja i njegova misija će dobijati novi sadržaj, naročito posle državnog udara 27. marta i agresije na Jugoslaviju aprila 1941. Od 17. februara do druge polovine septembra 1941. ponovo je redovno vodio svoj dnevnik.

Dramatični događaji u Jugoslaviji i na Balkanu tokom marta i aprila 1941. dobijali su na ubrzanju. Američka politika i javnost postali su izuzetno zainteresovani za te događaje, što je kulminiralo u vreme vojnog puča 27. marta i Aprilskog rata 1941⁸². Albalini zapisi u dnevniku imaju veliku vrednost ne samo zbog redovnog praćenja događaja, pronicljivih zapažanja i predviđanja, nego i stoga što je on sada postao mnogo bolje informisan nego ranije. Odnosi između Albale i poslanika Fotića su uglavnom normalizovani, štaviše poslanik ga je često pozivao na razgovore, obaveštavao o najosetljivijim političkim pitanjima i očekivao njegov sud. Ipak, Albala je sredinom februara 1941. bio uveren da poslanstvo njegov rad nipodaštava, da bi nešto kasnije, čak, posumnjao u to da li poslanik

---

80 Isto, Ministar A. Cincar-Marković, lično za poslanika u Vašingtonu, Beograd, 26. decembra 1940, telegram, Str. pov. br. 3828.

81 Isto, dr David Albala, specijalni delegat pri Kr. Jug. poslanstvu u Vašingtonu, dr. A: Cincar-Markoviću, Ministru inostranih poslova, Beograd, Vašington, 31. decembra 1940; isto, Poslanik Fotić, Min. in. poslova, Vašington, 31. decembra 1940.

82 V. Pavlović, *Od monarhije do republike*, str. 9-13; K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 32-56; vidi i: J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi*, str. 209-243.

uopšte šalje njegove izveštaje u Beograd⁸³. Veoma otvoreno sa njim je sada razgovarao i savetnik Ribarž, a sve to izazivalo je Albalino čuđenje, pa i podozrenje: "*Otkuda tolika otvorenost u njihovom izražavanju naročito u razgovoru sa mnom, kad su oni uvek toliko zakopčani. Na šta oni ciljaju? Šta oni još znaju, što neće da mi kažu? Tek, jedno je sigurno: u nesreći autoritet vlasti i disciplina popuštaju*"⁸⁴.

Poslednji, dvanaesti izveštaj o političkim prilikama i o svom radu u SAD-u, Albala je uputio ministru A. Cincar-Markoviću i knezu Pavlu 8. februara 1941. godine. Njegovo praeenje javnog mnjenja i stavova uticajnih ljudi, dalo mu je povod da iznese procene koje su se razlikovale od ranijih: "*Politički horizont američkih vodećih krugova s pogledom na međunarodnu situaciju, za poslednja dva meseca toliko se proširio i njihova politička svest toliko je sazrela, da se američki političari danas ne bave poglavito držanjem pojedinih velikih sila kao glavnim faktorima koji utiču na današnji ratni sukob, što su do sada činili, no su stali obraćati pažnju i na stav pojedinih manjih država došavši do saznanja, da je neobično važno, da svaka od njih pripomogne svim svojim silama da se osigura krajnja pobjeda demokratije.*" Prenoseći mišljenje više ličnosti "*koje stoje u stalnoj i tesnoj vezi sa najodgovornijim zvaničnim američkim faktorima,*" Albala je posebno istakao princip "*da će pobjedonosne demokratije na budućoj svetskoj konferenciji mira odrediti položaj i utvrditi prava pojedinim narodima prema ulozi koju je dotičan narod igrao u toku rata. /.../ Države, koje će se bez borbe predati, biće tretirane kao elementi koji su izgubili i svoju vitalnost i svoju sposobnost da sobom samostalno upravljaju, i prema tome biće podređene drugim narodima, koji su pokazali više otporne snage, a ujedno i da su dorasli zadatku da umeju da upravljaju sami svojom sudbinom.*"⁸⁵

Albalin izveštaj nije izražavao samo mišljenje američke javnosti i političkih krugova, koji su nastojali da Jugoslaviju uključe u planirani britanski antinemački blok na Balkanu i spreče njeno pristupanje Trojnom paktu⁸⁶. Kao veliki demokrata i protivnik totalitarnih sila, posebno nacističke Nemačke, on je sa velikom zebnjom posmatrao približavanje Jugoslavije Osovini sluteći propast i za zemlju i za jevrejski narod. Izveštaj od 8. februara 1941. treba shvatiti u prvom redu kao njegovo upozorenje da se država ne sme predati

83 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 17, Ponedjeljak, 17. februar (1941); isto, str. 29, Subota, 1. mart (1941). O odnosima u poslanstvu, pa i o moralnom liku pojedinih osoba, Albala je u dnevniku zabeležio veoma oštre reči, naročito u vreme Aprilskog rata. Krajem februara 1941. zabeležio je sledeće: "Svi u poslanstvu, sem mene, su u stavu potpune lične servilnosti prema njoj /gospođi Fotić/, pa i prema Fotiću. Svi su, u glavnom, njihovi lični potčinjeni, a ne državni činovnici. Ko nije njima u volji, toga oni, pre ili posle, skrhaju". Isto, str. 27, Četvrtak, 27. februar (1941). Vidi i: isto, str. 66, Ponedjeljak, 7. april (1941); isto, str. 68, Sreda, 9. april (1941).

84 Isto, str. 18, Utorak, 18. februar (1941).

85 AJ, 371-190, dosije dr Davida Albale, Dr. David Albala, specijalni delegat pri Kraljevskom Jugoslovenskom poslanstvu u Vašingtonu, Izveštaj broj 12, Vašington, 8. februar 1941.

86 V. Pavlović, *Od monarhije do republike*, str. 9.

bez borbe i da će od toga zavisiti njen posleratni položaj, pa i sam opstanak. Tokom istog meseca njegove crne slutnje samo su se pojačale, pa je 25. februara zabeležio sledeće: *"Kad pomislim da će se naša zemlja predati Nemcima bez borbe, a svi znaci govore za to, osim ako se ne desi neko čudo, i kad pomislim da će uskoro Nemci postati neograničenim gospodarima naše zemlje, dođe mi da svisnem od bola. Evo, do čega su nas Englezi i Francuzi doveli, a donekle i Amerikanci. Naši će robovati i skapavati, a mi ovde postaćemo izbeglice, možda i nepovratno. Sve, ako i Englezi uz pomoć Amerikanaca i pobeđe, a to će ići ne samo teško, no će i dugo trajati – nema izgleda da će Jugoslavija ikad više u dosadašnjem obliku uskrsnuti. Prema našem učešću u borbi za slobodu, dodeliće nam se nagrada posle rata. Naša danas prema Hitleru ponizna glava doneće nam ne samo prezir pred licem današnjeg sveta i licem budućih generacija, no će nam potpuno uništiti šanse da po završenom ratu povratimo svoju nezavisnost"*⁸⁷.

Poslanik Fotić je 17. februara upoznao Albala sa političkom situacijom i sa sadržajem razgovora Cvetkovića i Cincar-Markovića sa Hitlerom. U zamenu za pristupanje Osovini i za ustupanje dela Južne Srbije (Makedonije) Bugarskoj, Hitler je Jugoslaviji nudio Solun⁸⁸ i deo severne Albanije. Poslanik je bio pesimista u pogledu daljeg razvoja situacije u zemlji i na Balkanu. Predviđao je da će Nemci preko Bugarske zauzeti Solun, primorati Grke na mir, a da će nas vrlo verovatno razoružati. U slučaju nemačke okupacije bio je uveren da će dinastija napustiti zemlju, a dalmatinska obala biti ustupljena Italiji. Albala je zamolio poslanika da obavesti kneza *"da sam i ja i moji prijatelji za to, da naši ne popuste"*. Nameravao je da i sam pošalje telegram sa takvom porukom, a na kraju zapisa u dnevniku se upitao: *"Da li će naša vojska i naš narod primiti tako ponižavajuće rešenje ili je situacija zaista bezizlazna?"* Iako nije odobravao politički pravac kojim se zemlja kretala, Albala je nalazio opravdanje za postupke kneza namesnika: *"Kod nas postoji velika polit./ička/ pometenost. Knez Pavle, – siromah, on nosi svu odgovornost /..."*⁸⁹

U okviru svojih cionističkih aktivnosti Albala je 18. februara 1941. bio na veoma značajnom, ali slabo posećenom, predavanju jednog od prvaka Svetskog jevrejskog kongresa Nahuma Goldmana. U svom predavanju Goldman je naglasio da su Jevreji kao narod u demokratskim silama dobili moćne saveznike za ostvarenje svojih ciljeva. Evropsko Jevrejstvo je uglavnom propalo i ostala su samo dva jevrejska centra: Palestina i Amerika. Američki Jevreji bi trebalo da preuzmu političko vođstvo u ime celog jevrejskog naroda i za rešenje jevrejskog problema u celini. Svi Jevreji bi morali postati saborci Englezima, i

87 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 25, Utorak, 25. februar (1941).

88 Istovremeno, Hitler je velikodušno nudio Solun i Bugarskoj o čemu je Jugoslavija obavestena januara 1941; K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 37.

89 Kao napomena 74; isto, str. 21, petak, 21. februar (1941). U nedelju, 23. februara 1941, posle šest dana odlaganja, poslao je sledeći telegram: *"Molim hitno saopštite gore da nipošto ne popuste, hvala"*; isto, str. 23.

u što većoj meri pomoći njihovu borbu protiv hitlerizma i pripremiti se za buduću mirovnu konferenciju. Američki Jevreji moraju prestati da jevrejsko pitanje tretiraju kao filantrop-ski problem, što je najveća nesreća za Jevreje. Za leto 1941. najavio je konferenciju svih američkih Jevreja u Južnoj Americi zbog utvrđivanja jedinstvene politike. "*Ne može biti podvojenosti u sudbini j./evrejskog/ naroda. Ili će svima ići dobro, ili svima zlo*", istakao je Goldman na kraju⁹⁰.

Kada ga je poslanik pozvao na razgovor 20. februara 1941, Albala mu je izneo sadržaj Goldmanovog predavanja, a upoznao ga je i sa jevrejskim životom u SAD-u, inostranstvu i u Palestini (Erecu). Poslanik Fotić je bio veoma zainteresovan i oduševljeno je rekao Albali da mora otići na planiranu konferenciju američkih Jevreja kao predstavnik jugoslovenskih Jevreja, o čemu će odmah izvestiti Beograd. Na Albalinu primedbu da bi na toj konferenciji mogao da bude samo posmatrač, poslanik je dodao: "*Važno je da se Vi tamo nadete, da održavate vezu sa tim ljudima, pošto je to Kongres uticajnih ličnosti sa raznih strana. Može nam to docnije trebati. Na moje pitanje da li da o tome izvestim Goldmana, F./otić/ kaže kad imate priliku – da, a ja ću da izvestim Beograd o tome*". Promenjeno držanje poslanika prema njemu i dalje je iznenađivalo Albalu: "*Najnovije F./otićevo/ držanje prema meni je očito prijateljsko. Šta to sve treba da znači – ne znam. Nagadam da su iz Beograda (možda sam Knez) javili Fotiću nešto povoljno o meni, možda će me i duže vremena ovde zadržati. Videćemo*"⁹¹.

Vesti iz zemlje bile su oskudne, ali stanje na Balkanu krajem februara 1941. i početkom marta 1941. bilo je, očigledno, kritično. U američkoj javnosti od Jugoslavije kao da se ništa više nije očekivalo: "*U ovd./ašnji/ štampi našu zemlju skoro potpuno ignorišu. O svima ostalim balkanskim zemljama se svakog dana opširno govori. Ceneći da smo već rešeni da primimo nem./ačku/ dominaciju, simpatije za našu zemlju sve su manje*"⁹². Nadmetanje Nemačke i Velike Britanije oko Jugoslavije Albala je ovako komentarisao: "*Bojim se da se i s nama ne dogodi ono: od silne ljubavi rastrgli zeca*". U poslanstvu je Albala mogao čuti razna mišljenja: "*Sarić mi jutros u posl./anstvu/ kaže, da smatra da se naša zemlja neće dati pokoriti bez otpora. A Sekulić mi naknadno citira Sarićeve reči da bi naša vojska ubila kneza Pavla, ako bi ovaj potpisao trojni pakt*". Albala je u poslanstvu opet osetio zid nepoverenja za šta je krivio Fotića. "*Samo sam im dobar da im dajem lekarske savete. Radi toga sam iz Beogr./ada/ upućen ovamo*"⁹³.

90 Kao napomena 75.

91 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5. str. 20, Četvrtak, 20. februar (1941).

92 Isto, str. 25, Utorak, 25. februar (1941); isto, str. 31, Ponedeljak, 3. mart (1941). Tog dana prema Albalinoj belešci, Fotić i Ribarž su se veoma utučeni vratili iz Stejt departmenta.

93 Isto, str. 33, reda, 5. mart (1941).

Poslanik je, ipak, i dalje sa Albalom vodio poverljive razgovore: 6. marta 1941. Fotić ga je izvestio o pregovorima kneza Pavla sa Ribentropom (uz prisustvo Čana), na Brdu kod Kranja, i o planiranoj kneževoj poseti Hitleru. Obojica su se složila da bi pristup Trojnom paktu i ulazak Nemaca i Italijana u zemlju značio konačni raspad Jugoslavije. Fotić je obavestio Albalu i o svoja dva telegrama upućena u Beograd sa molbom da se ne popusti nemačkim zahtevima i dodao: *"Da Vas obavestim. Mojom inicijativom Rozvelt je već u dva maha preko amer./ičkog/ posl./anstva/ intervenisao kod naše vlade". Ja ga molim da pod mojim potpisom izvesti Min./istra/ i Kneza da sam i ja protiv pristupanja paktu"*. Poslanik to nije prihvatio već mu je savetovao da sam pošalje telegram direktno knezu. U diskreciji, poverio je Albali da će se, u slučaju da Nemci uđu u zemlju, povući sa svog položaja što je u dva maha nagovestio i u Stejt departmentu. Rastali su se veoma deprimirani⁹⁴.

Pisanje američke štampe navodilo je Albalu na uznemirujuće zaključke: *"Ovd./ašnja/ štampa demantuje sinoćne nem./ačke/ vesti da je Roz./velt/ 14. febr./uara/ preko Fotića vršio pritisak na našu državu da /ne/ pride osovini. Međutim, to je istina, jer mi je to i Fotić pričao odmah po polovini febr./uara/ pominjući Welles-a, ali ne i Roz./velta/. Kako su to Nemci doznali? Koji su to špijuni?"* Po Albalinom mišljenju knez Pavle je i dalje pokušavao da održi neutralnost, ali bilo je jasno da to nije moguće i da zemlji predstoje teški dani: *"Zar može danas ma koja, a tek jedna mala država, koja leži na sred puta kojim Nem./ačka/ nadire, da ostane beskonačno "neutralna". Ja se bojim, da će sa ulaskom nem./ačke/ vojske u našu zemlju, otpočeti kod nas građanski rat, a to će biti gore no rat, a ujedno biće i kraj naše nezavisnosti"*. Za osmi mart 1941. bile su, ipak, vezane i velike nade: u američkom Senatu izglasan je "Zakon o zajmu i najmu" ("Land Lease Bill") i Albala je očekivao da će uslediti brza američka pomoć Jugoslaviji⁹⁵.

Tokom dugog razgovora 9. marta 1941. poslanik je, uz ostalo, upoznao Albalu sa velikom neprijatnošću u kojoj se našao zbog američkog demantija u štampi oko Ruzveltove intervencije u Beogradu. Za sadržaj njegovog telegrama upućenog u zemlju, tvrdio je poslanik, Nemci su mogli saznati jedino preko svojih špijuna u našem ministarstvu inostranih poslova. *"Doveli su i mene i Ruzvelta u nezgodan položaj. State Dep./artment/ mi prebacuje kako mi ne umemo da čuvamo tajnu. Pa to je strašno. Juče sam hteo da idem u State Dep./artment/, ali mi rekoše da ne dolazim da moj dolazak ne bi pao štampi u oči, već će mi uputiti jednog svog visokog činovnika. I zaista, on je juče po podne bio*

94 Isto, str. 34, Četvrtak, 6. mart (1941); vidi i: K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 41-42. Fotić je zabeležio i da je planirao da, u slučaju potpisivanja Trojnog pakta, podnese ostavku i osnuje Komitet za slobodnu Jugoslaviju, ali mu je Stejt department savetovao uzdržanost. *"U ovom stavu ohrabivala me je prijateljska podrška članova poslanstva, koji su, skoro bez izuzetka, delili moje mišljenje i sledili moj primer."* K. Fotić, n. d, str. 58.

95 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. , Subota, 8. mart (1941); Robert E. Sherwood, *Ratne tajne Bijele kuće*, Zagreb, sv. 1, str. 343-344.

kod mene.' /.../ Dobio sam utisak, da su Ruzveltovu intervenciju ispričali naši najviši činovnici u min./istarstvu/ Sp./oljnih/ Poslova kao nemački špijuni. Zaista strašno. Još je i to F./otić/ dodao: 'Jedino dobro iz cele te Ruzveltove intervencije jeste to, što je i naša javnost u Jug./oslaviji/ doznala da R./uzvelt/ stoji iza naše zemlje.' I pored neslaganja sa kneževom politikom, Albala je smatrao da je on radio u interesu zemlje i da joj je produžio život za nekoliko nedelja⁹⁶.

U analizi nezavidne situacije u kojoj se našla zemlja, Albala nije imao mnogo iluzija, ali je ostavljao i tračak nade: *"Najverovatnija su rešenja, prema tome, ili sramno ropstvo, bez borbe, ili ropstvo posle herojske borbe"*. Smatrao je i da postoji mala mogućnost uspešnog otpora u Srbiji ili Južnoj Srbiji uz pomoć Turske, Grčke i Velike Britanije, ali pod uslovom da bude održana veza sa Grčkom. Ako bi se desilo da se prekine ta veza, *"onda je naš vojni, zatim i politički poraz potpun, i naša je nezavisnost nepovratno izgubljena. /.../ Još ne gubim nadu da će naši odupreti u poslednjem trenutku. Inače predstoji sramno i očajno ropstvo"*⁹⁷.

U Vašington su stizale i vesti o sve većem neraspoloženju u zemlji prema vladi zbog nje-ne odluke da potpiše pakt. Očekivao se i prevrat u kome će glavnu ulogu imati vojska. *"Ali zemlja u svojoj ogromnoj većini je protiv toga što se vidi po naročitom raspoloženju. I mobilisani i nemobilisani piju, pevaju ratne pesme i lumpuju. Drže se vatreni govori na svima stranama, pa i oficiri u uniformi. Vladika Nikolaj raspaljuje masu na viteška dela. Narodna odbrana i četnici pod Kostom Pećancem upisuju nove dobrovoljce i zaklinju se da će braniti zemlju."* Da li vlada pokušava da dobije na vremenu očekujući oružje od Britanije i Amerike, nadajući se iskrcavanju jačih engleskih snaga, pitao se Albala; sigurno je da Nemci neće dati da se odluka odlaže u nedogled. *"S druge strane, ako naši ipak potpišu pakt, ja verujem da će vojska uzeti stvar u svoje ruke i povesti zemlju putem snažne samoodbrane. /.../ Narod je razjaren, jer ga ne samo spoljni događaji dovode do ludila, no i neizvesnost i nepoznavanje unutrašnjih političkih činjenica. Kada oćajanje zahvati masu, ona je u stanju da počini mnoga luda dela. Ipak verujem u zdrav instinkt Kneza Pavla i javnoga mišljenja, naročito u Srbiji i u Slovenačkoj."*⁹⁸

Albalu je posebno ohrabrivao promenjen stav SAD-a posle usvajanja Zakona o zajmu i najmu, jer su odmah počele velike američke isporuke oružja Britaniji, a pomoć su očekivale i Grčka i Jugoslavija. Bio je, međutim, svestan skoro bezizlaznog položaja zemlje: *"strategiski skoro sasvim opkoljeni, slabo naoružani, lišeni moćnih saveznika u neposrednom susedstvu i izloženi nasrtajima najjaće svetske vojne sile. Nimalo se ne poda-*

96 Isto, str. 37, Nedelja, 9. mart (1941); vidi i: K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 39-40.

97 Isto, str. 38, Ponedeljak, 10. mart (1941).

98 Isto, str. 39, Utorak, 11. mart (1941).

*jem nadama, da nećemo biti i mi pregaženi, isto i Poljaci, ali čuda se uvek događaju, pa mogu i sada*⁹⁹.

Fotić je i dalje obavestavao Albalu o stavovima vlade i o svojim kontaktima sa američkim zvaničnicima. Ohrabrivale su i vesti o iskrcavanju britanskih trupa u Grčkoj i, kako se Albali činilo, o čvrstom vladinom odbijanju da potpiše pakt. U nedelju, 16. marta 1941. zabeležio je nepotvrđenu vest sa radija da je predsednik Ruzvelt primio poslanika Fotića u specijalnu audijenciju i da je obećao hitnu pomoć Jugoslaviji, ukoliko se odupre nemačkoj agresiji. Ispostavilo se da ova vest nije bila tačna. Američko javno mnjenje usmeravalo je pažnju na buduće jugoslovenske poteze, pridajući im veliki značaj. Štaviše, američka štampa počela je da piše o njoj sa iznenađujuće velikim simpatijama. Stalno su stizale vesti da se Jugoslavija približava Velikoj Britaniji i njenim saveznicama Grčkoj i Turskoj, a dopisnici su javljali o spremnosti stanovništva da se bori i umre za svoju zemlju.¹⁰⁰

Dok su 20. marta 1941. kolale različite glasine o stavu jugoslovenske vlade, sutradan je potvrđeno da je na sednici vlade doneta odluka o potpisivanju pakta o nenapadanju sa Nemačkom. Rezultati izjašnjavanja na sednici vlade za Albalu su bili indikativni, jer su svi hrvatski ministri bili za potpisivanje pakta. Raspoloženje među Srbima bilo je odlučno protiv, što je zemlju moglo da odvede u građanski rat. Ova vest je izazvala opštu potištenost u poslanstvu. Albala je odlučio da, bez obzira na posledice, u svoje ime pošalje tri telegrama: prvi knezu Pavlu u kome ga moli da u ovom istorijskom času "*radije primi borbu no ropstvo*", jer će samo ona omogućiti vaskrs državne nezavisnosti; drugi telegram predsedniku SAD-a F. Ruzveltu uz preklinjanje da pomogne njegovom narodu u otporu Nemačcima i treći predsedniku britanske vlade V. Čerčilu sa molbom da pomogne jugoslovenski narod u otporu nemačkom pritisku. Poslanik Fotić je posle dva dana pohvalio Albalu zbog ovih telegrama¹⁰¹.

Kako se približavalo očekivano jugoslovensko pristupanje Trojnom paktu, vesti i glasine su sustizale jedna drugu. Albala je, kao i mnogi drugi, očekivao nekakav dramatičan preokret u kome bi vojska imala vodeću ulogu. Postojali su jasni znaci unutrašnjeg otpora proosovinskoj vladi, a njemu se činilo da ceo svet čeka konačnu odluku vlade u Beogradu¹⁰². U nedelju, 23. marta 1941. Albala je u poslanstvu saznao da su knez Pavle i vlada rešili da, verovatno već za dva dana, potpišu pakt. I poslanik Fotić i savetnik Ri-

---

99 Isto, str. 40, Sreda, 12. mart (1941); isto, str. 41, Četvrtak, 13. mart (1941). Od petka, 14. marta do nedelje, 22. marta, kao i u utorak 24. marta 1941, Albala je vodio dnevnik na engleskom jeziku.

100 Isto, str. 44, Nedelja, 16. mart (1941); isto, Ponedeljak, 17. mart (1941).

101 Isto, str. 48, Četvrtak, 20. mart (1941); isto, str. 49, Petak, 21. mart (1941); isto, str. 51, Nedelja, 23. mart (1941).

102 Isto, str. 50, Subota, 22. mart (1941).

barž osuđivali su kneza i vladu zbog *"mlakog i beskičmenog držanja prema Nemačkoj"*. Fotić je obavestio Albalu o svojoj jučerašnjoj poseti Stejt departmentu i da je državni sekretar Samner Vels (Sumner Welles) odbio njegovu molbu da javno podrži jugoslovenski narod kako u ovom času tako i u budućnosti, na mirovnoj konferenciji. *"F./otić/ ovako tumači držanje Kneza. Knez ne želi rat, jer neće da se lično izlaže neugodnosti izbegličkog života"*. Albala je smatrao da je poslanik trebalo mnogo energičnije da zatraži podršku od američke vlade¹⁰³.

Posle vesti da su predsednik vlade Cvetković i ministar Cincar-Marković otputovali u Beč na potpisivanje pakta 24. marta, u poslanstvu su svi, osim apolitičnog Rastka Petrovića, osuđivali vladin stav. Ubrzo se pojavio Fotić koji je od S. Velsa saznao da su Nemci postavili jugoslovenskoj vladi ultimatum da u roku od 12 časova jasno pristupi Osovini. Svi u poslanstvu su očekivali da će u narednim danima doći do vojne pobune i obrazovanja nove vlade u Skoplju. Nikakva stvarna pomoć saveznika, međutim, nije stizala i Albala je sa žaljenjem zaključio da niko ne shvata veliki značaj slobodne Jugoslavije i Balkanskog poluostrva¹⁰⁴.

Vest da su u Beču 25. marta 1941. jugoslovenski predstavnici potpisali pakt sa Nemačkom, izazvala je veliku pažnju američke javnosti o čemu je Albala između ostalog zabeležio: *"Članci u štampi objavljeni danas pišu sa simpatijama o nama i ističu da se naša država odlično držala kada je tako dugo odolevala nemačkom pritisku /.. / Još se ističe kao naš veliki uspeh što smo uspeali da ne primimo ponižavajuće uslove po nas koje nam je Nemačka postavila, naime da propustimo ne./mačke/ trupe kroz našu zemlju. /.. / Naša vlada smatra da je takvim paktom, najboljim koji se mogao dobiti od Nemaca pod ovakvim okolnostima, spašena čast našeg naroda jer je sačuvana naša politička nezavisnost i održan netaknut naš teritorijalni integritet /.. / Ipak, jedno je jasno, narodna tragedija je otpočela."*

Albala je bio svestan da ni on, kao ni ostali ne mogu objektivno da analizuju taj događaj o kome su mišljenja bila (i ostala) podeljena. Za jedne bi tako bila sačuvana državna celina za vreme dok traje rat, zemlja pošteđena od rušenja, sačuvani životi celokupnog stanovništva. Za druge, ovim je ukaljano narodna čast, skrhani su narodno dostojanstvo i ponos, izgubljena sloboda i nezavisnost i palo se u sramno ropstvo. *"Ko je u pravu? Teško je reći. Možda oba gledišta sadržavaju veliki deo istine u sebi. Tek će docnije istorija dati za pravo jednom ili drugom shvatanju. Međutim, svi priznaju da su oba rešenja dva zla. Pitanje je samo, koje je zlo veće."*

103 Isto, str. 51, Nedelja, 23. mart (1941).

104 Isto, str. 52, Ponedeljak, 24. mart (1941).

Istog dana Albala je u poslanstvu obavestio Fotića da će sutradan otići u privatnu posetu sudiji Vrhovnog suda F. Frankfurteru i upitao ga da li je potrebno da od njega nešto zatraži. Fotić je odgovorio Albali da mu prenese stav da je Jugoslavija izgubila svoju nezavisnost, ali da je ne bi trebalo gurati dalje u nemačko naručje. Takav stav Fotić je istog dana izneo britanskom ambasadoru u Vašingtonu Halifaksu. Rekao mu je uz to i da može doći do reakcije u narodu, koja bi iz osnove mogla da promeni situaciju. Poslanik je veoma detaljno Albali izneo svoju analizu situacije po kojoj bi najgore bilo da se duhovi u zemlji smire i da Nemačka zatim zatraži demobilizaciju. Odlazak vojnika kućama značio bi brzu nemačku okupaciju. Pomenuo je i mogućnost formiranja nove vlade na jugu zemlje ili postojanje dve paralelne vlade. *"A što se tiče Kneza, sa njim je svršeno. On je potpuno izigrao. On više ne može da bude narodni vođ. S time treba biti načisto."*

Albala je pokušao opravdati kneževu postupanje činjenicom da Grčka ništa nije dobila od SAD-a ni posle tri meseca ratovanja i pored neprekidnog moljakanja. *"A tek šta smo mi dobili za poslednju godinu i po dana u Amer./ici/? Ništa, nego smo zajednički obijali njihove pragove i zapomagali da nam se pomoć pošalje pre nego što bismo bili primorani da uđemo u rat. Šta su nam Amer./ikanci/, a šta su nam Englezi dali? Opet ništa." Oružja i pomoći ni od kuda. "I Rusija nas je prevarila i stalno je samo nas čuškala u rat, a sama se izvlačila, pa i Turska je još pre 4 dana izjavila da nas neće vojnički pomoći, ako nas Nem./ačka/ napadne. Dakle bili smo napušteni od svih /.../ Nisu li možda i to razlozi što se Knez odlučio da sa Nemcima zaključi pakt?"* Albala je Fotiću naglasio da ne govori kao knežev advokat, već na osnovu objektivnih činjenica i sopstvenog iskustva u SAD-u. Vraćajući se na posetu Frankfurteru, Fotić je odobrio Albali da upotrebi jasne i oštre argumente u pokušaju ubeđivanja da se pomogne Jugoslaviji. U veoma otvorenom i iskrenom razgovoru sa Frankfurterom narednog dana, Albala je dobio obećanje da će se kod Ruzvelta i ministra vojske zauzeti za što hitniju pomoć¹⁰⁵.

O događajima povodom državnog udara od 27. marta 1941. Albala je zabeležio i sledeće: *"27/III Jutros radio javlja o ostavci naših namesnika i vlade, o revoluciji, o preuzimanju vlasti od strane gen./erala/ Simovića, o stupanju na presto Kralja Petra Drugog, o bezgraničnom i ludom oduševljenju u Beogr./adu/ i u celoj zemlji, o žestokim antinem./ačkim/ demonstr./acijama/ u Beogr./adu/, o mogućem otkazivanju prekjuče potpisano pakta. Ludi smo od sreće i Mila¹⁰⁶ i Jela i ja. Poslanstvo takode. Na radiu nas hvale sve samim superlativima. Sram je sram, ali očekujemo rat. On je izgleda neizbežan. Kakav nagli preokret. Zemlja je ujedinjena. /.../ Naređena je puna mobilizacija. Ceo svet je radosno naelektrisan. U poslanstvo neprestano stižu depeše s čestitkama. Fotić je*

105 Isto, str. 53, Utorak, 25. mart (1941); isto, str. 54, Sreda, 26 mart (1941).

106 D. Albala tako u dnevniku naziva svoju suprugu Paulinu Lebl-Albala.

*poslao velike depeše Kralju i generalu Simoviću kao predsedniku vlade". I sutradan je Albala dao maha svom oduševljenju događajima u zemlji, koji su, po njemu, izazvali ogroman utisak u svetskoj javnosti. "Podigli smo iz mrtvila moral demokratskih naroda i ulili svežu krv u već apatične nacije. Lupili smo Hitlera posred lica /.. / Naneli smo diplom./atski/ i psihol./oški/ poraz najvećoj vojničkoj sili sveta, i to ko? Mali David – džinu Golijatu. Svet je zabezegnuto, i svi se pitaju ko je taj narod, ko je ta zemlja – Jugoslavija? Svi govore o 'Turning point of the war'¹⁰⁷, a mi se pitamo, je li to java ili san? Silan je naš narod. Beskrajno hrabri su naši Srbi, **naši Srbi!**" Ushićen preokretom u zemlji, Albala je u svojstvu specijalnog delegata jugoslovenske vlade u Vašingtonu, poslao četiri pozdravna telegrama u Beograd: Njegovom Veličanstvu Kralju Petru Drugom, predsedniku Kraljevske vlade generalu Dušanu Simoviću, ministru spoljnih poslova Momčilu Ninčiću i Savezu jevrejskih opština¹⁰⁸.*

U novim okolnostima D. Albala je dobio i nove zadatke od poslanika. Fotić je sve činio da se veliko interesovanje za Jugoslaviju iskoristi za što brže upućivanje pomoći u zemlju i da se njen glas što više čuje u SAD-u i u svetu. Prilikom razgovora 2. aprila 1941. poslanik je preneo Albali sadržaj svog razgovora sa predsednikom vlade Simovićem. Vrlo optimistički raspoložen, Simović je Fotiću rekao: "*Ne brinite o nama. Mi smo spremni. Ako nas napadnu, branićemo se. Vi tamo u Vašingtonu budite čvrsti. A Vi, g. F./otiću/, šta god radite za nas – dobro je i mi smo zadovoljni.*" Fotić je obavestio Albalu da je prethodnog dana bio u Njujorku zbog osnivanja velikog jugoslovensko-američkog odbora (lige), oko čega su bili angažovani Luj Adamić (Albala je tako pisao njegovo prezime) i mnogi drugi naši ljudi, a zatim se sa njim posavetovao i o rukovodstvu odbora. Fotić mu je rekao i da se osnivaju specijalni odbori za pomoć i propagandu i da će Svetislav Petrović biti angažovan kao stalni spiker radio stanice u Bostonu. Sredinom aprila 1941. Fotić se u Njujorku dogovorio sa nekolicinom istaknutih američkih javnih radnika o njihovom učešću u američko-jugoslovenskoj ligi¹⁰⁹.

107 Prekretnica rata (engl.)

108 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 55, Četvrtak, 27. mart (1941); isto, str. 56, Petak, 28 mart (1941); o knezu Pavlu Albala je tog dana zabeležio: "*Za Kneza su javili da je pobegao u Grčku, zatim da je ubijen, pa da je uhapšen. Neka samo živi. Mnogi, pa i ja, znamo da je voleo zemlju, da je bio liberalan tip – lično, iako Njegova vladavina na žalost, nije bila liberalna, i da je po duši bio veliki Englez i veliki Francuz.*" Tekst telegrama Savezu jevrejskih opština glasi: "*U sudbonosnom istoriskom času ubeden sam da će jugoslovenski Jevreji i nadalje požrtvovano vršiti dužnost prema našoj miloj Otadžbini.*" Vidi i: Branko Petranović, Nikola Žutić, 27. mart 1941. *Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990; K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 44-75.

109 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 61, Sreda, 2. april (1941); isto, str. 72, Utorak, 15. april (1941); isto, str. 74, Četvrtak, 17. april (1941). Januara 1941. poslanik je uspeo da se na radio-stanici WRUL u Bostonu organizuje program na srpskom jeziku, koji je emitovan tri puta nedeljno; K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 34-35.

Albala je predložio da u američko-jugoslovenski odbor uđe jedan Jevrejin, sa čim se Fotić složio predloživši da to bude ugledni američki bankar Bernard Baruh (Baruch). "F./otić/: 'Vi ćete u moje ime ići k njemu i zamoliti ga da se toga primi. Uopšte Vi ćete održavati vezu sa cij./onističkom/ org./anizacijom/ '.../ Ja mu kažem da su se iz cij./onističke/ org./anizacije/ raspitivali kod mene da li bi F./otić/ primio Vajcmana u posetu. F./otić/ prihvaća i ovlašćuje me da to aranžiram. Još mi govori kako će mi docnije dati druge spec./fijalne/ dužnosti. Ja ga obaveštavam da Mila piše članke o našoj zemlji za amer./ičku/ štampu. Govori mi da će nam Roz./velt/ poslati sad odmah, još pre nego što zaratimo oružje iz amer./ičkoh/ magacina." Albala je nagovarao poslanika da traži i novac za izdržavanje vojske i audijenciju kod Ruzvelta, a ovaj mu je odgovorio da je to već planirao. Istog dana Albala je od predstavnika cionističke organizacije dobio obaveštenje da Vajcman stiže u petak, 4. aprila i da bi želeo da poseti Fotića. "Interesantno je da i Vajc./man/ i ja imamo iste ideje, jer ja sam o tome sa Fot./ićem/ već danas u podne govorio. Nešto se cionisti mnogo o meni i o mome radu interesuju. Vesti o potpunoj mobilizaciji značile su da će Jugoslavija biti napadnuta. Pišu nam da je i 'Židov' zabranjen. Sve crnje i crnje"¹¹⁰.

Svi ovi znaci su govorili Albali da će Jugoslavija ubrzo biti napadnuta. "U poslanstvu je sve veća nervoza. Dolaze mnogi naši iseljenici i raspituju se o političkoj situaciji naše zemlje. I mene lično na telefonu moji poznanici pitaju kako će /se/ dalje događaji razvijati." Američka štampa je "kovala u zvezde" Jugoslaviju, a Albala je bio ispunjen ponosom zbog velikog utiska koji je 27. mart proizveo u svetu: "Naša revolucija, ma koliko značajna po našu zemlju bila, izazvala je u čitavom svetu jednu još snažniju revoluciju, i to revoluciju duhova. Ona je ustalasala sve narode, i pokorene i neutralne, i zaraćene. /.../ Naši u Jugoslaviji i ne slute koliko su svojim junačkim držanjem pokrenuli uspravane demokratske narode da i oni pođu tim putem"¹¹¹.

Predsednik SAD-a Ruzvelt je vrlo predusretljivo primio jugoslovenskog poslanika 3. (ili 4.) aprila 1941. i, prema Fotiću i Albali, rekao sledeće: "Uzmite sve što vam treba iz naših magacina 'rekao mu je' sve vam stoji na raspoloženju. Tovarite odmah i pošljite. Dobićete pored toga i novaca u gotovu. Divim se bezgraničnoj hrabrosti vašeg naroda, koji je rešen da pod najgorim uslovima za sebe prihvati neravnu borbu sa Nemcima. Pomagaćemo u svakom pogledu svima sredstvima koja imamo." Prema Zakonu o zajmu i najmu Jugoslavija je trebalo besplatno da dobije svu potrebnu pomoć i Ruzvelt je Fotiću rekao da se već sutradan američkom ministarstvu finansija dostave spiskovi neophodnog ratnog i sanitetskog materijala. Poslanik je odmah pozvao Albalu u poslanstvo, a ovaj je bez ikakvih priprema vojnom izaslaniku Mirku Burji izdiktirao potrebne količine sanitet-

110 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 61, Sreda, 2. april (1941). Zagrebački nedeljnik "Židov" bio je glavni cionistički list u Jugoslaviji. O antijevrejskoj atmosferi u Zagrebu dva dana pred rat Albala se izvestio u američkim jevrejskim biltenima 21. aprila 1941; vidi i: str. 67, nap. 140.

111 Isto, str. 62, Četvrtak, 3. april (1941).

skog materijala za jugoslovensku vojsku. Sutradan ujutro Albala je u poslanstvo doneo dopunu spiska, a zatim su Fotić i Burja odneli spiskove u ministarstvo. Kasnije je Fotić saopštio Albali da je sve što je bilo na spisku u ministarstvu umnogostručio. Ovaj materijal trebalo je prebaciti u zemlju jugoslovenskim trgovačkim brodovima¹¹². Posle tri dana Albala je sastavio i treći spisak – spisak potrebnih lekova.

Vest o potpisivanju sovjetsko-jugoslovenskog pakta u Moskvi, koja je stigla 5. aprila 1941. uveče, nije obradovala Albalu jer je smatrao da, u strahu od Nemaca, Rusi podstiču druge da ratuju, a da sami ostaju van sukoba. Iste večeri stigla je i vest o Hitlerovoj proklamaciji vojsci i Ribentropovom objašnjenju. "*Vest me je presekla jer ja znam šta je rat. Dakle, gorka čaša nije ni nas mimoišla. /.../ Slušali smo besprekidno radio. Ja sam legao tek u tri pred zoru. Pojedinsti nema. Ceo je svet uzbuđen. Ministri amer./ički/ već daju izjave. Nova faza rata je otpočela. Hoćemo li izdržati ili ćemo i mi podleći kao i toliki narodi do sada? Hitler nikome nikad ništa ne oprašta, ali verujem da će se naši k'o lavovi boriti. Hoće li nam kogod priskočiti u pomoć? Hoće li se svet najzad probuditi.*"¹¹³

V

Prve vesti o nemačkim napadima i o bombardovanju Beograda 6. aprila 1941. ostavile su težak utisak na Albalu i njegovu suprugu Paulinu¹¹⁴. "*U poslanstvu su svi poraženi. Svi jure iz kancelarije u kancelariju k'o bez glave. Fotić na sve strane telefonira i odat svud ga telefonom traže i zapitkuju. U 9.30 on mi kaže: 'Mi smo bili pristali na pakt i priznali ga, razume se ne na tajne klauzule, i odmah smo o tome obavestili nem./ačku/ vladu, pa prema tome Ribentrop lažno obaveštava svet o nama. Ja ću to amer./ičkoj/ publici dokumentima dokazati*". Albala je predložio poslaniku da ugovori nastup u Nacionalnom klubu štampe (National Press Club), a ponudio mu se i "*za koji bilo koristan posao*". Uz Albalino posredovanje, Fotić je 10. aprila 1941. održao govor u ovom klubu pred predstavnicima Stejt departmenta, diplomatskog kora i oko 400 novinara, koji su toplo pozdravili poslanika i sve članove poslanstva¹¹⁵.

112 Isto, str. 63, Petak, 4. april (1941); isto, str. 64, Subota, 5. april (1941). Prema Fotićevim memoarima, Ruzevelt ga je primio 3. aprila, a spiskove vojnog i sanitetskog materijala pripremali su jugoslovenski vojni ataše, Mirko Burja, njegov pomoćnik i pomoćnici Harija Hopkinsa, administratora Zakona o zajmu i najmu. Hopkins je već imao listu vojnog materijala koju je jugoslovenski Generalštab dostavio američkom vojnom atašeu u Beogradu, ali bez sanitetskog materijala; K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 66-69. Ministar spoljnih poslova M. Ninčić uputio je 6. aprila 1941. u ime Ministarstva vojske i mornarice poslanstvu u Vašington spisak potrebnog naoružanja i ratnog materijala (aviona, tenkova, topova i drugog), ali bez sanitetskog materijala; AJ, 371-210, Str. Pov. br. 885.

113 JIM, ZDA, Moj dnevnik, str. 64, Subota, 5. april (1941).

114 "*Tih deset dana koliko je trajala naša vojna, aprila 1941, mi smo oboje bili izbezumljeni, razdraženi i utučeni do kulminacije*"; P. Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 106.

115 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 65, Nedelja, 6. april (1941); isto, str. 69, Četvrtak, 10. april (1941).

Zajedno sa poslanikom Fotićem i drugim osobljem poslanstva, Albala se odmah svesrdno angažovao na organizovanju slanja pomoći u zemlju. Posle predavanja u Klubu štampe 10. aprila, po Fotićevoj želji, članovi poslanstva posetili su Svifta (Swift), načelnika odeljenja u američkom Crvenom krstu "po pitanju skupljanja priloga u zemlji za jugoslov./en-ski/ fond. To smo povoljno svršili". Na molbu Rastka Petrovića Albala je 17. aprila ponovo posetio Svifta u vezi sa slanjem poručenog sanitetskog materijala u zemlju. Ispostavilo se da sav materijal još nije kupljen, ali da će najdalje početkom naredne nedelje biti upućen brodom u zemlju. Albala se ponudio da radi ma šta u Crvenom krstu i ispričao prijatno iznenađenom Sviftu kako je u SAD-u, još za vreme Prvog svetskog rata, govorio javno i često za Crveni krst. O svom razgovoru Albala je odmah referisao poslaniku¹¹⁶.

Fotić je 19. aprila zamolio predsednika američkog Crvenog krsta Normana Dejvise (Norman Davis) da se u Beograd pošalje pomoć u hrani. Devis je ponudio da se odmah da 25.000 dolara jer nije bilo načina da se pošalje hrana. To je Fotić odbio jer novac nije mogao mnogo da pomogne. Konačno su se dogovorili da se novac pošalje u Bukurešt, a da se hrana u toj vrednosti odande prebaci u Beograd, što je podržao i rumunski otpravnik poslova u Vašingtonu¹¹⁷.

Opasnost koja je zbog nemačkog uspeha na Balkanu i u severnoj Africi zapretila Palestini (Erecu), naime mogućnost propasti ideje o obnovi jevrejske države, skoro opsesivno je zaokupljala cionistu Davida Albalu. Napori da se to spreči ili da se ublaže posledice moguće katastrofe postale su osnovni sadržaj njegovog angažovanja u cionističkom pokretu. Postao je veoma kritičan prema cionističkom vođstvu, pre svih prema najodgovornijem vođi H. Vajcmanu. U svojim dnevničkim zapisima nije štedeo ni široko članstvo američke cionističke organizacije zbog, kako je smatrao, nedovoljnog razumevanja tra-gične situacije u kojoj se našao jevrejski narod.

Posle velikog javnog predavanja o Palestini prvog čoveka Svetske cionističke organizacije Haima Vajcmana 6. aprila 1941. Albala je zabeležio: "Govorio je bez žara i uverljivosti, skoro mlako, i, manje više, poznate stvari. Ništa novo bez naglašavanja današnje j./evrejske/ tragike i današnje svetske drame. Očigledno čuva svoje zdravlje i bliži se senilnom stanju. Jasno mi je bilo da je neophodno potrebno da cij./onistička/ org./anizacija/ treba da nađe novog vođu, sa više inicijative, sa više prodorne snage, sa novim idejama, sa više oduševljenja, sa više sposobnosti, sa više mladićskog zanosa."¹¹⁸

---

116 Isto, str. 74, Četvrtak, 17. april (1941).

117 Isto, str. 76, Subota, 19. april (1941).

118 Isto, str. 56, Nedelja, 6. april (1941).

Na sednici mesne cionističke organizacije u Vašingtonu 8. aprila 1941, na molbu predsednika, D. Albala je upoznao skup sa političkom situacijom. Izneo im je svoje predviđanje da će bez brze američke pomoći doći do propasti balkanskih država, Jugoslavije, Grčke i Turske, što otvara put za propast Palestine (Ereca) i Egipta. "*V. Brit./anija/ nije tako jaka kao što se ovde misli, S.A.D. biće maksimalno ugrožene ako H./itler/ bude dominirao celom Evropom. Po sednici svi su se članovi skupili oko mene tražeći od mene bolja obaveštenja. Bili su jako impresionirani mojim govorom. Rabbi Breslau reče mi da će o tome razgovarati u glavnoj upravi cij./onističke/ organizacije. Još ne znaju na čemu u Evropi žito raste. Još nisu svesni toga da se H./itler/ ne može da sruši samo rečima i izolacionističkom politikom.*"¹¹⁹

Prilikom susreta sa Vajcmanom 10. aprila 1941. Albala mu je prvo ukazao na rđavu političku i vojnu situaciju na Balkanu i na Bliskom istoku, a zatim je izneo predloge koji, po njemu, zahtevaju najhitnije rešavanje. "2) *Usled neposredne ugroženosti Pal./estine/, zamolio sam ga da odmah naredi u Pal./estini/ evakuaciju sve male jevr./ejske/ dece i svih drugih pokretnih stvari od vrednosti, i to za J./užnu/ Afriku.*" Predložio mu je i sledeće: da u saradnji sa britanskom vladom zatraži od SAD-a veći broj aviona, tenkova i drugog materijala i da se to uz hranu, hitno prebaci u Palestinu; da se sa odobrenjem američke i britanske vlade u SAD-a organizuje regrutovanje 100.000 jevrejskih dobrovoljaca za Palestinu; da se organizuje prikupljanje dobrovoljnih priloga u SAD-a za naoružanje Palestine. "6) *Da egzekutiva cij./onističke/ organiz./acije/ napiše jedno lepo pismo jugosl./ovenskoj/ vladi izražavajući joj svoje simpatije za herojsku borbu jug./oslovenskog/ naroda, koji se danas bije jednim delom i za slob./odnu/ j./evrejsku/ Palestinu.* 7) *Predložio sam da Dr. W.leizman/ odloži svoju posetu F./otiću/ za koji docniji, pogodniji termin. V./ajcman/ je bio kao oparen kad sam mu sve to izložio. On nije smatrao da je situacija po P./alestinu/ već sad tako opasna. Ja sam ga opomenuo da ne sme da napusti Amer./iku/, dok sva ta pitanja oko samoodbr./ane/ Pal./estine/ prethodno povoljno ne završi.*" Vajcman je iste večeri obavestio Albalu da je razgovarao sa britanskim ambasadorom Halifaksom i da ima izgleda da se jedan deo njegovih predloga sprovede. Ugovorili su novi sastanak za 15 dana kada Vajcman bude ponovo došao u Vašington. "*Jutros pri rastanku zagrlili smo se i poljubili i poželeo mi svako dobro. – Strašan dan, moja otadžbina izdiše, a Erec u najvećoj opasnosti.*"¹²⁰

119 Isto, str. 67, Utorak, 8. april (1941). O stavu američkih Jevreja prema holokaustu vidi: American Jewry and the Holocaust, *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. 1, str. 37-41 (Henry L. Feingold).

120 Isto, str. 69, Četvrtak, 10. april (1941). Prema zapisu u dnevniku od 5. maja 1941, od vremena kada je Vajcmanu izneo svoje predloge, Albala više nije imao duševnog mira; Isto, sv. 6, str. 13, Ponedeljak, 5. maj (1941).

Šture i kontradiktorne vesti o toku ratnih operacija u Jugoslaviji još više su unosile zabrinutost i zbuđenost. "Od naše vlade, niti iz naše zemlje još uvek ne stižu nikakve vesti. Zna se indirektno samo toliko da je vlada još odmah posle bombardovanja napustila Beogr./ad/ i otišla u unutrašnjost. Pre toga od bombi je poginuo ministar Kulovec. Nemci kažu da je Beogr./ad/ sav u plamenu /.../." Trećeg dana rata, 8. aprila, potvrđene su vesti da su jugoslovenske snage zauzele Skadar, kasnije je stigla i vest da je zauzet i Lješ, ali da su jake nemačke snage prodrle do Strumice. Zbog toga je Solun bio ugrožen i očekivao se njegov skorašnji pad, a Grci su za to bacali krivicu na jugoslovensku vojsku¹²¹. Već 9. aprila, posle vesti o nemačkom prodoru dolinom Vardara i zauzimanju Skoplja i Soluna (ta vest potvrđena je tek 14. aprila), kao i o spajanju nemačkih snaga sa italijanskim jedinicama u Albaniji, Albala je zabeležio: "Slom naše vojske, a s time i katastrofa naše zemlje izgleda da su otpočeli. /.../ U posl./anstvu/ svi su zaprepašćeni."¹²²

Nove i sve crnje vesti stizale su jedna za drugom kao i 10. aprila: "Naši izveštaji neredovno stižu i nepotpuni su. Beograd je sav u ruševinama. U Zagrebu su Hrvati uz pesmu i klicanje dočekali Nemce. Pavelić je odmah preko radija javio da je obrazovao vladu slobodne hrvatske države. /.../ Svojim oklopnim i brzim jedinicama Nemci prodiru moravskom dolinom na sever i sistematski seku veze između naših armija, koje padaju u klopku, bez prethodnih velikih sukoba. Očigledno je da je dezorganizacija naše dične vojske, bar u Srbiji i J./užnoj/ Srbiji, potpuna. Izgledi da se gro vojske može da dočepa bos./anskih/ planina u dobrom stanju, sve su manji. /.../ Ipak, naši se bore herojski. Nedostatak tenkova i snažne avijacije prouzrokovao je naš slom." Uz komentar na američkom radiju prema kome se jugoslovenska armija nije odupirala onoliko koliko su očekivali, Albala je 11. aprila sa gorkom ironijom primetio: "Dakle, nismo sami uspeli da skrhamo nemačku vojnu silu, nismo Hitlera živog uhvatili i nismo dosta ginuli. Amerikanci su računali da ćemo mi sami sigurno poraziti Nemce, kako njihovi sinovi ne bi morali da ginu /.../ Oni su u nas razočarani! Ta, zaboga, eto, šalju nam hitnu pomoć, koja još nije ni pošla, i koja će u najboljem slučaju stići za tri meseca ili koja možda uopšte neće stići, a ako i stigne, to će biti u času, kada već odavna ne bude nijednog slobodnog jugosl./ovenskog/ vojnika." Nešto svetla unosili su izveštaji iz Berna 12. i 13. aprila da otpor jugoslovenskih snaga jača i da se vode uporne borbe kod Kačanika¹²³.

Na vest od 13. aprila 1941. da su nemačke trupe zauzele prestonicu, veliki rodoljub i Beograđanin dr David Albala zabeležio je svoj lament nad voljenim gradom:

121 Isto, str. 66, Ponedeljak, 7. april (1941); isto, str. 67, Utorak, 8. april (1941).

122 Isto, str. 68, Sreda, 9. april (1941).

123 Isto, str. 69, Četvrtak, 10. april (1941); isto, str. 70, Petak, 11. april (1941); isto, str. 69/70a/, Subota, 12. april (1941); isto, str. /70b/, Nedelja, 13. april (1941).

"Jutros u 6.30 posle junačke odbrane Beograd je potpao pod neprijatelja. Moj lepi Beograde! Ni tebe zla sudbina nije poštedela. Bio su duša i nada cele zemlje. Sve što je bilo prožeto ljubavlju za zemljom, hranilo se tvojim mlekom. Potsticao si radene, hrabrio si nevoljne i malodušne, podizao si i štitio slabe, čuvao si i stvarao narodnu tradiciju, čeličio si omladinu, razgaljivao si setne i potištene, svojom veselom pesmom razbijao si brige zabrinutih, radovao si se i klicao kad se narod radovao, tugovao si i suze lio kad je narod tugovao, svojom vedrom pesmom svoje si veselio i dušu stranaca pridobijao. Večiti optimista, svojim gordim i čestitim stavom stajao si vr' Save i Dunava kao orao-zaštitnik za celu zemlju. Tvoja široka krila lebdela su nad celim narodom mazeći ga i grleći ga.

A sad ležiš u ruševinama i zgarištu. Preko 3000 tvoje dece leže mrtva, pritisnuta kamenjem ili raznesena i gola po ulicama tvojim. Pisak i lelek razležu se u svima kutovima tvojim, a bol i očajanje kidaju grudi od straha izbezumljenih i teško ranjenih. Krv sinova i kćeri tvojih obojila je i natopila zemlju tvoju, a senke preživelih nesrećnika uzalud traže svoje mile i drage prevrćući unakažena telesa razbacana kojekude i izložena vranama i gavranima.

Primi u nedra svoja na večiti počinak pre vremena poginule, vidaj rane nebrojenim ranjenicima tvojim, budi milostiv prema živim junacima iskidanih udova, razranjavljenog tela, oslepelima i ogluvelima, golima, beskućnicima i nezaštićenima. I čekaj strpljivo, dok ponovo i tebe ne zahvati sunce slobode i bahat pravde."

Vesti sa više strana o uništenju jugoslovenske vojske i prestanku organizovanog otpora 16. aprila 1941. nisu više mogle da se dovode u sumnju, a najcrnje Albaline slutnje postajale su stvarnost: *"Teško našima, koji su već postali i koji će uskoro postati zarobljenicima Nemaca, dželata. /.../ Sve ogromne žrtve koje su naši podneli za slobodu, bile su uzaludne. Mi smo sve izgubili, sve, – sem časti. Da li su naši živi? Grozim se kad pomislím, da možda nisu više u životu. A ako su živi, šta li im, Bože, tek predstoji u koncentracionim logorima. Pa tek celokupno jevr./ejsko/ i nejevr./ejsko/ stanovništvo, koji su mi podjednako dragi i bliski mome srcu. Zajedno su uživali svoja građ./anska/ prava u zemlji za koju su se borili i koju su žarko voleli i sad zajednički će da pate pod krvnikom, neprijateljem. Da li se mogao ko spasiti?"* 18. april 1941. Albala je označio kao crni dan za Jugoslaviju jer su stigle vesti o bezuslovnoj predaji vojske: *"Naše ropstvo počinje. Raja, prava raja, kao nekad pod Turcima. Ali ovog puta još i gore. Nem./ačka/ metoda mučenja su još pakosnija, ubistvenija i podmuklija. Kakvi im zli časovi samo predstoje! S jugosl./ovenskim/ narodom, a naročito s našim Jevr./ejima/ postupaće nesumnjivo isto tako svirepo kao s Poljacima, sa Česima i dr./ugima/. Voleo bih da dočekam dan kad na svetu neće biti više ni jednog živog Nemca. Pa svi su oni zlikovci, ubice i dželati/..."*¹²⁴.

124 Isto, str. 74, Četvrtak, 17. april (1941); isto, str. 75, Petak, 18. april (1941).

I posle vesti o propasti zemlje, Albala je nastavio redovno da vodi svoj dnevnik beležeći značajnije aktivnosti i događaje. Bez komentara zabeležio je da su vlada i kralj objavili u Atini da će, makar i izvan domovine, nastaviti borbu protiv nacizma i fašizma. O tome je 19. aprila 1941. izašao Fotičev kominike u "Njujork tajmsu", a sutradan je u ovom najvećem američkom listu izašao i opširan Fotičev članak o najnovijim događajima u Jugoslaviji¹²⁵. Tužna vest koja je stigla 19. aprila 1941, lično je i duboko pogodila D. Albalu. Sa izrazima dubokog saučešća, Stiven Vajs je pisao Albali da je bilten JTA (Jewish Telegraph Agency) preneo vest o pogibiji vrhovnog rabina Jugoslavije dr Isaka Alkalaja, uz molbu da se vest proverí. Tek posle mesec i po dana, 9. jula, na veliku Albalinu radost, ispostavilo se da nije bila tačna.

Procenjujući uzroke jugoslovenskog poraza nekoliko dana posle kapitulacije njene vojske, Albala ih je našao u političkoj odluci da se brani svaka tačka državne teritorije. Sa vojničkog stanovišta trebalo je napustiti severne krajeve, koncentrisati snage u Srbiji, "a naročito u Južnoj Srbiji, koja se bezuslovno morala držati kao jedina strategiska otpupnica za celu vojsku kao i jedina veza sa grčko-engl./eskim/ trupama/.../" Osim vojničkog, Jugoslavija je, po Albalinoj oceni, pretrpela i propagandni poraz. Povodom kratke Simovićeve izjave o porazu, zabeležio je: "Izjava nije nimalo spretno sastavljena i ne daje pravu sliku o velikim žrtvama koje je naša zemlja pretrpela, kao god ni o herojskom otporu naše vojske. Uopšte uzevši, naši odgovorni vođi propustili su da na vreme, sistematski i pregledno dadu jasan pregled o događajima koji su prethodili ratu, kao god i razvoj ratnih operacija. Svetsko javno mišljenje je o našem nedavnom ratnom naporu dobilo rdav utisak. Najpre, ono je sasvim mršavo o tom ratu obavestavano, a zatim u koliko je obavesteno, izgleda kao da su se naši ili slabo borili, ili se uopšte nisu borili. Proboj ne tromedi bug./arsko-grčko-jug./oslovenskoj/ je zaista bio fatalan ne samo za celu našu vojsku, no i za ceo grčko-engl./eski/ front. Probijanjem toga fronta još prvog dana rata ceo balkanski rat bio je za Nemce dobijen."¹²⁶

Ratne strahote u Jugoslaviji tokom aprila 1941. izuzetno su teško pogodile Davida Albalu. Na osnovu nemačkog postupanja prema Jevrejima u drugim okupiranim zemljama, bilo mu je potpuno jasno da će i u Jugoslaviji biti posebno Jevreji izloženi velikim progonima. Za njega je izuzetno bolna bila činjenica što se on, predsednik beogradske Sefardske op-

125 Isto, str. 76, Subota, 19. april (1941); isto, str. 77, Nedelja, 20. april (1941); Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivrečnosti na političkoj pozornici Drugog svjetskog rata*, Beograd 1982, str. 35. Vest da je kralj u Jerusalimu ("čudna okolnost") Albala je zabeležio 21. aprila; JIM, ZDA, sv. 5, str. 78. O padu interesa SAD-a za događaje u Jugoslaviji posle aprilskog rata vidi: V. Pavlović, *Od morarhije do republike*, str. 18.

126 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 1, Sreda, 23. april (1941). O "razočarenju" saveznika brzim slomom jugoslovenske vojske što se najdublje osetilo u Vašingtonu, vidi: K. Fotić, *Rat koji smo izgubili. Memoari*, str. 77. Vidi i: V. Terzić, *Slom Krajevine Jugoslavije 1941. passim*.

štine i potpredsednik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, našao daleko od zemlje, na sigurnom, dok su oni kojima je bio predvodnik bili izloženi patnjama i stradanjima. Paulina Albala zabeležila je reči svoga supruga: "*pretsednik sedi u bezbednosti u Americi, a cela naša zajednica propala. Ja se stidim/...!*". Sve to je negativno delovalo na Albalino zdravlje, tako da je, po sećanju supruge Pauline, odjednom oronuo. Crne vesti sustizale su jedna drugu i kao da više nije imalo smisla da se radi i bori¹²⁷.

Zbog prekida veza sa zemljom David i Paulina Albala nisu imali vesti ni o svojim najbližim rođacima i prijateljima, pa su bili veoma zabrinuti zbog njihove sudbine. Tek 25. aprila preko Stejt departmenta stigle su poslaniku Fotiću prve vesti iz zemlje o njegovoj porodici, pa je i Davidu Albali omogućeno da se istim putem pokuša obavestiti o sudbini članova svoje i Paulinine porodice¹²⁸.

I pored svih nedaća, David Albala je, ipak, našao snage da nastavi svoje delovanje kako na političkom polju, tako i na propagandnom i humanitarnom, i u drugim oblastima. Uz ostalo, obavljao je dužnost, izgleda nezvaničnog, lekara jugoslovenskog poslanstva.

Od svog dolaska u SAD krajem 1939. godine D. Albala se zalagao za što veće upućivanje američke pomoći svim protivnicima Osovine, kao i za to da SAD uđu u rat. On je bio ubeđen da samo udružene snage velikih i malih zemalja mogu da stanu Hitleru na put. Posle munjevitih nemačkih pobeda u zapadnoj Evropi 1940. i sasvim izvesne pobede na Balkanu u aprilu 1941. godine, Albala se pribojavao da se ostvaruju njegova najcrnja predviđanja: da sledi brz nemački prodor ka Turskoj i kroz severnu Afriku ka Egiptu, a zatim dalje ka Bliskom i Srednjem istoku i Indiji. Pad Britanskog carstva otvorio bi Hitleru put za gospodarenje svetom, što bi značilo propast i za jevrejski narod, ne samo u Evropi, nego i u Palestini i u celom svetu. Preko cionističkih vođa, u prvom redu preko H. Vajcmana, Albala se zalagao za što veću pomoć Palestini (Erecu). Istovremeno, činio je velike napore da se pomogne i borba usamljene Velike Britanije koja, smatrao je, bez potpune američke pomoći neće moći dugo da se održi. Iznad svega, i dalje se zalagao da SAD uđu u rat, smatrajući da samo to otvara perspektivu za pobedu. Pribojavao se, međutim, za stanje u SAD-u, gde je, po njegovoj oceni, jačao antisemitizam podstican nemačkom propagandom, a štrajkovi miliona radnika nemačkog i italijanskog porekla mogli bi zemlju da odvedu u građanski rat. On je i dalje nastojao da za svoja gledišta pridobije uticajne ljude, bilo Jevreje, bilo nejevreje, naročito one u vrhu američke administracije, koji su mogli najviše da učine.

127 P. Albala, *Dr. David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 107.

128 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 3, Petak, 25. april (1941).

Jedan od kanala kojim je Albala pokušavao dopreti do ljudi iz vrha američke administracije bila je i uticajna dobrotvorna organizacija jevrejske elite Nezavisni red Bene Berit (B'nai B'rith). Sa rabinom Polom Ričmenom (Paul Richman), šefom obaveštajnog odseka reda, vodio je duže razgovore 14. aprila 1941¹²⁹. Izneo mu je svoje mišljenje da bez velike američke pomoći Britanci neće izdržati više od nekoliko meseci. Ako SAD ne uđu u rat, Nemci će za godinu-dve postati gospodari sveta. Štrajkovi izuzetno brojnih Amerikanaca nemačkog i italijanskog porekla su početak građanskog rata u SAD-u. "*Pal./estina/, zenica celok./upnog/ jevr./ejstva/, propašće. Nada cel./okupnog/ jevr./ejstva/ nestaće. Neka Jevr./eji/ u Amer./ici/ pod plaštom da pomažu Englesku pošalju sa znanjem amer./ičke/ vlade što više av./iona/, tenk./ova/ i modernog oružja Jevrejima u Pal./estini/. Neka amer./ički/ Jevreji preko hrišć./anskih/ prijatelja utiču i na nadl./ežnel/ i na javno mišljenje da S.A.D. što pre objave rat, inače je potpun poraz svih dem./okrat-skih/ drž./ava/ neizbežan. Bio je Richman zapanjen. Veli, mnoge je stvari znao, ali ne sve. Počinje da i sam gubi nadu u pobjedu. Jevreji u Am./erici/ ne smeju da se ističu mnogo, da im se ne bi prebacilo da su war-monger-i¹³⁰. Ja: preporučite me Harry Hopkins-u, da mu kažem dan./ašnju/ situaciju. R./ichman/ odmah je telefonom govorio sa David K. Niles (Jevr./ejin/), pom./očnikom/ H./arija/ Hopkins-a i on nam je zakazao sastanak za 4 po podne." Nešto kasnije Albala se upoznao i sa sekretarom zemaljske beneberitske organizacije Morisom Bisgajerom (Maurice Bisgyer), koji je Ričmenu rekao da podrži njegovu političku akciju, što će i on sa svoje strane činiti. Albala je u razgovoru naglasio i sledeće: "Ja sam primetio da ja ne želim da ovd./ašnjim/ Jevrejima činim teškoće, ali neka me preporuče uticajnim hrišćanima, kojima ću ja kao Jugosl./oven/ razložiti situaciju."*

Sastanak sa Dejvidom Najlsom tog popodneva bio je za Albalu posebno važan jer je Najls bio desna ruka Harija Hopkinsa, najuticajnijeg savetnika predsednika Ruzvelta¹³¹. Najls se složio sa Albalinim viđenjem stvari, ističući da je to i predsednikovo mišljenje kao i cele njegove administracije, ali da je opozicija jaka, a javno mnjenje još nije dovoljno obavешteno o stvarnoj opasnosti koja pretila zemlji. Obećao je Albali da će mu ugovoriti sastanak sa Harijem Hopkinsom (on je sutradan bio naimenovan administratorom Zakona o zajmu i najmu). Preko Ričmena naknadno je ugovorio i susret sa američkim mini-

129 Isto, sv. 5, str. 71, Ponedeljak, 14. april (1941). Davida Albale nije bilo među članovima beneberitskih loža u Srbiji, odnosno Jugoslaviji; A. Radenić, *Bene Berit u Srbiji i Jugoslaviji 1911-1940*, str. 3-71. Za cionistu D. Albalu obnavljanje države u Palestini (Erecu) sigurno je bilo mnogo veći prioritet od dobrotvornog rada na kome je Red zasnovao svoj rad. Beneberitski odnos prema cionizmu evoluirao je od protivljenja, preko razumevanja do simpatija, ali cionisti ipak nisu stekli prevagu u beneberitskim ložama, barem ne u loži "Srbija" u Beogradu; N. Popović, *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, str. 84-91. Najveći deo priloga jugoslovenskih Jevreja za Palestinu poticao je od beneberitskih loža; A. Radenić, n. č., str. 56-60. U svom dnevniku D. Albala je kritikovao jednu akciju američkih beneberitskih loža, što se pominje u daljem izlaganju.

130 war monger (engl.) – ratni huškač.

131 R. Sherwood, *Ratne tajne Bijele kuće*, sv. 1, str. 19-60 i passim.

strom unutrašnjih poslova (Secretary of the Interior) Haroldom Ajksom (Ickes). Zadovoljan svojim delovanjem tog dana, Albala je zabeležio u dnevniku: "*Danas sam uložio sve svoje sile da ova zemlja u punoj meri pomogne Engl./esku/ i balk./anske/ zemlje. Nastaviću i nadalje da najenergičnije delam u tom pravcu. Za to sam ovde.*"

Na dan kapitulacije jugoslovenske vojske, 18. aprila, Albala je dugo razgovarao sa ministrom Ajksom. Izložio mu je svoje poglede na događaje, insistirajući na američkoj "*bezgraničnoj indolentnosti prema patnjama evr./opskih/ naroda*". Ukazao mu je na opasnost od štrajkova u SAD-u, na mogućnost da Čerčil padne i da Britanija zaključi mir sa Nemačkom i zajedno s njom krene protiv Amerike budući da je potpuno razočarana njenom politikom. Ajks se u svemu složio sa Albalom, u prvom redu sa njegovom ocenom da narod u SAD-u "*i sad još nije svestan katastrof./alne/ nesreće u Evr./opi/ i da smo mi u najvećoj opasnosti*". Za svu sporost i nepripremljenost najviše je okrivio Stejt department na čelu sa državnim sekretarom Kordelom Holom (Cordell Hull). Ajks je naglasio da je i on za to da SAD odmah objave rat i da u vezi s tim stalno dosađuje predsedniku. Međutim, postoji velika opozicija u Kongresu koji, kao i veliki deo javnog njenja, ne razume međunarodnu političku situaciju. Albala je bio ohrabren Najlsovim stavom, insistirajući na tome da SAD što pre uđu u rat. "*Vi imate veliki uticaj na Prets./ednika/, govorite mu, i stupite u akciju što pre, dok još nije dockan./.../ A ja sam sav svoj jug./oslovenski/, evr./opski/, svetski i jevr./ejski/ bol, koji me je razdirao – izlio u oštre i gorke reči koje sam kazao tom čestitom čoveku, Ickes-u¹³².*"

O svom delovanju u cionističkim organizacijama i u organizaciji loža Albala je 25. aprila 1941. referisao poslaniku. Fotić mu je rekao da bude što aktivniji, da ide na predavanja, te da i on i njegova supruga pišu članke da se */glas naše zemlje?/ što češće čuje*. Istog dana Albala je imao razgovor sa jednim od cionističkih vođa L. Brandajksom kome je izneo teške optužbe na račun američke politike. Istovremeno, on nije bio zadovoljan ni stavom američkih cionista: "*Jevreji, a još su slepci i ne vide da je Hitler u stvari i na svoj način već zakoračio na američko tlo.*"¹³³

Na banketu Američko-palestinskog komiteta (American Palestine Committee) 30. aprila 1941. umesto jugoslovenskog poslanika prisustvovao je Albala i doživeo je veliko razočarenje. Banket je trebalo da bude kruna dotadašnjeg cionističkog rada u SAD-u, ali

132 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 75, Petak, 18. april (1941). I u kasnijim beleškama Albala je oštrim rečima osuđivao stav SAD-a. "*Čine iste greške kao i mi u Evropi što smo činili do nedavna. Naše opomene ne znače ništa za njih. Ili su idioti ili su vrlo pokvareni, ali normalni nisu./.../ Žalosna im majka. A teško Evropi i svima nama, koji smo u Americi gledali svoj jedini spas. I ovi šupljoglavci i pokvarenjakovići pretenduju na naziv: vodi čovečanstva! Jest, ali imaju veliku zemlju i do nemoralnosti prepuni su para. A ko ima para, taj ima i pamet i vidik i autoritet*". Isto, sv. 6, str. 2, Četvrtak, 24. april (1941).

133 Isto, sv. 6, str. 3, Petak, 25. april (1941).

umesto 200 bilo je svega 100 gostiju. Jasno su istaknuti cionistički ciljevi, ali je atmosfera ostala hladna, dok je Vajcmanov nastup bio "bez vatre, nasumice, iako ne rdav./.../ U jednom momentu, kad smo bili sami, još pre večere, i kad sam upitao W./eizman/-a, šta je uradio po mojim predlozima od 10. aprila, on mi reče: Nešto će se uraditi", očito izbegavajući jasan odgovor. Zatim me je potapšao po ramenu i uverljivim i autoritativnim tonom dodao je: "You know, Doctor Albala, I am told that there is no danger for Palestine"¹³⁴. I udaljio se. I to je danas vođ jevr./ejskog/ naroda! To je vođ cij./onističke/ organizacije!".

Novo razočarenje Albala je doživeo iste večeri: njegovo izlaganje o opasnosti koja pretilo Palestini u krugu istaknutih cionista primljeno je kao suviše pesimistično. Ipak, iskoristio je ovu priliku da zamoli gospođu Tamaru de Sola Pul (Pool) da podupre njegovu molbu koju je nameravao da uputi Džointu (American Jewish Joint Distribution Committee) "da se hitno pošalje pomoć jugosl./ovenskim/ i grčkim Jevrejima. Obećala je. Moj večerašnji utisak: ni najbolji amer./ički/ cij./onisti/ ne vide Hitlerovu opasnost, ni po Pal./estinu/, ni po ostali svet. Weizman ni u jednom od svojih govora ne pominje tu opasnost. Neće, očigledno, da plaši Jevreje i Amerikance. Glavu u pesak... Niti shvataju šta se danas događa, niti preduzimaju na vreme potrebne mere. A kad se nesreće dogode, podižu ramena i – bleje. Tako danas, tako su i prošle godine, i pre dve, i četiri, i deset godina postupali, a tako će i sutra, i do godine, i ko zna još kad ponova postupati"¹³⁵.

Ponovni susret sa H. Vajcmanom 30. aprila i njegov negativan stav prema predlozima za spasavanje Palestine, konačno su ubedili D. Albalu u potrebu da preduzme neki odlučan korak. Njemu je "postalo jasno, da taj čovek nema dalekovidosti u pol./itici/ i da je potrebno što pre oboriti ga s položaja prets./ednika/ cij./onističke/ org./anizacije/ i Jewish Agency./.../ Ja sam odlučio da učinim kraj s takvim opskurnim položajem u kome sam se našao. Moja savest mi je imperativno nalagala, posle 25 dana strpljivog ćutanja kao disciplinovnog cioniste da svoje mišljenje hitno dostavim drugim cionist./ičkim/ telima i ličnostima, ne bi li, najzad, pokrenuo odgovorne cij./onističke/ amer./ičke/ vođe na energičniju politiku koja bi odgovarala krajnje kritičnoj situaciju u kojoj se danas Pal./estina/ nalazi. Kad sam to u sebi prekrhao i odbacio cij./onističku/ disciplinu, seo sam da napišem dokumentovan kratak izveštaj o današnjem stanju, kao i o merama koje treba odmah preduzeti radi spasavanja Palestine. Od večeras pišem taj izveštaj."¹³⁶

---

134 "Znate, doktore Albala, rečeno mi je da nema opasnosti za Palestinu." (engl.)

135 Isto, sv. 5, str. 76, Subota, 19. april (1941); AJ, 371-205, C. Fotitch, Minister of Yugoslavia, to Emanuel Neuman, American Palestine Committee, April, 21, 1941; JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 8, Sreda, 30. april (1941). Albalino mišljenje o Vajcmanu nije bilo usamljeno; delio ga je i profesor Jehuda, sa kojim je razgovarao 30. jula 1941; isto, sv. 7, str. 16, Sreda, 16. juli (1941).

136 Isto, str. 13, Ponedeljak, 5. maj (1941).

Svoj izveštaj (memorandum) Albala je završio sutradan i u njemu je izneo sledeće predloge: "1) hitna evakuacija j./evrejske/ dece do 15 god./ina/ iz Palestine do Capetown-a kopnenim putem, a docnije odatle brodovima ovamo u Amer./iku/, gde treba da ostanu u j./evrejskim/ domovima do kraja rata, 2) sredstva za to daće sve vel./ike/ j./evrejske/ amer./ičke/ org./anizacije/ i imućni ljudi, 3) evak./uacija/ knjiga, rukopisa i dr./ugih/ vrednosti, koje se ne bi mogle ponova zameniti, 4) j./evrejske/ amer./ičke/ org./anizacije/ doznačiće odmah još jednu vel./iku/ sumu Jišuvu radi ciljeva nar./odne/ odbrane, budući da nema izgleda da će se odavde ili iz Engl./eske/ moći prebaciti u Pal./estinu/ na vreme sav potreban mater./ijal/ za nar./odnu/ odbranu, 5) ipak poželjno bi bilo uputiti odavde u Pal./estinu/ veći broj j./evrejskih/ dobrovoljaca, moderni ratni mater./ijal/ i hranu, iako je možda vremenski momenat za to propušten. Namerno nisam u izveštaju vršio nikakve prekore ni prema mlitavom vodstvu cij./onističke/ org./anizacije/, ni prema engl./eskoj/ vladi zločinački nedorasloj za pametnu palest./insku/ politiku, ni prema amer./ičkoj/ vladi, koja sedi tako reći skrštenih ruku, dok se pola zemljine kugle u krvi guši, ni prema amer./ičkim/ Jevrejima indiferentnim za sudbinu Palestine".

Iste večeri Albala je svoj izveštaj sa propratnim pismom poslao egzekutivi američke cionističke organizacije, H. Vajcmanu, L. Brandajsu, S. Vajsu i gospođi De Sola Pul. "Korak koji sam preduzeo malo je smeo s moje strane naročito stoga što bar s formalne strane krnjim 'visoki' autoritet cij./onističkog/ vodstva, naročito Weizman-a, a drugo jer sam stranac u zemlji". Smatrao je da u tako tragičnim okolnostima ima pravo da ruši jevrejske autoritete, ako je to u interesu održanja Ereca. Odgovori na pismo i izveštaji počeli su da pristižu već 10. maja, ali ga nisu ohrabрили. Ubrzo je obavešten o tome da njegov izveštaj (memorandum) proučava jedan specijalni pododbor i da je za 26. maj zakazan sastanak egzekutive cionističke organizacije, kada će se i razmotriti taj dokument. To je bio i povod da S. Vajs doputuje u Vašington. "Iz svega zaključujem da su moji predlozi izazvali senzaciju u amer./ičkim/ visokim cij./onističkim/ krugovima, premda se već nazire opozicija protiv njih", zabeležio je Albala 14. maja 1941. Posle dugog razgovora uz puno gorkih reči, Breslau ga je 22. maja pozvao na sednicu egzekutive cionističke organizacije četiri dana kasnije."¹³⁷

137 Isto, str. 14, Utorak, 6. maj (1941); isto, str. 18, Subota, 10. maj (1941); isto, str. 21, Utorak, 13. maj (1941); isto, str. 22, Sreda, 14. maj (1941). Breslau je 22. maja 1941. izneo Albali političke razloge protiv evakuacije dece iz Palestine (obzir prema Englezima), na šta mu je on odgovorio: "mi smo već milij./on/ Jevr./eja/ žrtvovali do sada po raznim evr./opskim/ drž./avama/, najviše engl./eskom/ greškom, pa imamo prava da spasavamo sad ono što se može spasti. A Jišuv je naša zenica". Breslau je predložio Albali da svoje predloge dostavi Ruzveltu preko neke političke ličnosti, može da preko svog poslanika, na šta mu je on odgovorio: "moj min./istar/ ne dolazi u obzir jer nije za to pozvan, a nije ni veliki prijatelj Jevreja". Albala je smatrao da to treba da učine američki Jevreji, mada je bio spreman i sam da se založi, kao što je to već i učinio u razgovoru sa Ajksom. I ovom prilikom Albala je ukazao na konformizam američkih Jevreja; isto, str. 30, Četvrtak, 22. maj (1941).

Pošto je tokom razgovora sa američkim cionističkim vođama 30. aprila dobio obećanje da će njegova akcija biti podržana, Albala je 3. maja 1941. pisao Džointu moleći da se dostavi pomoć jugoslovenskim i grčkim Jevrejima¹³⁸. Nedelju dana kasnije, 10. maja, dobio je opširan odgovor od sekretara Džointa Mozesa Levita (Moses A. Leavitt) koji se svodio na sledeće: "*Postoje prethodne teškoće dok se organizacija ne sprovede. Vesti iz tih krajeva vrlo su oskudne. Učiniću sve što mogu u vezi s Am./eričkim/ Crv./enim/ Kr-stom i drugim organizacijama.*"¹³⁹ Kasnije delovanje Džointa potvrdilo je ovo obećanje.

Vesti o događajima u Jugoslaviji, a među njima i o stradanjima Jevreja, stizale su od dopisnika američkih listova iz susednih zemalja, ili posredno iz neutralnih ili osovinskih izvora. Uz ove stizale su i vesti iz američkih diplomatskih izvora. Sve one potvrđivale su Albalina crna predviđanja o početku besprimernih stradanja kojima će i Jevreji u njegovoj zemlji biti izloženi, što ga je dovodilo do očajanja. Prve vesti o stradanjima Jevreja u raznim delovima Jugoslavije Albala je našao u američkim jevrejskim listovima i biltenima 21. aprila 1941. "*Veli se samo da su mnogi J./evreji/ u Beogr./adu/ stradali, da je J./evrejim/-ima u Zagrebu priprećeno na dan-dva pred rat, da će biti 'očišćeni', da su se 5.000 j./evrejskih/ izb./eglica/ u Jugosl./aviji/ javili za jugosl./ovenske/ dobrovoljce, da su ovih 50000 J./evreja/ u Solunu pali u nem./ačke/ ruke, i slične žalosne vesti. Oko 5 popodne telef./onom/ me je jedan drugi čin./ovnik/ cij./onističke/ org./anizacije/ izvestio da je stigla vest da je naš hram Bet Jisrael u Uroševoj ulici razrušen od bomba, i da je tom prilikom poginulo 700 naših ljudi, koji su se sklonili u božjoj kući. Tom prilikom poginuo je i naš vrhovni, koji je došao u hram da teši svoju pastvu./.../ **Moja opština, moja crna opština. Ja sam tobož došao ovamo da potražim pomoć mojoj zemlji, da ta pomoć stigne na vreme, ali, avaj, sav moj trud bio je uzaludan. Ovi su ljudi ovde k'o od kamena, a narodi u Evropi ginu pod bombama i topovima./.../ Nastao je sumrak ljudskog uma. Zli dusi dobijaju prevlast svugde po svetu, a vodi demokratije otkrivaju svoju punu nesposobnost da narode povedu energično i na vreme u sveti rat protiv zlotvora čovečanstva**"¹⁴⁰.*

Vesti o pogibiji 700 Jevreja i vrhovnog rabina Alkalaja u beogradskoj sefardskoj sinagogi u nedelju 6. aprila Albala je pronašao u novinama od 22. aprila. "*Nesumnjivo je da je posle ere bombardovanja nastala era ubijanja i klanja po domovima uz običajeno pljačkanje i svakojako mučenje stanovništva. Da pri tome najviše stradaju Jevreji i Srbi, jasno je. Ipak nije preterano reći, da će najviše stradati Beogradani. Šta li tek njima pretstoji. Uostalom, beda je nekad namerljiva*"¹⁴¹.

138 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 11, Subota, 3. maj (1941).

139 Isto, str. 18. Subota, 10. maj (1941).

140 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 5, str. 78, Ponedeljak, 21. april (1941).

141 Isto, str. 79, Utorak, 22. april (1941).

Jedan od načina na koji je D. Albala delovao bilo je i upoznavanje američke javnosti, između ostalog i cionističke, sa jugoslovensko-jevrejskim vezama i događajima u Jugoslaviji. Na tome se zdušno angažovala i njegova supruga Paulina, a ponekad im je pomagala i njihova kćerka Jelena, srednjoškolka. Dobar povod za to bio je dolazak kralja Petra Drugog u Jerusalem u izbeglištvo. Paulina Albala napisala je kraći članak o veza- ma između jugoslovenskog i jevrejskog naroda, David Albala ga je dopunio, a kćer Jele- na je pomogla oko prevoda članka na engleski jezik. Članak je bio namenjen centralnom američkom cionističkom listu "*Nju Pelistajn*" ("*New Palestine*"). Urednik lista je 24. aprila 1941. obećao da će, uz dopune, članak biti štampan pod Albalinim imenom. Sutradan je preko konzula u Njujorku Oskara Gavrilovića stigla vest da je u Zagrebu izvršen veliki pokolj Jevreja. Svestan da su vesti u ratu nesigurne i mogućih političkih implikacija, Al- bala je zamolio urednika da vest unese u njegov članak, ali "*uz ogradu, da te pogrome nesumnjivo organizuju i vrše Nemci, a ne Jugosloveni, specijalno ne Srbi, koji su kao narod od vajkada bili izvanredno prijateljski raspoloženi prema Jevrejima. Nemamo si- gurnih podataka na osnovu kojih bismo mogli da utvrdimo da se zaista pogromi vrše ši- rom naše zemlje, ali na osnovu opštih gorkih iskustava o nemačkom postupanju sa dru- gim, pokorenim narodima, a naročito sa Jevr./ejima/ ne može se pretpostaviti da će spe- cijalno sa jugoslov./enskim/ Jevr./ejima/, na koje su kao na Jugoslovene strašno ljuti zbog pretrpljenog političkog predratnog poraza, drukčije, t.j. bolje postupati. Ubistva, pljačke, odvođenje u koncentracione logore, stvaranje geta, mučenje isključenjem iz privrednog života, svakojake oskudice, poniženja i sl./ično/, to su 'blagodeti' koje pret- stoje i našim Jevrejima, i kada ih u svojoj fantaziji vidim primenjene na neka meni pozna- ta i draga lica, dođe mi da svisnem.*" Ova Albalina strahovanja potvrđena su iz ne- mačkog izvora po kome će nakon završetka vojnog udara na Grčku svi balkanski Jevreji "*biti uzeti na odgovornost, jer oni su krivi što je došlo do posl./ednjeg/ balk./anskog/ ra- ta*"¹⁴².

Sredinom juna 1941. Albalina inicijativa (za koju je već pripremio teren) da na ame- ričkom radiju na srpskom jeziku govori o situaciji u Jugoslaviji nije naišla na Fotićevu po- dršku¹⁴³.

Posle jevrejske štampe u Americi i poznati američki listovi počeli su donositi članke o progonima Jevreja u Jugoslaviji. "*Njujork herald tribjun*" od 1. maja 1941. objavio je vest o antijevrejskim merama nemačkog okupatora u Beogradu: Jevreji su se morali prijaviti pod pretnjom smrtne kazne, morali su nositi žutu traku oko leve ruke i čistiti ulice¹⁴⁴. Po-

142 Isto, sv. 6, str. 2, Četvrtak, 24. april (1941); isto, str. 3, Petak, 25. april (1941); isto, str. 5, Nedelja, 27. april (1941). Urednik je 1. maja predao Albalu primerak lista sa njegovim člankom pod naslovom "Royalty in Pal- estine"; isto, str. 9, Četvrtak, 1. maj (1941).

143 Isto, str. 52, Petak, 13. juni (1941); isto, str. 53, Subota, 14. juni (1941).

144 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 12, Nedelja, 4. maj (1941).

tvrdi ovih vesti Albala je dobio 9. maja 1941. u jugoslovenskom poslanstvu: *"Ribarž mi saopšti da je Lane javio iz Beograda, da se s tamošnjim Jevr./ejima/ vrlo rdavo postupa. Pod pretnjom smrti svi J./evreji/ morali su se sami prijaviti. Primorani su da nose žutu traku na rukavu, ne smeju izlaziti na ulicu od 7 uveče do 10 ujutro, a posle toga kad izadu, ne mogu da nađu hranu. Slika mora da je još i gora, samo mi je sada još ne znamo"*¹⁴⁵.

Vesti o stanju u Beogradu i nemačkim progonima Jevreja stigle su u poslanstvo u Vašingtonu već 3. maja 1941, ali su Albali saopštene, kao što se vidi, tek posle šest dana. Jugoslovenska vlada, tada u Palestini, tražila je od poslanika Fotića 2. maja 1941. da preko američkog ministarstva inostranih poslova sazna od njihovog poslanika u Beogradu *"kakvi su njegovi izveštaji o stanju u okupiranoj zemlji"*¹⁴⁶. Već narednog dana Fotić je javio vladi da je američki poslanik u Beogradu Artur Blis Lejn (Arthur Bliss Lane) izvestio preko Budimpešte da je okupacioni komandant imenovao u Beogradu administrativni savet, da je poboljšano snabdevanje grada životnim namenicama i da jedino još centar grada nema vodu. *"Jevrejima naredeno prijaviti se odmah policiji pod pretnjom smrtne kazne; tamo dobijaju žute trake i raspoređeni su u radne bataljone da čiste grad. Zabranjeno im je da kupuju hranu do 10 časova ujutru, a posle toga, Lane dodaje, hrana se uopšte više nigde ne može dobiti. O situaciji u unutrašnjosti nema nikakvih vesti"*¹⁴⁷.

Počevši od 11. maja 1941. *"Njujork tajms"* je donosio članke svog beogradskog dopisnika Reja Broka (Ray Brock), koji je iz Budimpešte izveštavao o prilikama u okupiranoj Srbiji. Na prvoj strani najvećeg američkog dnevnog lista Brok je tog dana izvestio o nemačkim planovima da slome srpsku gerilu i Jevreje. Tu su detaljno opisane mere protiv Jevreja u Beogradu, pri čemu je citirao Nemce da se radi tek o početku. Ove vesti teško su pogađale Davida Albalu i njegovu suprugu: *"Golgota Srba i Jevreja već je otpočela i po svim znacima nastaviće se u budućnosti sa sve većim varvarstvom. Mila i ja jako smo zabrinuti zbog naših milih i dragih, najpre najbližih članova naših porodica, a zatim svih ostalih prijatelja i poznanika, i najzad celog našeg naroda u domovini./.../ Nemci su, uz to, i sadisti, gori no opisani u stručnim knjigama, i to, svi, bez razlike, ceo narod/.../"*¹⁴⁸.

145 Isto, str. 17, Petak, 9. maj (1941). Tog dana je u jugoslovenskom poslanstvu održano američko-jugoslovensko veče sa oko 200 gostiju. Prikupljeno je oko 2.500\$ za Jugoslovenski Crveni krst.

146 AJ, 371-199, Telegram ministra inostranih poslova Ninčića u ime Vlade poslanstvu u Vašingtonu, Jerusalem, 2. maja 1941, Pov. br. 119.

147 AJ, 103-27-180, Telegram Fotića Kraljevskom generalnom konzulatu Jerusalem, Vašington, 3. maja 1941, Pov. br. 229. Poslanik Lejn povučen je iz Beograda u Budimpeštu 21. aprila 1941; V. Pavlović, *Od monarhije do republike*, str. 18.

148 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 19, Nedelja, 11. maj (1941); *"The New York Times"*, May 11th, 1941, "Nazis Held Ready to Crush Serb Guerrillas and Jews". Uz ostalo tu se pominje i *"početak okrutnog antijevrejskog pogroma širom Srbije, Bosne i Makedonije"*. U članku od 12. maja Brok je izveštavao o nemačkoj masovnoj konfiskaciji i pljački, koja je pogodila i Srbe i diplomatski kor: *"The New York Times"* May 11th, 1941, "Nazis Loot Serbia; Americans Suffer". Kasnije je Brok o događajima u Jugoslaviji izveštavao iz Turske (Ankare); Slobodan Nešović, *Svet o nama 1941-1945*, Beograd 1983, tom 1, str. 144-145.

Preko američkog poslanika A. Blisa Lejna iz Stejt departmenta 13. maja stigla je kratka, ali radosna vest, da je porodica Pauline Albala bezbedna. David je ovo, ipak, primio sa dosta opreza¹⁴⁹.

Albala i dalje nije bio zadovoljan situacijom u poslanstvu i veoma je oštro ocenjivao rad diplomatskog osoblja u njemu. Nije bio zadovoljan ni svojim položajem smatrajući da može učiniti mnogo više nego što mu je povereno. *"Cela atmosfera u poslanstvu je nesnosna, izveštačena. Niko ne zna šta drugi rade osim patentiranih 'diplomata'. A oni se međusobno drže samo stoga, da njihov smrad ne bi izašao na svetlost dana. Mi, ostali članovi poslanstva, koji nismo 'diplomati', nismo dostojni da ta uobražena i šupljoglava bagra s nama razgovara na ravnoj nozi. Pokvarenjakovići i ližipete*¹⁵⁰. Početkom maja 1941. poslanik je nekim službenicima smanjio plate i pre nego što je vlada prihvatila njegov predlog od 9. maja da se celom personalu poslanstva smanje plate. U takvoj situaciji Albala se uplašio da ga poslanik ne otpusti, imavši sigurno u vidu i dva ranija opoziva svoje misije. To se, ipak, nije dogodilo, ali Albala je u jednom razgovoru krajem istog meseca izneo mišljenje da Fotić *"nije veliki prijatelj Jevreja"*¹⁵¹.

Poslanik Fotić se i dalje povremeno savetovao sa Albalom, a on je koristio ove prilike da iznese neke predloge i da zatraži da bude više angažovan u korist svoje zemlje. Prilikom razgovora 19. maja 1941. Albala je predložio poslaniku *"da se što pre pristupi obrazovanju jednog našeg dobrovolj./ačkog/ odreda odavde, jer bez vojske naša vlada nema nikakav autoritet"*. Poslanik mu je odgovorio da su on i vojni izaslanik Burja već bili u Kanadi ne bi li regrutovali barem avijatičare jugoslovenskog porekla, ali da to teško ide. Na Albalino hrabrenje, Fotić je odgovorio: *"Ali zaboga, doktore, zar ne vidite da to nije više onaj jugosl./ovenski/ elemenat koji ste Vi poznavali iz prošlog svetskog rata. Ovo novo jug./oslovensko/ pokoljenje rođeno ovde, nema skoro nikakvog interesa za jugosl./ovenske/ ideale. Oni ništa ne znaju o nama, pa ništa i ne osećaju za nas."* Isto mišljenje Fotić je izneo Albali i posle puta u Kaliforniju početkom juna 1941. gde je bio po istom poslu¹⁵².

149 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 21, Utorak, 13. maj (1941).

150 Isto, str. 20, Ponedeljak 12. maj (1941).

151 Isto, str. 12, Nedelja, 4. maj (1941); AJ, 371-202, Poslanik Fotić, Kraljevskoj jugoslovenskoj vladi, Jerusalem, Vašington, 9. maj 1941. Poslanik je predložio da se njemu samom plata smanji za 30%, slabije plaćenima 20%, a najslabije 10%. Albali je, u januaru 1941. smanjena plata sa 1.000 na 400 dolara mesečno, a početkom jula poslanik nije dozvolio da mu se kao ostalima smanji plata za 20%, na 320 dolara; JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 45, Petak, 6. juni (1941). Vidi i: AJ, 371-202, Isplate na kasi Kraljevskog poslanstva, Vašington, 14. avgusta 1941. Vlada je, inače, 20. maja 1941. prihvatila Fotićev predlog od 9. maja; AJ, 371-202. Ovakvo mišljenje o Fotićevom stavu prema Jevrejima Albala je izneo prilikom razgovora sa Breslauom 22. maja 1941; JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 6, str. 30, Četvrtak, 22. maj (1941).

152 Isto, str. 27, Ponedeljak, 19. maj (1941); isto, str. 45, Petak, 6. juni (1941).

Albala je bio svestan da su za obnovu jugoslovenske, kao i za uspostavljanje jevrejske države neophodne sopstvene vojne jedinice. Zalaganje za formiranje jugoslovenskih dobrovoljačkih jedinica za rodoljuba i cionistu Davida Albalu bilo je isto tako važno kao i formiranje jevrejskih dobrovoljačkih jedinica u SAD-u. One bi u Palestini pomogle britanski ratni napor, ali pri tome je verovatno računao na to da će one biti i jezgro oružanih snaga buduće jevrejske države. Njegovo iskustvo iz Prvog svetskog rata, i pored uspešnog formiranja jevrejske dobrovoljačke jedinice u SAD-u, nije bilo ohrabrujuće. Na ovom polju kasnije se angažovao i jugoslovenski konzul u Njujorku Oskar Gavrilović. Pokušaji formiranja jugoslovenskih dobrovoljačkih jedinica u SAD-u i Kanadi, prema tadašnjim Fotičevim iskustvima, su bili neuspešni. Ipak, Albala je očekivao da i na ovom polju bude od koristi za svoju zemlju.

Sa velikim nestrpljenjem dočekao je 26. maj 1941. i sednicu egzekutive cionističke organizacije u Njujorku. Mada je bio pesimista pretpostavljajući da njegov predlog o evakuaciji jevrejske dece iz Palestine neće biti prihvaćen, rezultati sednice bili su gori nego što je očekivao. Zbog toga je veoma oštrim rečima ocenio rad američkih cionista i njihovih vođa. *"Na toj sednici doživeo sam svoje do sada najveće cionističko razočarenje. Video sam i uverio sam se da je cionizam ovde u glavnom u rukama nekolicine dobro plaćenih činovnika i još nekolicine dobronamernih ljudi, većinom rabina, ali da to vodstvo cij./onističkog/pokreta u Americi ni iz daleka ne shvata ozbiljno svoju dužnost, da plaćeni činovnici gledaju primarno na svoje interese, da su bezosećajni prema stradanjima j./evrejskog/naroda danas, da se i ne trude da ma kakve ozbiljne mere preduzmu za spasavanje Jišuva, da su kriminalno indiferentni prema današnjoj opasnoj i krajnje kritičnoj situaciji u Palestini, i da sa časnim izuzetkom neznatne manjine cionizam smatraju kao svoj "Hobby". Većina egzekutive je delom besvesna masa ili svesni nevaljalci koji se igraju sa najvećim osećanjima i idealima j./evrejskog/naroda zloupotrebljavajući njegovu sentimentalnost i njegovu bedu. Njihov "rad" na sednici koja je trajala pet sati (do 6.20 po podne) nesumnjivo i najjasnije je pokazao da su nedostojni svoga položaja 'najodgovornijeg' dela cionist./ičke/organizacije u svetu, položaja koji zauzimaju usled nesrećnih prilika pod kojima Jevreji u svetu žive".*

Ispostavilo se da je glavni cilj sazivanja sednice hitno pokrivanje deficita cionističke organizacije u iznosu od 50.000 dolara, jer su poverioci pretili sudom, što se moglo izroditi u veliki javni skandal. Rešenje je nađeno tako što se deficit pokrio novcem iz Jevrejskog nacionalnog fonda, koji je bio namenjen Jevrejima u Palestini! Albala se nije mogao načuditi ovakvoj, kako je smatrao, nemoralnoj odluci u času najveće opasnosti za Jevreje u Palestini.

Uzroke ovakvog stanja Albala je video u malom broju cionista-idealista koji su se izgubili u masi "biznis-cionista", zatim u rascepanosti na nekoliko nezavisnih cionističkih organizacija i u nedostatku jedinstvene akcije svih jevrejskih američkih cionističkih organizacija. Iako je postojao "United Jewish Appeal" sastavljen od četiri jevrejske organizacije (među njima "American Joint Distribution Committee" i "National Refugee Service"), po njemu, to je bilo jedinstvo samo u prikupljanju novca. *"Postoje između najvećih j./evrejskih/org./anizacija/ takve intrige i takav jaz, kao i suprotnosti pogleda da nema izgleda da će amer./ičko/ jevr./ejstvo/ moći u dogledno vreme da se ujedini."*

Albala je u dnevniku detaljno prikazao tok sednice na kojoj je dobio priliku da u 10 minuta iznese svoje predloge. Ali, oni nisu naišli na onakvo interesovanje kakvo je očekivao. Na kraju izlaganja predložio je da se od svih Jevreja /u svetu?/ formira jedan privremeni središnji odbor za odbranu. Na ovo se nije reagovalo već se odmah prešlo na prvu tačku dnevnog reda, u kojoj su rešavana goruća finansijska pitanja. Po raspravi o Albalinom izveštaju kao i predlogu videlo se da ih praktično niko ne podržava, a protiv njih je posebno bio Nahum Goldman. On je, kao i još neki, tvrdio da nemaju pravo da traže evakuaciju jevrejske dece, ako to već ne traže sami Jevreji iz Palestine, a protiv toga su i politički razlozi (zapravo Englezi). Albalini protivargumenti nisu imali dejstva i on je javno izrazio svoje razočarenje¹⁵³.

Izveštaji o novim nemačkim ratnim uspesima kao da su potvrđivali Albalina predviđanja. Vesti o nemačkom zauzimanju Sirije i bombardovanju Aleksandrije prvih dana juna 1941. navele su ga da u dnevniku zaključi: *"Palestinska tragedija tek što nije počela"*. Ovo je verovatno bio jedan od razloga zbog kojih je ponovo Fotiću predložio da ga više angažuje. Nakon poslanikovog povratka iz Kalifornije, gde je bezuspešno radio na organizovanju jugoslovenskih iseljenika u dobrovoljački odred, Albala mu je 6. juna predložio sledeće: *"U vezi s time ja bih želeo da Vam u pogledu svog rada ovde predložim sledeće dve mogućnosti. Vi znate da ja ovde činim što mogu u pogledu održavanja veza s uticajnim Jevrejima. Ali ja bih želeo da budem aktivniji i da budem od što veće koristi našoj državi. Ako bi došlo do vrbovanja kandidata za avijaciju, molio bih Vas da i mene uzmete u obzir za takav rad. A drugo, ja sam lekar potpuk./ovnik/, možda već i puk./ovnik/, pa kao jedini naš lekar u Amer./ici/ mogao bih biti lekar u odredu u Komandi, ili /sani-tetski?/ referent, ili što slično."* Fotić je, međutim, od njega očekivao da ostane u Vašing-

---

153 Isto, str. 33-37, Ponedeljak, 26. maj; Utorak, 27. maj; Sreda, 28. maj; Četvrtak, 29. maj (1941). Ne bez ponosa, Albala je zabeležio da u SAD-u ima 35.000 cionista, odnosno jedan na 150 Jevreja, dok je u Jugoslaviji bilo 10.500 cionista, odnosno po njegovoj računici, jedan cionista na deset Jevreja. O potrebi da se američki Jevreji ujedine i da stvore svoju "vladu" priznatu od V. Britanije i SAD-a, Albali je govorio pukovnik Vedžvud (Wedgwood), član britanskog parlamenta, posle predavanja u Nacionalnom klubu štampe 12. juna 1941. To je Albala doživeo kao potvrdu ispravnosti svoje ideje iznete u Njujorku 26. maja na sednici cionističke egzekutive; isto, str. 51, Četvrtak, 12. juni (1941).

tonu i da održava svoje veze smatrajući da će se korist od toga pokazati docnije. Albala mu je izložio i svoje stavove o cionističkim aktivnostima i političkim događajima. Poslanik je tokom razgovora prema njemu bio "vrlo ljubazan, rekao bih, iskren i srdačan"¹⁵⁴.

Tih dana preko jugoslovenskog konzula u Ženevi Mileta Petrovića, Paulina i David Albalala primili su obaveštenje da je sedmoro njihovih najbližih rođaka stiglo u Split, dok su dva muška člana porodice dospela u ratno zarobljeništvo¹⁵⁵.

Za Albalu je jedno od najvažnijih poznanstava bilo ono sa Bendžaminom Koenom (Benjamin Cohen) iz ministarstva unutrašnjih poslova. On je kasnije prešao u američku diplomatsku službu u Londonu. Međutim, razgovor sa njim 19. juna 1941. bilo je novo razočaranje. Od Koena nije dobio određen odgovor ni na jedno pitanje. Ipak, iskoristio je ovaj razgovor da Koena upozna sa jugoslovenskim prilikama. "Pričam mu o propasti svoje zemlje, o pogibiji našeg vrhovnog rabina i mnogih stotina jug./oslovenskih/ Jevreja, o njihovim patnjama pod Nemcima. O četničkoj akciji danas u Jugosl./aviji/, o mogućem vrbovanju jugosl./ovenskih/ dobrovoljaca u S.A.D. i još nekim aktuelnim polit./ičkim/ prilikama." Koen ga je nezainteresovano saslušao pa je Albala razočarano zabeležio: "Ni reči simpatije za moju propalu zemlju, za balk./anske/ Jevreje. Nije me pitao ni šta ja radim. Mi, mali narodi, propali i bez zemlje, bez vojske i bez novaca, i bez ikakvog autoriteta, ne značimo formalno ništa za njih. Naduvene tikve!" O ovom razgovoru Albala je sutradan referisao poslaniku.¹⁵⁶

Kada je uveče 22. juna 1941. čuo na radiju vest o nemačkom napadu na Sovjetski Savez, Albalalina predviđanja su bila pesimistička. Očekivao je brzu pobedu Nemačke, kojoj će ogromna bogatstva i neiscrpni izvori sirovina omogućiti da godinama vodi rat protiv V. Britanije i, eventualno, SAD-a. Predviđao je i velike političke obrte: "Ovaj najnoviji rat izazvaće neverovatne apsurdne situacije u svetu. Englezi, kapitalistička zemlja, verovatno će se naći pobuđenim da brani i pomaže boljševičku Rusiju, jer se ova sad bori protiv Nemačke." Osvajanjem Sibira Nemci bi stvorili preduslove za osvajanje Azije,

154 Isto, str. 45-46, Petak, 6. juni (1941). Posle Fotičevog saopštenja da mu plata neće biti smanjena, Albala je za "United Jewish Appeal" uplatio 100 dolara, jer je već ranije namerio da da svoj prilog.

155 Isto, str. 51, Četvrtak, 12. juni (1941). Sutradan, 13. juna 1941, D. Albala je imao saobraćajnu nezgodu sa automobilom koji je nedavno kupio, ali je prošao sa lakšim povredama; isto, str. 52, Petak, 13. juni (1941). Nove vesti o rođacima izbeglim u Split Albala je saznao od gospode Rabinović, koja je direktno odande doputovala u SAD 19. juna 1941; isto, str. 62, Ponedeljak, 23. juni (1941); isto, str. 63, Utorak, 24. juni (1941). Albala je zabeležio da je gospođa Rabinović veoma uporno i nametljivo nastojala da se u SAD iz Splita prebaci i njen suprug dr Leo Rabinović, poznati lekar, koji je bio na službi u Ministarstvu spoljnih poslova, a zatim i na Dvoru. Na molbu njegovog sina Petra, Albala je 10. jula 1941. napisao za dr Rabinovića uverenje neophodno za ulazak u SAD; isto, sv. 7, str. 6, Četvrtak, 10. juli (1941). Kada je stigla vest da se dr Rabinović u Bilbau ukrcava na brod za Kubu, odao je priznanje i njegovoj ženi na upornosti; isto, str. 26, Utorak, 19. avgust (1941).

156 Isto, sv. 6, str. 58, Četvrtak, 19. juni (1941); isto, Petak, 20. juni (1941).

spojivši se sa Japancima opasno bi ugrozili SAD. *"Moguća je i unutrašnja revolucija u Rusiji, zbacivanje boljševičkog režima, rasparčavanje Rusije na manje države koje će se međusobno uništavati i t.d. Sve u svemu, rat će se produžiti u nedoglednost u korist Nemačke i njenih saveznika, a na štetu svih ostalih naroda u svetu./.../ Za dva meseca mogu do nogu potući Nemci boljševike."* Albala je uočio uzdržanost u američkim reaganjima i ovako je komentarisao takvu politiku: *"Ovde štampa osuđuje oba režima, Hitlerov i Staljinov, jer su oba režima bila zasnovana na lažima, prevarama i perfidijama. Ipak se jače osuđuje nacizam kao – u ovom času – veće zlo. Ali i pored svega toga još se nije čuo glas sa zvanične strane da treba pomoći Rusiju u njoj borbi s Nemačkom. Vele treba im još vremena da se reše, da li da pomognu Rusiju ili ne. Idioti i pokvareni! Istorijska i nedavna prošlost još ih ničem pametnom nisu naučile. I dok se Amerika odlučuje šta joj valja činiti, dotle će Rusija verovatno biti do nogu potučena."*

Za razliku od njega, u poslanstvu su sa dosta optimizma gledali na nemačko-ruski rat.¹⁵⁷ Izveštaji o ratnim operacijama davali su Albali za pravo, pa je taj optimizam posle nekoliko dana nestao. On je bio svestan toga da se sukobom između Nemačke i Sovjetskog Saveza, najvećem ratu u istoriji, rešava budućnost čovečanstva, a prema beleškama u dnevniku vidi se da su ratne operacije na istoku Evrope najviše zaokupljale njegovu pažnju.

Iako je bio protivnik boljševizma, za Albalu je postojala samo jedna i smrtna opasnost za celi svet: Hitlerov nacionalsocijalizam i nemački imperijalizam. Svi koji su doprinosili njihovom porazu morali su dobiti svesrdnu pomoć i podršku. Događaji su davali za pravo njegovom pesimizmu, ali nada je još uvek postojala: *"Sve žalosniji dani nastaju za Rusiju, što me do srca boli./.../ Nem./ačka/ konačna pobeda nad Rusijom ocrtava se sve reljefnije./.../ Velika ruska tragedija počinje, a time istovremeno tragedija čovečanstva nastavlja se sa sve većom verovatnošću da će ona još dugo, možda vrlo dugo trajati. Tako razum govori. Međutim, u duši još ima nade da će se nešto izvanredno povoljno desiti u bližoj ili daljoj budućnosti, što će spasti čovečanstvo od najveće tiranije u istoriji. To je neki predosećaj, ali ni sam ne znam na čemu se osniva. Ali, on u meni postoji, i iz iskustva znam, da me predosećaj skoro nikad ne prevari."*¹⁵⁸

Iz Jugoslavije su i tokom jula stizale sve brojnije vesti o masovnim zločinima, uglavnom nad Srbima u hrvatskoj fašističkoj državi (Nezavisnoj Državi Hrvatskoj). Fotić i Sarić pokazali su Albali 7. jula 1941. u poslanstvu 4 fotografije na kojima su se videli obešeni u

157 Isto, str. 60-61, Subota, 21. juni (1941); isto, str. 61, Nedelja, 22. juni (1941); isto, str. 62, Ponedeljak, 23. juni (1941).

158 JIM, ZDA, sv. 7, str. 2, Utorak, 1. juli (1941).

Jugoslaviji, a među njima su bile i žene. O masovnim zločinima članak je prethodnog dana objavio i poznati novinar Sulzberger (Sulzberger). Fotić je zbog toga bio jako potišten. *"Zamolio me je da poradim kod amer. J./evreja/ da prilože u znak simpatija za Jugoslaviju 1.000 paketa za jugoslov./enske/ zarobljenike (svaki paket staje Crveni Krst \$ 2.75. – Ja ću se u tom smislu potruditi. Reče mi da ima 163.000 naših zarobljenika. Još primeti da i mi članovi posl./anstva/ treba mesečno da prilažemo za slanje paketa našim zarobljenicima. Rekao sam mu da i mene uvrsti u darivaoce."*¹⁵⁹

Sastanak sa prijateljem dr Morisom Perlcvajgom (Maurice L. Perlzweig), rabinom u Londonu i članom rukovodstva Svetskog jevrejskog kongresa (World Jewish Congress) 9. jula 1941, pružio je Albali priliku da prenese molbu poslanika za slanje paketa našim ratnim zarobljenicima. *"On je na službi u engleskoj ambasadi, iako vrlo često putuje, i ima sličnu, možda istovetnu misiju za svoju državu kao i ja za svoju. /.../ dr Perlcvajg radi na tome da se stvori zajednički odbor Jevreja za pomoć narodima svih pokorenih zemalja. Sad se radi na osnivanju obdaništa za holandsku siročad u Londonu, pod imenom Kraljice Vilhelmine. Da li bi se nešto slično moglo uraditi i za Jugoslaviju pod imenom Kralja /.../ Razume se, odgovaram /.../"* Sporazumeli su se da Perlcvajg poseti poslanika Fotića, i sa njim utanači slanje paketa jugoslovenskim ratnim zarobljenicima, kao i to da se dogovore o daljoj saradnji. Albala se ponudio *"za svaki saveznički rad u Americi. Pričao sam mu o svom dosadašnjem ovdašnjem radu. On je veliki optimista. Inače čovek širokih vidika, rutiniran cionista, a uz to pun humora. Pre 2 god. bio je u Jugoslaviji. Bio je i kod Cvetkovića i drugih političara"*. Taj dan bio je za Albalu radostan zbog još jednog razloga: *"Naš vrhovni nije poginuo, eno ga živ i zdrav sa ženom i kćerkom u Istanbulu. Kolosalno. Depeša o njegovoj smrti bila je netačna. Svašta za vreme rata čovek doživi. Mi smo vrhovnog do Boga ovde oplakivali."*¹⁶⁰

O svom razgovoru sa Perlcvajgom i o njegovim predlozima Albala je sutradan, 10. jula 1941. obavestio poslanika. Pošto nije bilo naših siročića u inostranstvu, Fotić je predložio da se, umesto obdaništa, za 12 jugoslovenskih studenata u Lisabonu osnuje studentski dom pod imenom kralja Petra Drugog. Dogovorili su se da Fotić primi Perlcvajga, a poslanik je izvestio Albalu da tog dana ide u posetu predsedniku Ruzveltu. Istog

159 Isto, str. 5, Ponedeljak, 7. juli (1941); vidi i: S. Nešović, *Svet o nama 1941-1945*, knj. 1, str. 142-143; Milan Koljanin, *Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja*, Istorija 20. veka, br. 2, 1998, str. 87-102.

160 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 6, 9. juli (1941). Moris Perlcvajg bio je na čelu političkog odeljenja Svetskog jevrejskog kongresa; AJ, 371-218. Albala je 10. jula 1941. citirao vest JTA od 7. jula iz Londona, prema dopisniku "Tajmsa" ("The Times"), da je dr I. Alkalaj sa porodicom napustio Beograd 7. aprila i uglavnom peške stigao do Istanbula; isto, str. 6. Albala je 29. jula 1941. saznao da je vrhovni rabin stigao u Palestinu; isto, str. 16, Utorak, 29. juli (1941). Na osnovu odluke vlade vrhovni rabin dr Isak Alkalaj stigao je 30. juna 1942. u SAD u svoju novu misiju; vidi napomenu 16. Vidi i: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 165, 293-295.

dana Albala je primio i drugo pismo od Ota Hajnriha (Otto Heinrich), potpredsednika zagrebačke jevrejske opštine koji je dve nedelje ranije doputovao u SAD.¹⁶¹

VI

Angažovanje oko dolaska dr Lea Rabinovića¹⁶² iz Splita u SAD i prepiska sa Otom Hajnrihom označili su početak još jednog vida delovanja Davida Albale: Organizovanjem pomoći izbeglim jugoslovenskim Jevrejima u zemlji i onima koji pokušavaju da nađu spasenje. I pored svega što je činio, jedno osećanje ga nije napuštalo: "Često me je stid, što ja ovdje plandujem, dok se oni onde bore za koru hleba i za svoje živote".¹⁶³ Vremenom će rad D. Albale na pomoći jugoslovenskim Jevrejima sve više dobijati na značaju, tim pre što njegov izlet u "visoku" cionističku politiku nije doneo nikakve rezultate. Sklanjajući se od progona koji su ubrzo prerasli u sistematsko i potpuno uništenje celog naroda, pre svega u hrvatskoj fašističkoj državi i u nemačkom okupacionom području u Srbiji, sve veći broj Jevreja tražio je spas u bektvu. Najčešće odredište bila im je jadranska obala pod italijanskom okupacijom, koja je pružala egzistencijalnu sigurnost i mogućnost za dalje bekstvo. Najpoželjnija, ali i najnedostižnija destinacija bile su prekomorske zemlje, osobito SAD, koje su nizom ograničenja, "papirnim zidovima", nastojale da na minimum svedu priliv jevrejskih izbeglica.¹⁶⁴ Ipak, broj jevrejskih izbeglica iz Jugoslavije u SAD-u je rastao, ali je mnogo veći bio broj onih koji su, izloženi uništenju ili onih koji su na raznim stanicama na putu spasenja, očekivali pomoć. Na ovom poslu Albala je saradivao sa jugoslovenskim konzulom u Njujorku Oskarom Gavrilovićem što je bio nastavak njihove prethodne saradnje.¹⁶⁵

Novе vesti o rodbini i o prilikama u Jugoslaviji Davidu i Paulini Albala stigle su 16. jula 1941. iz Splita iz pisma Paulininih sestara Hermine i Ruže. U dnevniku je navedeno celo

161 Isto, str. 6, Četvrtak, 10. juli (1941), K. Fotić, *Rat koji smo izgubili*, Memoari, str. 88-89. O jugoslovenskom studentskom domu u Lisabonu drugi izvori ništa ne govore; vidi: Žorž P. Santuš Karvalju, *Prilike među jugoslovenskim izbeglicama u Portugaliji (1941-1945)*, Istorija 20. veka, br. 2, Beograd 1985, str. 93-129. Albala nije zabeležio da li je došlo do susreta Fotića i Pericvajga, ali ovo je, izgleda, bio prvi kontakt predstavnika Svetskog jevrejskog kongresa i predstavnika jugoslovenske vlade. O novim kontaktima tokom septembra 1941. vidi u daljem izlaganju. M. Ristović prvi kontakt SJK i jugoslovenske vlade vezuje za 18. februar 1942, *U potrazi za utočištem*, str. 279.

162 Vidi nap. 148. O angažovanju jugoslovenskog poslanstva za dr Lea Rabinovića vidi pismo savetnika Poslanstva V. Ribarža ambasadoru Kube u Vašingtonu dr Aureliu Conchesou, Vašington, 19. avgust 1941; AJ, 371-207. Vidi i: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 298.

163 JIM, Moj dnevnik, sv. 7, str. 13, Četvrtak, 24. juli (1941); isto, str. 33, Ponedeljak, 1. septembar (1941).

164 M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, passim.

165 Brat Oskara Gavrilovića, Oto Gavrilović-Fišer već 12. aprila 1941. bio je u Atini. Istog dana sam poslanik Fotić intervenisao je da mu se dodeli viza za SAD, gde je posle nekog vremena i doputovao; AJ, 371-203, B.

pismo sa opisom bekstva iz Beograda, preko Arandelovca, Herceg-Novog i Dubrovnika u Split među prijatelje (Zlatko Neumann). "Jedan broj naših ljudi voljno je došao u Italiju, gde je hvala Bogu dobar, čovečanski postupak prema svima. Oni koji su ostali kod kuće teško žive, a mnogi – kao naš jedini brat – odvedeni su. Šime, Mile, Dale, Mika¹⁶⁶ su tamo, i to je jedino telo naše. Ako možete da za njih što brinite, učinite. Hvala Gospodu da ste tamo, iako naša sestra sigurno po neku noć nije probdila. Ali sačuvali ste se i možete svakako nama i drugima biti od pomoći." Sutradan, 17. jula stigla je nova radosna vest preko konzula u Ženevi Mila Petrovića. U pismu je dostavio i adrese dvojice Davidovih rođaka u nemačkim zarobljeničkim logorima, pa je on odlučio da im što pre pošalje pakete sa hranom preko američkog Crvenog krsta. "Piše nam još u opštim crtama, kako stanovništvo u našoj zemlji pati pod nemačkim terorom, naročito u Srbiji. Najviše su proganjani Srbi i Jevreji./.../ Tvrdi se da Nemci ubijaju po 100 Srba za svakog poginulog nemačkog vojnika."¹⁶⁷

Albala i dalje od poslanika nije dobijao očekivana zaduženja, a Fotićev postupak prema njemu bio je ponekad, kao 28. jula 1941, i uvredljiv. "Bio sam u poslanstvu i govorio s Fotićem, Fotićkom i svima ostalima. Takođe i sa gospođama Burja i Radica. Ništa naročito novo nisam saznao, niti mi je Fotić dao neke naloge, osim da docnije pred Kraljev roden-dan 'prodajem jugoslovenske značke' izrađene proletos. To je bio odgovor na moju ponudu, učinjenu ko zna već koliko puta, da me zaposli na nekom naročitom poslu bilo u poslanstvu ili izvan njega. Ja sam ućutao kad sam čuo njegov odgovor. Dakle, da prodajem značke, kao da sam nekakav 'plac-agent', a ne neki vajni specijalni delegat pri poslanstvu. Rda jedna. Ali, valjda će jednom i njegovo carstvo proći."¹⁶⁸

I pored svih razočarenja, Albala je nastavio cionističku aktivnost. 29. jula 1941. ponovo je izabran u upravu mesne cionističke organizacije u Vašingtonu, kao i za zamenika de-

166 Šime je Sima-Šime Špicer, generalni sekretar Saveza jevrejskih veroispovednih opština; Dale je David Levi Dale, sekretar SJVO.

167 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 9, Sreda, 16. juli (1941); isto, str. 11, Subota, 19. juli (1941). Albala je 28. jula preko američkog Crvenog krsta poslao pakete Rajku i Pavlu u zarobljeničke logore. Tada je saznao da je to bio prvi nalog predat u Vašingtonu za slanje paketa jugoslovenskim ratnim zarobljenicima; isto, str. 15, Ponedeljak, 28. juli (1941). Preko konzula Petrovića nastavljena je prepiska sa Splitom; isto, str. 21, Subota, 9. avgust (1941).

168 Isto, str. 15, Ponedeljak, 28. juli (1941). Albali se nije sviđalo ni što se Fotićevi, po njegovom mišljenju, razbacuju novcem o čijem su poreklu kružile razne priče; isto, str. 23, Sreda, 13. avgust (1941). Istovremeno, porodice Albala i Fotić su se donekle i zbližile, a njihove su kćeri zajedno otišle na letovanje. Paulina Albala, sem što je pisala članke za "Amerikanski Srbobran" i druge listove, bila je, po oceni njenog supruga, nezvanična sekretarica gospođe Fotić; isto, str. 6, Petak, 12. septembar (1941). Uz ostalo, gospođa Albala je za nju svakodnevno vodila i korespondenciju sa našom kolonijom po pitanju pletenja za naše ratne zarobljenike; isto, str. 7, Nedelja, 14. septembar (1941). Gospođa Fotić se nije obazirala na loše zdravstveno stanje gospođe Albala. I pored osornosti i zapovedničkog tona poslanikove supruge, David Albala se, ipak, trudio da izbegne konflikt sa Fotićevima; isto, str. 8, Utorak, 16. septembar (1941).

legata na predstojećoj cionističkoj konvenciji, koja je trebalo da se održi od 6. do 9. septembra iste godine u Sinsinatiju. O tome je desetak dana kasnije obavestio poslanika, koji se složio sa njegovim predlogom da u Sinsinati otputuje tek uveče šestog septembra, da bi mogao prisustvovati blagodarenju u crkvi za kraljev rođendan.¹⁶⁹ Albala je i dalje bio veoma kritičan prema nekim akcijama jevrejskih organizacija. Plan beneberitskih loža u SAD-u da se kulturnom i sportskom akcijom pomognu najsiromašniji slojevi u južnoameričkim republikama ovako je komentarisao: "*Ložina pomoć obuhvatila bi sve stanovništvo bez razlike na rasu i veru. Idioti! Sve su Jevreje u svetu koji su u najvećoj nevolji zbrinuli, pa sad žele da kulturno podižu južnoameričke siromašne građane. Mišlim se: ništa još Jevreji nisu naučili iz istorije.*"¹⁷⁰

Nove vesti o zločinima u Jugoslaviji i dalje su pristizale američkim diplomatskim kanalima krajem jula 1941: "*Fotić je jako utučen zbog terora i ubistava u masama nad našim stanovništvom od strane Nemaca. Neke pojedinosti pričao mu američki konzul koji se pre neki dan vratio iz Jugoslavije. Svirepstva koja se od strane vlasti vrši nad građanstvom dostigla su takvu meru da se sam nadbiskup Šarić iz Sarajeva, koji je poznat kao srbofob, digao u odbranu Srba intervenirajući kod nadležnih. Četnička akcija, uprkos svemu, razvija se nadalje i u Srbiji, i u Bosni i Hercegovini.*" Nove vesti o sve većim borbama četnika i naroda, o širenju pobune i novim žrtvama stizale su i tokom avgusta 1941; one su ponovo skrenule pažnju američke političke javnosti na događaje u Jugoslaviji.¹⁷¹

Od novog vojnog izaslanika u Vašingtonu puk. Živojina Radojičića, koji mu je izgledao kao simpatičan vojnik bez ičeg "diplomatskog" u sebi, Albala je saznao za njegovu odisaju tokom aprila 1941. Pri obaranju njegovog aviona poginuo je ministar Marko Daković, zatim je bombardovan i brod na kome je plovio, da bi najzad stigao u Jerusalim. U Palestini je obišao spomen-šume kralja Petra i kralja Aleksandra, a zatim i kibuc jugoslovenskih Jevreja Šaar Haamakim, gde je bio zadivljen jevrejskim radom.¹⁷² Krajem avgusta 1941. konzul iz Njujorka Oskar Gavrilović ponovo se javio Albali. "*Hteo bi da preduzme skoro neku akciju kod uglednih Jevreja u korist naše države, pa mi predlaže da saradujem na tome. Kad ću doći u Njujork. On, Oskar, insistira da je dr. Pops ubijen, a takođe i dr. Leon Kojen. Čuli su da je streljan i Geca Kon.*"¹⁷³ Poseta gospođe Simović, supruge predsednika vlade, Vašingtonu dala je Albali ideju za intervju o njenim utiscima

169 Isto, str. 16, Utorak, 29. juli (1941); isto, str. 21, Subota, 9. avgust (1941).

170 Isto, str. 22, Ponedeljak, 11. avgust (1941).

171 Isto, str. 17, Četvrtak, 31. juli (1941); isto, str. 22, Ponedeljak, 11. avgust (1941); V. Pavlović, *Od monarhije do republike*, str. 19. Imenom "četnik" Albala je, po svemu sudeći, označavao sve ustanike u Jugoslaviji.

172 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 28, Subota, 23. avgust (1941).

173 Isto, str. 30, Utorak, 26. avgust (1941). Od njih trojice samo je Geca Kon bio ubijen.

iz Palestine, kojom je bila oduševljena. Tome je po njemu trebalo dati najveći publicitet u cionističkoj i drugoj jevrejskoj štampi što bi koristilo i Jugoslovenima i Jevrejima, posebno cionistima. Od svega nije ispalo ništa: *"Američka jevrejska indiferentnost"*¹⁷⁴

Albala je već neko vreme bio u prepisci sa jugoslovenskim Jevrejima u SAD-u kojima je izložio svoj plan o organizovanju jevrejskih izbeglica iz Jugoslavije. Krajem avgusta 1941. u vezi s tim su izvršene i neophodne pripreme. Verovatno da je to bio plod njegove lične inicijative i da je tek naknadno obavestio poslanika o tome. *"Dobio sam odgovor i od Otta Heinricha i Alfreda Bondy-a, da su prihvatili moju ideju o zajedničkom sastanku u Njujorku 4. sept./embra/ u 8 uveče. Zakupili su jednu sobu u hotelu "Astor" i pozvali na sastanak oko 30 naših jugosl./ovenskih/ Jevreja, izbeglica. Moj je plan da tom prilikom ne samo razgovaramo o prilikama u Jugosl./aviji/, no i da osnujemo društvo jugosl./ovenskih/ Jevreja u Americi sa sledećim ciljevima: 1) raditi na jačanju jugoslov./enske/ političke ideje u Americi, 2) pomagati jugoslov./enske/ Jevreje u Jugosl./aviji/ i ovde. Mislim da za prets./ednika/ toga društva izaberemo Heinrich-a."*¹⁷⁵

O toku osnivačkog sastanka Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Sjedinjenim Državama Amerike (Association of the Yugoslav Jews in the United States)¹⁷⁶ 4. septembra 1941. u Njujorku, pa i o Albalinom učešću na cionističkom skupu u Sinsinatiju ne može se mnogo saznati iz njegovog dnevnika, jer u njemu, izgleda, nedostaju listovi sa beleškama o tim danima. Prema beleškama od 5. septembra vidi se da je osnivački sastanak Društva (Udruženja) održan prethodnog dana i da su za predsednika i potpredsednika izabrane ličnosti koje je on predvideo i, verovatno, predložio. Iz toga se može zaključiti da je David Albala, *spiritus movens* celog poduhvata, vodio glavnu reč na sastanku i da su u skladu sa njegovim predlozima prihvaćeni i zadaci Udruženja. Nije poznato da li je na sastanku bio i konzul Oskar Gavrilović, koji je krajem avgusta iste godine Albali predložio zajedničku akciju kod uglednih Jevreja u korist Jugoslavije.

Već sutradan posle osnivačkog sastanka, 5. septembra 1941, otpočeo je rad na ostvarenju ciljeva Udruženja: *"U 11 pre podne u zajednici s Heinrich-om i Bondy-em bio sam u Joint Distribution Committee, 100 East 42nd kod dr Kahn-a, kome sam predstavio Heinrich-a kao pretsednika i Bondy-a kao p./ot/pretsednika novo osnovanog 'Društva jugo-*

174 Isto, str. 31, Petak, 29. avgust (1941).

175 Isto, str. 32, Subota, 30. avgust (1941). Alfred Bondy, direktor fabrike iz Zagreba; Otto Heinrich, generalni direktor preduzeća "Traversa d.d.". Obojica su bili članovi beneberitske lože "Zagreb"; A. Radenić, *Beneberit u Srbiji i Jugoslaviji 1911-1940*, str. 18, map. 28.

176 David Albala je koristio naziv "Društvo jugoslovenskih Jevreja u SAD", ali zvaničan naziv na memorandumu i u prepisci je bio "Udruženje (ili: Savez) jugoslovenskih (ili: jugoslavenskih) Jevreja u Sjedinjenim Državama Amerike", odnosno "Association of Yugoslav Jews in the United States". Sedište Udruženja od osnivanja bilo je u Njujorku. Vidi više dokumenata u AJ, fondovi 103 i 371. Vidi i: Dr Pavle Neiberger, *Jugoslovenski Jevreji u SAD*, Jevrejski almanah 1955/6, str. 208-211.

slov./enskih/ Jevr./eja/ u S.A.D.' On nam je dao neka važna obaveštenja o aktivnosti Joint-a u Jugoslaviji, kao i o stanju Jevreja tamo. U Beogr./adu/ ima sad 7.000 Jevreja (od ranijih 10.000), od kojih 4.000 se hrane kazanskom hranom koju sprema Joint. Šime Špicer i Aleksa Klajn, sekr./etar/ Zagreb./ačke/ Jevr./ejske/ opštine su lišeni slobode. U Zagrebu Joint je izabrat za svoga pretstavnika s odobrenjem vlasti dra Draga Rozenberga, b./ivšeg/ Sekr./etara/ Cijon./ističke/ Organizacije. Joint troši 10.000.– dolara mesečno za ishranu Jevreja u Jugoslaviji. Druge podatke dr. Kon nije nam dao – ili nije znao ili namerno nije hteo da nam da. O dru Popsu, dru Lihtu i drugim videnim Jevr./ejima/ u Jug./oslaviji/ postoje verzije da su ili u Gracu internirani ili da su ubijeni. Dr. Kon nas je zamolio neka novo društvo ne skuplja priloge, kako ne bi kvario akciju United Jewish Appeal-a. Mi smo obećali da ćemo uvek raditi u sporazumu sa Joint-om."

Istog popodneva Albala se sastao sa M. Perlcvajgom i s njim razgovarao o političkim pitanjima. On mu je pokazao telegram iz Londona u kome se mole američki Jevreji da intervenišu kod jugoslovenskog i češkog poslanstva u Vašingtonu za 5.000 jugoslovenskih i čeških Jevreja koji su, kako je navedeno, upućeni na peskovitu dalmatinsku obalu. Albala je obećao da će to /preneti?/ Fotiću.¹⁷⁷ Iz ove Albaline beleške u dnevniku vidi se da je Svetski jevrejski kongres već početkom septembra 1941. imao informacije o prisilnom upućivanju Jevreja na dalmatinsku obalu i da je preko Perlcvajga molio za intervenciju jugoslovensko i češko poslanstvo u Vašingtonu. Reč je, očigledno, bila o jugoslovenskim Jevrejima i jevrejskim izbeglicama iz Čehoslovačke.

Najdalje do sredine istog meseca informacija o ovom stigla je i do jugoslovenske vlade u Londonu o čemu je ministarstvo inostranih poslova obavestilo poslanstvo u Vašingtonu 18. septembra 1941.¹⁷⁸ Iz ovog akta mogu se saznati još neki detalji o celom slučaju: Svetski jevrejski kongres sa sedištem u Londonu obratio se Kraljevskoj vladi sa "*mol-bom da se ukaže preko Crvenog krsta hitna pomoć Jevrejima iz Hrvatske, koji se sad nalaze prisilno zaposleni na Pagu i u Karlobagu*". Iz daljeg teksta vidi se načelan stav jugoslovenske vlade po ovom pitanju, kao i izvesno nerazumevanje karaktera i uloge

177 Isto, str. 3, Subota, 6. septembar (1941). Beleška pod ovim datumom odnosi se na petak, 5. septembar, kako je Albala sam naznačio. Sulradan, 6. septembra, Albala je sa Fotićem, gospođom Simović i drugim jugoslovenskim i američkim predstavnicima prisustvovao svečanoj službi u ruskoj crkvi u čast kraljevog rođendana. "*Ruski prota održao je tom prilikom oduševljenu propoved o slovenskoj, bratskoj solidarnosti. Bilo je dosta sveta.*" Zatim je sa Hajrihom i Bondijem otišao na svečani banket na kojem je povodom kraljevog rođendana bilo oko 500 uglednih zvanica. Tu je čuo da su prethodnog dana u Njujork stigli jugoslovenski ministri. Istog popodneva otpulovao je na cionističku konvenciju u Sinsinati; isto, str. 2, Petak, 5. septembar; beleška se odnosi na subotu, 6. septembar.

178 AJ, 371-208, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Kraljevskom poslanstvu Vašington. London, 18. septembra 1941, Pov. br. 6355. Nije poznat izvor iz kog je Svetski jevrejski kongres dobio ovu informaciju. Vidi i: World Jewish Congress, u: *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. 4, str. 1659-1660 (Ariel Hurwitz).

Svetskog jevrejskog kongresa: *"Sa naše strane je odgovoreno Kongresu da Kraljevska vlada preduzima mere da se pomogne svim našim državljanima bez razlike na veroispovest, i da stoga ne vidi potrebu da preko verskih organizacija direktno pomažemo izvesne kategorije jugoslovenskih državljana. Ministarstvu inostranih poslova čast je obavestiti o prednjem Kraljevsko poslanstvo za slučaj da mu se neko po ovom predmetu direktno obrati."* Albala se, bez sumnje, obratio poslaniku u vezi sa ovim, a Fotičev odgovor Albali i Perlcvajgu sigurno je bio u skladu sa ovim uputstvom Ministarstva. To, naravno, nije isključivalo buduće napore oko pomoći jugoslovenskim Jevrejima. Zbog italijanske reokupacije Druge zone, koja je obuhvatala i ostrvo Pag (tu su bili ustaški logori smrti za Srbe i Jevreje Slana i Metajna) i Karlobag, krajem avgusta 1941, eventualna intervencija više i ne bi bila aktuelna.

Osnivanje Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD-u u Njujorku 4. septembra 1941. bilo je kruna Albalinih napora da se pomoć jugoslovenskim Jevrejima institucionalizuje. On je bio zadovoljan svojim delom i posle povratka u Vašington, 10. septembra ovako je ocenio svoj put: *"Kad rezimiram rezultate svoga puta u Njujork i Sinsinati, mislim da mogu reći, da je put bio koristan. U Njuj./orku/ osnovao sam 'Društvo jugosl./ovenskih/ Jevr./eja/ u S.A.D.' i ujedno video sam se s mnogim svojim amer./ičkim/ i jugosl./ovenskim/ prijateljima, a u Sinsinati-u upoznao sam sve vodeće cijen./ističke/ vođe, u koliko ih nisam poznao, i ujedno pratio sam iz bliza rad na konvenciji. Cijen./istički/ vođi u S.A.D., s malobrojnim izuzetcima, nisu na visini svojih dužnosti i nisu svesni svojih odgovornosti."*¹⁷⁹

I pored nezadovoljstva američkim cionističkim vođstvom, odlazak na skup u Sinsinaciju dao je nov podsticaj Albalinoj cionističkoj aktivnosti u vreme kada je nazirao odlučujuću promenu u držanju SAD-a. Sa mnogo nade zabeležio je da Ruzveltov govor od 11. septembra 1941. jasno znači sledeće: *"Amerika je rešila da ide do kraja, t.j. do potpunog uništenja hitlerizma i fašizma."* Istovremeno, čuli su se i glasovi američkih fašista i antisemita, velikih Ruzveltovih protivnika između ostalih i čuvenog pilota Lindberga.¹⁸⁰ O narastanju antisemitizma u SAD-u Albala je čuo i od Eduarda Kaufmana (Kaufmann), doskorašnjeg predsednika cionističke organizacije, prilikom njihovog susreta 13. septembra 1941. Ovo je za Albalu bila prilika da se ponovo založi za ideju stvaranja privre-

179 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 5, Sreda, 10. septembar (1941). U njegovom odsustvu u Vašington su stigli jugoslovenski ministri Bogoljub Jevtić, dr Božidar Marković, dr Sava Kosanović, Franc Snaj i ban Hrvatske dr Ivan Šubašić. U njihovu čast i u čast gospođe Simović u jugoslovenskom poslanstvu 10. septembra 1941. Fotić je priredio veliki prijem na kojem su bili i David i Paulina Albala. Na prijemu je izbio incident, jer Fotić nije dozvolio Šubašiću da odgovori na zdravicu sovjetskog ambasadora Umanskog, uz obrazloženje da u Vašingtonu samo on predstavlja zemlju; isto, str. 5, Četvrtak, 11. septembar (1941). Vidi i: V. Đuretić, *Vlada na bespuću*, str. 18, 25, 48, 63; Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb, 1983, str. 27-31.

180 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 5, Četvrtak, 11. septembar (1941).

mene jevrejske vlade: "Ja sam s velikom energijom govorio o potrebi jedinstvenog političkog/fronta svih američkih/ Jevreja u cilju obrazovanja jednog odbora koji bi bio priznat od strane američke/ i engl./eske/ vlade, kao privremena jevr./ejska/ vlada, a koji bi imao da priprema zahteve koji bi se tražili za ceo jevr./ejski/ narod na konferenciji mira. Ta privremena jevr./ejska/ vlada valjalo bi da igra sličnu ulogu kao vlade svih podjarmljenih savezničkih zemalja. Inače postoji opasnost da na budućoj konferenciji mira prava Jevreja, pa i cijon./istički/ zahtevi neće biti priznati./.../ 'Sazovite jednu malu konferenciju ne- i anti-cijon./ističkih/ američkih/ prvaka, pa pozovite i mene da im obrazložim svoj predlog.' On veli da danas nema velikih vođa među američkim/ Jevrejima, ali prihvaća moju ideju kao korisnu i radiće na njenom ostvarenju. Pozvaće me opet na odgovor. Imam utisak da Kaufmann želi da igra ulogu velikog jevr./ejskog/ vođe, iako je on u osnovi skroman."¹⁸¹

U dnevniku je Albala i dalje beležio vesti koje su se odnosile na Jugoslaviju ili je prilagao isečke iz američke štampe. U najvećem američkom nedeljniku "Lajfu" ("Life") u prvoj polovini septembra 1941. izašao je opširan članak bivšeg američkog poslanika u Beogradu A. Blisa Lejna, koji je detaljno opisao prilike u zemlji tokom marta i aprila 1941. do svog povlačenja u Budimpeštu. Citirajući nemačke izvore on je naveo da je u bombardovanju stradalo 15.000 Beograđana. O položaju Jevreja uglavnom je izneo već poznate činjenice: "Za Jevreje veli da su bili izloženi specijalnom mučenju. 16. aprila (sreda) pod pretnjom smrti morali su se svi Jevreji skupiti na Taš-Majdanu, gde im je data žuta traka koju su morali otada stalno nositi oko rukava. Ujedno naređeno im je da rasčiste Beograd od ruševina i da pokopaju mrtve."

U međuvremenu, veza sa rođacima u izbeglištvu skoro je normalizovana: direktno iz Splita 16. septembra stiglo je pismo Paulinine sestre Hermine sa vestima da su svi dobro.¹⁸²

I posle povratka u Vašington iz Njujorka i Sinsinatija, Albala je ostao u uskoj vezi sa novoosnovanim Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u SAD u Njujorku. Predsednik Oto Hajnrh 16. septembra 1941. javio je Albali da su u toku formalnosti oko legalizovanja Udruženja, ali da to ide sporo.¹⁸³ Osnivanje Udruženja sigurno je jedan od najznačajnijih

181 Isto, str. 6, Subota, 13. septembar (1941). Albala je smatrao da poslanik radi na tome da se grupa ministara prebaci u Kanadu jer ne želi njihovu kontrolu ni konkurenciju. Do tada su svi sem Jevtića i Markovića otputovali, a očekivao se i njihov odlazak. Krajem oktobra vratili su se iz Kanade u SAD. Vidi i: V. Đuretić, *Vlada na bespuću*, str. 18, 25.

182 Isto, str. 7, Nedelja, 14. septembar (1941); isto, str. 8, Utorak, 16. septembar (1941). Još 3. jula 1942. Fotić je javio vladi u Londonu: "Na preporuku Welles-a Lane sprema članak o ratnim danima i trpljenju naše zemlje za najraspostranjeniji američki časopis Life" AJ, 371-199, Pov. br. 401.

183 JIM, Moj dnevnik, sv. 7, str. 8, Utorak, 16. septembar (1941).

humanitarnih poduhvata Davida Albale tokom njegove druge misije u SAD-u. No i pored postojanja Udruženja, jevrejske izbeglice i dalje su se obraćale direktno njemu za pomoć. On je, očigledno, još neko vreme bio nezvanični zastupnik interesa jugoslovenskih jevrejskih izbeglica koje su stigle u SAD ili su bile na putu spasenja. Prema Paulininom kazivanju, ko god bi dobio vesti iz otadžbine dostavljao bi ih Davidu.¹⁸⁴ Na osnovu izveštaja koji su stizali do njega, on se kod predstavnika jugoslovenske vlade zalagao za preduzimanje mera da se zločini prekinu. Istovremeno, on se zalagao i za pomoć drugim jugoslovenskim građanima, koji su se, bežeći od terora, našli u teškoj situaciji.

U svojoj poslednjoj belešci u dnevniku, 17. septembra 1941. Albala je naveo i sledeće: *"Schmutzer, zagreb./ački/ Jevr./ejin/, javio mi se večeras telefonom iz Njuj./orka/. Moli me za intervenciju za njegovu porodicu koja ima sve potrebne vize, a koja je zadržana u Rimu i Lisabonu."*¹⁸⁵ Na Albalinu preporuku Fotić je primio Romana Šmucera, koji se pismom od 4. oktobra 1941. zahvalio poslaniku za učinjenu uslugu. U istom pismu Šmucera je naveo da je u međuvremenu obavешten *"da je konzul naše Kraljebi/n/e u Lisabonu gospodin Koić poduzeo sve shodne korake da mojoj porodici pomogne a imade nade da će biti i od uspeha"*.¹⁸⁶

Na osnovu svedočenja grupe jugoslovenskih Jevreja nedavno pristiglih u Njujork, Albala je 18. oktobra 1941. obavestio poslanika Fotića o teškim prilikama u kojima žive izbeglice u Splitu i u drugim dalmatinskim gradovima. Njih je *"najmanje dve do tri hiljade /.../ većinom Srba i Hrvata iz Banovine i Srba iz Srbije – vrlo ugledni naši ljudi i, po saznanju do rata bili na visokim državnim položajima koji kao izbeglice teško žive/.../"* Ovim putem oni su molili vladu da im dostavi pasoše kako bi mogli da se prebace *"s razloga lične sigurnosti, u neutralne, eventualno prekomorske zemlje."* Oni su u teškom stanju jer su pri bekstvu izgubili svoje pasoše i legitimacije, *"a uz to žive u velikom strahu od političkih proganjanja. U Dalmaciji nalazi se veliki deo naše inteligencije."* Na kraju svoje predstave poslaniku Albala je napisao da je ovaj predmet hitan.¹⁸⁷

184 P. Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 107.

185 JIM, ZDA, Moj dnevnik, sv. 7, str. 8, sreda, 17. septembar (1941). Poslednja beleška u Albalinom dnevniku je od 18. septembra kada je, iz nepoznatih razloga, prestao dalje da ga vodi; isto, str. 9, Četvrtak, 18. septembar (1941). Jedina beleška na ovoj strani je Albalin pregled sopstvenog finansijskog stanja koji je on svakodnevno vodio u dnevniku. I pored toga što nedostaje njegovo lično svedočenje, dalji tok Albaline misije u SAD-u može u osnovnim crtama da se rekonstruiše na osnovu arhivskih izvora. Dragoceno je i svedočenje njegove supruge i biografa Pauline Albale.

186 AJ, 371-208. Roman Šmucera, Poslaniku Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu g. Konstantinu Fotiću, Njujork, 4. oktobra 1941. Roman Šmucera, industrijalac iz Zagreba, kasnije je postao aktivan u rukovodstvu Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD-u, a u tom svojstvu postaće i član Svetskog jevrejskog kongresa: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str.212, nap.262. "Koić" je Slavko Kojić, otpravnik poslova jugoslovenskog poslanstva u Lisabonu.

187 AJ, 103-27-180, Dr David Albala, specijalni delegat pri Kraljevskom Jugoslovenskom Poslanstvu u Vašingtonu, Konstantinu Fotiću, kraljevskom Ministru Vašington, Vašington, 18. oktobra 1941.

Na italijanskom okupacionom području, uglavnom u Splitu, spas su nalazili i Jevreji koji su uspjeli da izbegnu uništenje u hrvatskoj fašističkoj državi. Grupa zagrebačkih Jevreja izbeglih u Split zamolila je jednog pouzdanog čoveka, koji je krajem septembra krenuo za Argentinu, da obavesti dr Albalu "o katastrofalnoj sudbini Jevreja zatečenih u takozvanoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj". Ovaj "nejevrej, arijevac, no čovek", čije ime Albala nije naveo jer mu je porodica ostala u zemlji, uputio mu je 28. oktobra 1941. iz Lisabona izveštaj na osnovu činjenica "iz potpuno autentičnih izvora. /.../ Momente koje sad proživljuje hrvatsko Jevrejstvo, ne možemo ni iz daleka usporediti sa prilikama u Nemačkoj ili Poljskoj, gde se išlo samo ka materijalnom upropašćenju Jevreja./.../ U Hrvatskoj se očigledno ide za tim da se Jevreji sasvim istrebe." U ovom izveštaju su navedeni podaci o sistematskom uništenju Jevreja u logorima na Pagu, u Karlobagu i u Gospiću, a posle italijanske reokupacije cele jadranske obale sa zaleđem, u Jasenovcu i Kruščići. Izvestilac je molio Albalu da o tim grozotama obavesti "sve javne krugove i nadležne faktore". Molio ga je da zainteresuje predsednika Ruzvelta i vladu da intervenišu kod hrvatske vlade. "Ako Vam ne veruju, zadobite ih za **momentalno** odašiljanje komisije Crvenog Krsta! Znajte da SVAKODNEVNO umiru 20-30 ljudi, nesretnika, žena i dece! Poduzmite sve, činite sve! Neka zaprete Hrvatima da će isto tako nečovečno postupati sa tamošnjim Hrvatima. Ovde se ne traži naročita simpatija prema Jevrejstvu već samo: SPASITE GOLE ŽIVOTE, NIŠTA DRUGO! Svaki minut je skup i ostavlja neizbrisive tragove u istoriji jednog nesrećnog naroda."

Albala se obratio poslaniku Fotiću 10. novembra 1941. prilažući kopiju ovog izveštaja, čijeg sastavljača je nazvao svojim prijateljem iz Hrvatske. "Kopiju tog istog izveštaja priposlao sam i Banu Hrvatske, g. Dru. Ivanu Šubašiću." Albala je zamolio poslanika da o celom slučaju obavesti vladu u Londonu "kako bi ona sa svoje strane preduzela sve mere, da se tim svirepstvima i sistematskom uništavanju hrvatskih Jevreja, koji su u Hrvatskoj i Bosni potpuno nezaštićeni, stane na put. Velike jevrejske organizacije u Sjedinjenim Državama Amerike prate te žalosne događaje i tešku sudbinu Jevreja u Hrvatskoj sa velikim bolom."¹⁸⁸

Obaveštenja o uništenju Jevreja u hrvatskoj državi velike američke jevrejske organizacije dobijale su sigurno od samoga Davida Albale, a verovatno i iz još nekog izvora. Davidova supruga Paulina svedoči o raznim intervencijama koje je on preduzimao posle izveštaja koje je primao o masovnim zločinima: preko zajednice crkvenih poglavara u

188 AJ, 103-27-180, Dr David Albala, Ministru Konstantinu Fotiću, Vašington, 10. novembra 1941; N.N, Dr Davidu Albali, Jugoslovensko poslanstvo, Vašington, Lisabon, 28. oktobar 1941. Verovatno ovim povodom, Paulina Albala je zabeležila da je David intervenisao "preko hrvatskog bana Ivana Šubašića, da bi ovaj opomenuo Hrvate u našoj zemlji da prekinu užasna mučenja Jevreja i slično", P. Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 107. O drugim izveštajima koji su vladi stizali iz zemlje vidi: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 291-317 (glava: "Glasnici s lošim vestima")

Dr David Albala, Beograd 1939.

SAD-u tražio je njihovu kolektivnu intervenciju kod pape, preko jevrejskih ustanova u Švajcarskoj tražio je da pošalju bilo kakvu pomoć, a intervenisao je i preko Bele kuće upozoravajući na opasnost od Hitlerove pobeđe.¹⁸⁹ Sigurno je o svojim saznanjima obavestavao i velike jevrejske organizacije – Svetski jevrejski kongres i Američki jevrejski kongres. U svakom slučaju, tokom prve polovine novembra 1941. jugoslovenski poslanik u Vašingtonu, ban Hrvatske Šubašić a, sigurno, i velike jevrejske organizacije, bili su obavješteni o sistematskom uništenju svih Jevreja u NDH, kao i o logorima gde se to zbi-

---

¹⁸⁹ P. Albala, isto.

valo. U drugoj polovini istog meseca o tome je obavještena i jugoslovenska vlada u Londonu. Ovo je jedna od prvih, ako ne i prva, informacija o najvećem logoru smrti hrvatske fašističke države, Jasenovcu, koja je dospela na Zapad. To je, ujedno, bila i jedna od prvih vesti da se u jednoj od zemalja "Novog evropskog poretka", čak i pre no u samoj Nemačkoj ili u Poljskoj, sprovodi plansko i sistematsko uništenje celog jevrejskog naroda.

Poslanik Fotić je 18. novembra 1941. uputio Ministru inostranih poslova u Londonu Albaline predstavke od 18. oktobra i 10. novembra i izveštaj iz Lisabona od 28. oktobra 1941. Iako se u prvoj predstavi Albala zalagao za pomoć svim izbeglicama u Splitu, većinom Srbima i Hrvatima, Fotić je naveo da dostavlja Ministarstvu dve predstavke koje mu je uputio dr David Albala "*po pitanju položaja Jevreja u okupiranoj Jugoslaviji*".¹⁹⁰ Dokumente dobijene od poslanstva u Vašingtonu Ministarstvo inostranih poslova je tek 6. januara 1942. dostavilo Ministarstvu unutrašnjih poslova, koje je mnogo ažurnije postupilo i već posle tri dana izvestilo sedište jugoslovenske diplomatije o učinjenom u ovom slučaju. Posle referisanja predsedniku Ministarskog saveta, naređeno je delegatu Ministarstva unutrašnjih poslova u Lisabonu "*da prouči ovaj predlog o izvlačenju naših ljudi iz zemlje, dok su preduzeti i drugi koraci preko Kralj. poslanstva u Bernu, što je Ministarstvu dobro poznato. Što se tiče progonojenosti Jevreja, koji su istovremeno progonjeni sa našima, ovo će se pitanje jedino moći pokrenuti preko naše propagande ukazujući svetu na ova strašna zverstva. U ovom smislu Gospodin Predsednik, Ministarstvo unutrašnjih poslova daće uputstva našoj propagandi*".¹⁹¹

Ovakvo delovanje jugoslovenske kraljevske vlade u najvećoj meri bilo je uslovljeno njenim položajem u kojem se našla posle Aprilskog rata 1941. godine. Njena situacija bila je paradoksalna: i sama u izbeglištvu, suočila se sa izbegličkim problemom, a u tom okviru i sa pitanjem spasavanja jevrejskih izbeglica. Uz sve nevolje s kojima se suočavala, razdirana unutrašnjim sukobima i sa sve manjim uticajem i ugledom kod britanskog domaćina i drugih saveznika, jugoslovenska vlada sa svojim diplomatskim aparatom odigrala je izuzetno važnu ulogu u spasavanju velikog broja jugoslovenskih Jevreja.¹⁹² Njen uticaj na užasnu situaciju u kojoj su se našli Jevreji u Jugoslaviji bio je veoma mali. Neku pomoć mogli su da očekuju samo oni koji su se sklonili na područja pod itali-

190 AJ, 103-27-180, Poslanik Konstantin Fotić, Ministarstvu inostranih poslova London, Vašington, 18. novembra 1941, Br. 257.

191 Isto, Ministarstvo inostranih poslova, Ministarstvu unutrašnjih poslova, London, 6. januara 1942. Pov. br. 8700; isto, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvu inostranih poslova, London, 9. januar 1942, Pov. br. 36/42. Na poledini ovog akta, koji je 16. januara 1942. primljen u Ministarstvu inostranih poslova, zabeleženo je: "*Po naredbi Gospodina Pretsednika Min. Saveta dostavljen je prepis pisma o progono Jevreja Direkciji za informativnu službu radi upotrebe.*" U međuvremenu, vladu generala Dušana Simovića zamenila je vlada profesora Slobodana Jovanovića.

192 M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 341-342; vidi i: V. Đuretić, *Vlada na bespuću*, passim; Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, knjiga prva, Beograd 1983, str. 99-116.

Paulina Albala, Beograd 1939.

janskom kontrolom ili u samu Italiju, a tek je odlazak u neutralne ili savezničke zemlje omogućavao efikasnije zbrinjavanje izbeglica. Pomoć stanovništvu u zemlji bila je onemogućena i načelnim stavom Velike Britanije i SAD-a da bi slanje pomoći na okupirane teritorije bilo faktički pomaganje neprijatelja.¹⁹³ Sve ovo veoma je ograničavalo domašaj delovanja jugoslovenske vlade po pitanju pomoći jugoslovenskom Jevrejstvu izloženom potpunom uništenju.

Istovremeno, David Albala nastojao je da pomogne i porodici svoje supruge, koja je bila u izbeglištvu u Splitu. Sudeći po dobijenim pismima, to se od njega i očekivalo. Svojim pismom od 17. novembra 1941. David je Paulininu porodicu uputio kako i kojim putem

---

193 AJ, 371-199. Poslanik, K. Fotić, Ministarstvu inostranih poslova London, Vašington, 27. septembar 1941, Pov. br. 651. Stav vlade SAD bio je da bi "ishranom okupiranih krajeva Evrope ustvari osvajači bili pomognuti u svojoj borbi protiv Velike Britanije i njenih saveznika." Vidi i: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 187.

da potraži spas. On je, očigledno, smatrao da dalmatinska obala pod italijanskom okupacijom nije dovoljno bezbedna i da moraju da potraže sigurno utočište. Uputio ih je na Rim kao najbolju poziciju za dalje bekstvo.¹⁹⁴

Osim na pomoći izbeglicama, prvenstveno jevrejskim, misija Davida Albale obuhvatala je i druge humanitarne aktivnosti. U jesen 1941. godine u Njujorku je obrazovana "Delegacija za pitanje Crvenog krsta u Americi" na čelu sa doskorašnjim jugoslovenskim poslanikom u Londonu dr Ivanom Subbotićem. Njen glavni zadatak bile su nabavke za potrebe jugoslovenskih ratnih zarobljenika, između ostalog lekova, na čemu se angažovao i dr Albala. On je 18. novembra 1941. izvestio poslanika Fotića da je po želji dr Subbotića sastavio *"dva spiska potrebnog sanitetskog materijala i potrebnih lekova za naše ratne zarobljenike /.../ da bi se na osnovi njih mogao tražiti od Američke Vlade nužan materijal. Po ukazanoj potrebi te spiskove koje sam dostavio g. Ministru Dru. Subbotiću trebalo bi docnije dopuniti"*.¹⁹⁵

Krajem 1941. godine u SAD-u je pokrenuta inicijativa za stvaranje jevrejske vojske, što je u novim uslovima podsećalo na akciju u kojoj se, tokom Prvog svetskog rata, angažovao D. Albala. Novi pokušaj organizovanja jevrejskih vojnih jedinica prošao je bez učešća D. Albale, ali ne i bez njegovog prisustva. Stvaranje jevrejskih dobrovoljnih jedinica u SAD-u bio je, uostalom, jedan od Albalinih zahteva H. Vajcmanu i rukovodstvu američkih cionista. Ovim povodom došlo je do sukoba između jugoslovenskih predstavnika u SAD-u, kao i do britanske diplomatske intervencije.

Sredinom oktobra 1941. osnovan je "Komitet za jevrejsku vojsku" ("Committee for a Jewish Army of Stateless and Palestinian Jews") sa sedištem u Njujorku. Za člana Komiteta izabran je jugoslovenski konzul u Njujorku Oskar Gavrilović, Albalin prijatelj i saradnik. Gavrilović je, po instrukcijama ministra bez portfelja Bogoljuba Jevtića, učestvovao na skupovima ove organizacije u Filadelfiji 25. novembra i u Vašingtonu 4. decembra 1941. godine. Jevtić je o tome 16. decembra 1941. izvestio predsednika vlade Dušana Simovića, ističući da će se ovaj rad nastaviti *"u skladu sa našim nacionalnim interesom"*.¹⁹⁶

Na oba skupa nastupao je konzul O. Gavrilović što je, po njegovoj sopstvenoj oceni, bilo izuzetno uspelo, a dobilo je i veliki publicitet. Na skupu u Vašingtonu bio je i D. Albala, ali kao posmatrač. O daljem toku događaja svedočenje je ostavila njegova supruga Pauluna: *"Međutim, naš konzul dr. O. Gavrilović, koji je bio jedan od govornika na tom skupu u*

194 JIM, ZDA, pismo Davida Albale, Vašington, 17. novembar 1941.

195 AJ, 371-202, Dr David Albala, specijalni delegat, Ministru Fotiću, Vašington, 18. novembar 1941.

196 AJ, 103-4, Ministar bez portfelja B. Jevtić, Armijskom generalu Dušanu Simoviću, Predsedniku Ministarskog saveta, London, Njujork, 16. decembra 1941; prilog: izveštaj konsula Oskara Gavrilovića Ministru B. Jevtiću, 13. decembra 1941.

*svojoj reči pozdravio je dr Albalu, jednog od inicijatora i prvog pobornika za organizaciju jevrejske vojske. Vid¹⁹⁷ je bio silno iznenađen burnim aplauzom kojim je namah pozdravljen i, vrativši se kući, pričao mi je u svojoj skromnosti kako je u tom času bio zbunjen, ali razdragano videvši da su njegove reči i dela uhvatili duboka korena, mada još nisu ploda doneli.*¹⁹⁸ Iznenadna smrt 4. aprila 1942. pošteditela je Davida Albalu novih razočarenja i na ovom polju.

Pokazalo se da učešće konzula Oskara Gavrilovića na skupovima "Komiteta za jevrejsku vojsku" nije prošlo nezapaženo od Britanaca. Iz političkih razloga (obziri prema arapskom stanovništvu Palestine) britanska vlada bila je protiv organizovanja i slanja jevrejskih dobrovoljaca iz SAD-a na Bliski istok. Poslanik Fotić izvestio je 23. aprila 1942. generalnog konzula u Njujorku Dragišu Stanojevića da ga je britanska ambasada u Vašingtonu obavestila da će na mitingu "Komiteta za organizovanje jevrejske vojske" za tri dana u Filadelfiji učestvovati i konzul Oskar Gavrilović. "Ovaj komitet ima političke svrhe i u svojoj akciji je u opreci sa Britanskom politikom upravljanja Britanskim posedi-ma na Bliskom Istoku. Učešće našeg konsula može dati utisak kao da je sa znanjem i željom Kraljevske Vlade te prema tome da bi se ovo izbeglo, molim vas saopštite g. Gavriloviću da je potrebno da se uzdrži od učešća na spomenutom meeting-u /.../" Generalni konzul iz Njujorka već sutradan odgovorio je poslaniku i objasnio mu celi slučaj. Pri tome nije krio svoje nezadovoljstvo što ministar Jevtić izdaje naređenja konzulu Oskaru Gavriloviću bez konsultacija sa njim, konzulovim pretpostavljenim. Kako se to ponovilo i pri odlasku konzula O. Gavrilovića na konvenciju cionističke organizacije u Njujorku 21. februara 1942, došlo je do oštrog sukoba Stanojevića sa Jevtićem. Generalni konzul je ovim povodom preko Fotića od ministra zatražio premeštaj Oskara Gavrilovića.¹⁹⁹

O poslednjim mesecima misije Davida Albale, prekinute njegovom smrću 4. aprila 1942. godine, ne može mnogo da se sazna iz raspoloživih izvora.²⁰⁰ Realno je pretpostaviti da su do njega i dalje pristizale vesti o stradanjima u zemlji, što je na čoveka sa tako izraženim osećanjem odgovornosti i narušenim zdravljem imalo izuzetno negativan uticaj. Davidova supruga i biograf Paulina Albala ostavila je dragoceno i, bez sumnje,

197 Tako su Davida Albalu zvali u porodici.

198 P. Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 99-100.

199 AJ, 371-218, Poslanik K. Fotić, K. Generalnom konzulu D. Stanojeviću, Vašington, 23. aprila 1942, Br. A 346; isto, Generalni konzul D. Stanojević, poslaniku K. Fotiću, Njujork, 24. aprila 1942; prilog: Obračun troškova konsula O. Gavrilovića, Njujork, 5. marta 1942. Stanojević je saznao da su članovi "Komiteta za jevrejsku vojsku", osim Oskara Gavrilovića, i njegov brat Oto Gavrilović i Svetislav Petrović. "Udruženje jugoslovenskih Jevreja u SAD-u" sredinom 1944. godine skrenulo je pažnju jugoslovenskoj ambasadi da je "Komitet za jevrejsku vojsku" mala grupa "neodgovornih lica" preporučujući izbegavanje bilo kakvih veza s njima; M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 289.

200 Poslednji pronađeni dokument sa potpisom D. Albale je od sredine marta 1942; AJ, 371-214, Royal Yugoslav Legation Washington, Pov. br. 190, 15. III. 1942.

verodostojno svedočenje o njegovom kraju: *"Ja sam ubeđena da ga je to saznanje o njegovoj nemoći da pomogne ubilo. To mu je skrhalo njegov i inače nežan organizam, koji je on tako bezobzorno i neštedimice izlagao krajnjim iznurenostima. I doista mogu reći da je on pao, kao borac na polju časti, vojujući za svoj narod. Srce mu je prepuklo od žalosti zbog propadanja njegovog naroda."* Slično je bilo i mišljenje pisca Albaline čitulje u *"Biltenu jugoslovenskog informacionog centra"* u Njujorku, verovatno njegovog prijatelja Oskara Gavrilovića: *"Pateći teško usled očajnih prilika u Evropi, a specijalno posle propasti njegove drage domovine Jugoslavije, njegove snage koje je on razmetao ne misleći nikada na sebe, izdale su ga, i on je na prečac umro. Izdahnuo je od bola za izgubljenom domovinom i za svojom nastradalom braćom."*²⁰¹

Poslanik Fotić 5. aprila 1942. obavestio je Ministarstvo inostranih poslova u Londonu da je *"četvrtog u tri časa umro doktor David Albala iznenada od izliva krvi u mozak"*. Ujedno, poslanik je zamolio da se uputi novac za troškove sahrane. Upravo na godišnjicu nemačkog bombardovanja Beograda i početka osovinske agresije na Jugoslaviju, 6. aprila 1942, održano je opelo dr Davidu Albali u prisustvu članova jugoslovenskog poslanstva i jugoslovenske kolonije, kao i predstavnika jevrejskih organizacija u Vašingtonu, a zatim je kremiran. Pepeo je trebalo posle rata da bude prenet *"u njegov beskrajno voljeni Beograd."*²⁰²

Povodom smrti Davida Albale jugoslovenskom poslanstvu u Vašingtonu i njegovoj porodici sa raznih strana stizali su izrazi saučešća. Kako je njegov rad i u zemlji i u SAD-u bio veoma dobro poznat širokom krugu prijatelja i poznanika, ovo saučešće uglavnom nije bilo izraz puke kurtoazije, nego iskrenog osećanja gubitka. Predstavnici Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD-u, osnovanog zahvaljujući upravo Albali, uputili su poslaniku Fotiću 11. aprila 1942. izreze dubokog saučešća navodeći i sledeće: *"Gubitak je velik za cijelo Jevrejstvo, kao i za našu domovinu, jer je Dr. Albala bio ne samo dobar Jevrejin, već i pravi patriota koji se je žrtvovao toli za interese Židovstva koli za interese svoje domovine."*²⁰³ Povodom smrti D. Albale jugoslovenska kolonija u Havani održala je 14. aprila pomen u hramu, a S. Goldberg i Z. Rozenberg uputili su preko Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD izreze saučešća poslanstvu u Vašingtonu. Uz ostalo, tu su naveli i sledeće: *"Jevrejskoj zajednici Jugoslavije zadat je smrću Dra. Albale još jedan teški udarac, jer je u pokojniku imala najboljeg svog pretstavnika i najomiljenijeg zago-*

201 P. Albala, *Dr David Albala kao jevrejski nacionalni radnik*, str. 107.108; JIM, ZDA, *"Bilten Jugoslovenskog informacionog centra"*, Nju Jork, april 1942, Čitulja: Dr David Albala.

202 AJ, 371-216, Fotić, *Etrangeres yougoslaves London*, april, 5, 1942; JIM, ZDA, *"Bilten Jugoslovenskog informacionog centra"*, Nju Jork, april, 1942, Čitulja: Dr David Albala.

203 Predstavnici Udruženja zakasnili su na Albalin pogreb zbog, kako su naveli, pogrešne informacije o vremenu kada će se obaviti. Govor koji je tada trebalo da održe priložili su uz pismo poslaniku Fotiću od 11. aprila 1942; AJ, 371-216.

vornika u času, kad se ta zajednica nalazi u smrtnoj agoniji.²⁰⁴ Iz sedišta američke diplomatije od zamenika državnog sekretara Samnera Velsa 25. aprila 1942. poslaniku Fotiću stigla je potvrda o prijemu njegovog obaveštenja o smrti D. Albale od 7. aprila sa izrazima iskrenog saučešća Albalinim kolegama i članovima porodice.²⁰⁵

Nije potrebno posebno naglašavati koliki je gubitak smrt Davida Albale bila za njegove najbliže, koliki je to bol bio za suprugu Paulinu i kćerku Jelenu. Njegov dnevnik otkriva ga i kao izuzetno pažljivog supruga i nežnog oca, neobično privrženog svojoj porodici. Daleko od otadžbine, u izbeglištvu, svesne tragične sudbine jevrejskog naroda u Jugoslaviji, Paulina i Jelena odjednom su izgubile svoj oslonac i našle se u neizvesnosti. Trebalo je naći novu snagu, a u tome najbolji uzor mogao je da im bude sam David Albala.

Vlada je ubrzo regulisala status porodice Davida Albale: njegova supruga dobila je penziju, a kćerka stipendiju za nastavak školovanja. Do početka maja 1943. Paulina Albala je delovala u vladinoj propagandnoj službi u Kraljevskom jugoslovenskom informacionom centru u Njujorku, a i kasnije se povremeno angažovala u vladinoj propagandnoj delatnosti.²⁰⁶

ZAKLJUČAK

Druga misija dr Davida Albale u SAD-a, od kraja decembra 1939. do početka aprila 1942. godine, pokazala je da se suštinski u njegovim uverenjima i njegovom delovanju nije mnogo promenilo u odnosu na misiju u vreme Prvog svetskog rata. Međutim, međunarodne okolnosti u kojima je delovao tokom Drugog svetskog rata dramatično su se pogoršale. Za razliku od mnogih državnika i političara, za njega nije bilo dileme o tome da se novi rat razlikuje od nekadašnjih ratova, da nemački nacionalsocijalizam i Hitler ne prete samo svojim imperijalizmom, nego i novim varvarstvom, suprotstavljenim načelima demokratije i pravde. Bili su, dakle, ugroženi pored fizičkog opstanka celih naroda, u prvom redu jevrejskog, i svi osnovni humanistički principi.

---

204 AJ, 371-216, Savez jugoslovenskih Jevreja u Sjedinjenim Državama, gospodinu Konstantinu Fotiću, New York, 6. maja 1942; prilog: pismo predstavnika jugoslovenske kolonije u Havani, Havana, 14. april 1942; vidi i: M. Ristović, *U potrazi za utočištem*, str. 247.

205 AJ, 371-216, JIM, ZDA; ovde se čuvaju telegrami saučešća upućeni Paulini Albali od raznih ličnosti (ministra Miloša Trifunovića, bana Ivana Šubašića i drugih), kao i obaveštenja o smrti D. Albale objavljena u novinama.

206 Zbog zadocnjenja u isplati za troškove sahrane, poslanik je intervenisao u Ministarstvu inostranih poslova: AJ, 371-216, Konstantin Fotić, *Etrangeres yougoslaves* London, april 23, 1942; AJ, 371-214, Telegram Ministarstva inostranih poslova London, Kraljevskom poslanstvu Vašington, London, 11. juli 1942; Paulina Albala primala je penziju od 180 dolara. AJ, 371-242, I-1, Spisak lica koja u ambasadi primaju pomoć; AJ, 371-224, šef Kraljevskog jugoslovenskog informacionog centra O. Gavrilović, savetniku ambasade Vladimiru Ribaržu, Njujork, 2. avgust 1943, Pov. br. 996.

Tokom svoje prve misije u SAD-u 1917. i 1918. godine David Albala se borio za stvar okupirane Srbije i za njene ratne ciljeve, kao i za pobjedu saveznika i obnovu jevrejske države u Palestini. Početak njegove druge misije u SAD-u protekao je u zaludnim naporima da se obezbedi američka pomoć sve usamljenijoj Jugoslaviji. Istovremeno, zalagao se za puno angažovanje SAD-a u ratu, ubjeđen da bez toga ni mali ni veliki protivnici Osovine neće moći efikasno da se suprotstave nadmoćnoj sili. Aprila 1941. ni Jugoslavija ni Grčka nisu mogle ozbiljnije da zaustave nemačku invaziju Balkana, koja je dovela do uništenja jugoslovenske države, velikih stradanja njenih naroda, posebno Srba, i uništavanja celog jevrejskog naroda. Nastavak Albaline misije u SAD-u protekao je u naporima da se barem ublaže posledice ove tragedije koju je on veoma teško preživljavao.

Albalino delovanje na organizovanju pomoći okupiranoj zemlji i, posebno, stradalnom jevrejskom narodu preplitalo se sa njegovim cionističkim radom i naporima da se pomogne svim protivnicima nacizma. Ova tri vida njegove delatnosti teško je posmatrati odvojeno, jer su proisticala iz njegovog najdubljeg uverenja da je nužno ujedinjenje svih snaga da bi se pobedio nacizam, do tada neviđeno zlo u istoriji. On je bio svedok velikih patnji, razaranja i masovne smrti, i znao je da će "Novi poredak", ako bude zavladao, doneti potpuno uništenje upravo njegovom, jevrejskom narodu. Ako se protivnici nacizma što pre ne ujedine i SAD ne uđu u rat, bio je ubjeđen Albala, ništa neće stajati na putu osovinskim osvajanjima i uništenju celog jevrejskog naroda. Veoma oštrim rečima osuđivao je sve one koji to nisu uviđali, pre svega najodgovornije. Na udaru njegove oštre kritike posebno su bile jevrejske vođe, za koje je smatrao da nisu dorasle vremenu i užasu koji je pogodio jevrejski narod u Evropi.

I pored svih napora koje je ulagao, Albala je bio svestan koliko je to malo u odnosu na veličinu nesreće. Smatrao je da može da učini mnogo više nego što mu je poveravano od jugoslovenskog poslanika. Međusobni odnosi poslanika Fotića i Davida Albale prolazili su kroz uspone i padove i imali su značajan odraz na tok i rezultate njegove misije. Organizovanje jugoslovenskih Jevreja izbeglih u SAD bio je, verovatno, najznačajniji Albalin humanitarni poduhvat tokom njegove druge misije.

Osećanje odgovornosti za narod koji propada, dok je on, jedan od njegovih vođa, na sigurnom, mešalo se kod Albale sa osećanjem nemoći i klonulosti. Kod jedne tako emotivne osobe, uz to, narušenog zdravlja, to je moralo dovesti do iznenadne i prevremene smrti. David Albala je, kako je već rečeno, sahranjen 6. aprila 1942, na prvu godišnjicu varvarskog razaranja Beograda, grada u kojem je rođen, koji je toliko voleo i za kojim je toliko patio. On je umro baš u vreme kada je nemački okupator dovršavao užasan poduhvat uništenja Jevreja na nemačkom okupacionom području u Srbiji.

Milan Koljanin

**Dr. David Albala's Second Mission in
The United States of America, 1939-1942**

S u m m a r y

In late 1939, the Yugoslav Regent, Duke Pavle, sent dr. David Albala, one of Belgrade's most prominent Jewish public figures, to a confidential mission in the U.S. Dr. Albala's task was to obtain the assistance of the U.S. government for Yugoslavia's efforts to snap out of a growing international isolation. His first mission of that kind, when the Serbian government sent him to the U.S. in 1917, had been a success. In the completely changed international circumstances, marked above all with America's policy of isolation, his second mission was a failure. After the German aggression on Yugoslavia in 1941 and amid the persecution of Jews in the occupied and divided country, Albala took up the task of assisting and organizing Jewish refugees in the U.S. He was also fairly active in other major Jewish organizations, but his proposals mostly fell on deaf ears. Overwhelmed with hard work and worries, Albala died unexpectedly as the German occupiers finalized the annihilation of the Jewish community in Serbia.